

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HATVANÉVES A HÍD

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1994

Május-június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVIII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

Bori Imre: A Híd hatvan éve 277
Herceg János: Futamok (esszék) 280
Pap József versei 285
Gobby Fehér Gyula: Tekergők (novellák) 289
Harkai Vass Éva: Pannon télelő (vers) 297
Németh István: Nena (elbeszélés) 298
Ács Károly: Huszonöt epigramma, kommentárral 311
P. Nagy István: Korán jött tél (vers) 325
Brasnyó István: Rokonság téli ágon (regény II.) 327
Baranovszky Edit: Újévi üdvözlét (vers) 337
Alois Hergouth versei 338

A HÍD HATVAN ÉVE

BORI IMRE

Örömmel mondom: folyóiratunk, a *Híd* megérte hatvanadik évét, és ez évi négyes számával 58. évfolyamát kezdte. Nem kevés ez a hat évtized, tisztes *folyóiratöltő* idő! Amikor első száma 1934 májusában megjelent, a világ erre mifelénk is egy nagy, 1929-ben kirobbant gazdasági válságból lábalt ki éppen, és a magyarok itt, Jugoszláviában életük újrászervezésére gondoltak Sándor király diktatúrájának első sokkjai után, hogy nyomban be is árnyékolja és bizonytalanná tegye szándékukat a magyarság számlájára is írt királygyilkosság. Hatvan évvel később, tehát most, ugyancsak válságosak a hetek, hónapok, évek! Gazdasági válság és háború, fenyegetettségek holdudvarában, tervek és csalódások, hangos szavak és csendes tettek jellemzik ezt az évfordulót!

A kezdetek idejét a folyóirat-csinálók optimizmusa járta át. A *Kalangnya* akkor már két éve megindult, s hinni lehetett, hogy honi olvasóközönségünk elbír egy másikat is, főképpen, hogy nem ugyanazoknak a kezébe szánták a *Hídat*, amelyek esetleg a *Kalangyát* tartották. Meg az eszmei lelkesedéseknek is mások voltak a forrásai, a végső szándékok tekintetében azonban majdnem azonosak voltak vagy azonosaknak látszottak. A *Kalanga* 1938 októberi számában jelent meg Herceg János *Cél és vallomás* című tanulmány-esszéje, 1938. novemberében a köztudat szerint Pap Pál írásaként az *Ár ellen* című programírás. Ebből pedig az tetszik ki, hogy a vajdasági magyar gondolkodók a pártállás és a végkövetkeztetések mássága ellenére is egy időben jutottak el az öneszmélés szükségességének az igényéhez, az öndefiníció megfogalmazásának a szükséges volta felismeréséhez – a tájékozódásban a fordulóponthoz.

A *Híd* történetében sokáig kell majd még egy ilyen eszmetörténeti fordulóra, pontosabban: eszmetörténeti megnyilatkozásra várni, olyanra, amely nem felülről vagy kívülről érkező sugallatok hatását mu-

tatja. A körülmények sem voltak kedvezőek: a *Híd* munkatársait 1941-ben tizedelte meg a háború és az ideológia, a *Kalangyáét* 1944-ben. Abbamaradt így mind a falu kutatása, mind a világ megváltásán a munkálkodás! Érthetően a *Híd* a háború előtti hat esztendejében megjelenített szépirodalmi szövegei alapján nem lehet megírni a vajdasági magyar irodalom történetét az 1930-as években: a hét évfolyamban első sorban a politikai küzdelmek és szándékok tükröződnek, semmint az irodalom életéé. Annak legfeljebb halvány lenyomata látszik. Így van ez még akkor is, ha ott tudjuk Laták Istvánt, akinek szépírói fénykora volt a *Híd*-beli szereplése: vágyai és irodalmi eszközei ekkor látszanak harmóniában lenni.

A háború után a *Híd* legitimációja fogadtatott el. Az új világban, úgy tetszik, a folyóirat dicsfénye, egykori szerkesztőinek vére kellett, de nem irodalmi öröksége is, noha a szerkesztést azok kezdték újra, akik 1941-ben kényszerűen abbahagyták a munkát. S „tiszták” kerestettek, de nem nagyon találtak. A háború utáni első évfolyamok a szellemi sivárság és a politikai provincializmus égbekiáltó példáit kínálják: a szovjet és a jugoszláv szocialista realista, illetve szociális irodalmi praxisból mintha az csapódott volna a *Híd* szerkesztőségének asztalára, ami gyenge volt, dilettáns, maradi és vérszegény volt. Csoda, hogy a fuldoklásnak ezeket az éveit folyóiratunk átvészelt! Talán az tartotta meg, hogy ama „pártirodalom” terjesztésének a feladatát ruházták rá, amit akkoriban is inkább a szakszervezetek propagandaosztályától vártak el. Feledték a hídverés gondolatát is, nem az kellett, ami összekötő eszme lehetett, hanem ami el- és szétválasztott. A „reakció elleni kíméletlen küzdelem” – így olvassuk a programírásban – követelményét lobogtatta a szerkesztő a munkatársak szeme előtt, amikor pedig a szépirodalomról volt szó, a „világos, érthető, időszerű és értékes nevelő írárok” szükségességét hirdette, egyszerre a szemellenzőt és béklyót! Csak 1949-ben fogalmazódhatott meg az az igény, hogy a *Híd* irodalmi jellegűvé váljék, 1950 áprilisában pedig megjelenik a fiatalok írásait közreadó *Híd*-szám – az új idők hírnökeként.

Mondanom sem kell, mekkora tektonikus politikai rengéseknek kellett bekövetkezniük, hogy ennek a világnak, ha sarkaiból nem is mozdul ki, szellemi kapui megnyíljanak. A Tájékoztató Iroda határozatai nyomán kialakult, a Szovjetunió-beli elképzelésekkel való szembenállást is magában foglaló szellemi légkör áldásos voltát akkor is említeni kell, ha közben a Goli otok fogalmába sűrített szenvedések és embertelenségek tényeiről is tudunk. Nemcsak a nyugati világra táruuló szellemi ablakokból látható polgári világ modern műveltsége, ízlésvilága került a *Híd* szemhatárán belül, látható és felmérhető közelségbe, hanem ami talán még fontosabb: az ambíciók nélküli, tespedt világtól és lelkeségtől kez-

dődhetett meg szellemi elszakadásunk az önlátás lehetőségeivel való éléssel együtt. Majtényi Mihály és Herceg János az elszigetelődés-, az elszigeteltség-, az elzárkózásellenes programmal szerkesztette a *Hídat*, az őket követő Major Nándor pedig a parlagiasságot, a provincializmust, a befűlt konzervatív gondolkodást elutasító programmal lépett fel.

A *Híd* s vele irodalmunk fényes korszaka kezdődött vagy harminc-harmincöt évvel ezelőtt. Most már a *Híd* az irodalom számottevő inkubátorává vált, s kötetek sora született meg, íróink alkotásainak dandárja látott először napvilágot folyóiratunkban. Nem volt már helye a politikai agitációnak, de polgárjogot szerzett a klasszikus műfajok mellett a hangjáték, a kisregény, a napló, az útirajz, a feljegyzés, az emlékezés, az irodalmi esszé és irodalomtörténeti tanulmány, a képzőművészeti értekezés, majd a népi önéletírás is. Polgárjogot nyert egyúttal mindaz a gondolat, tapasztalat, amit akkor a nagyvilág fel tudott kínálni, s mi elérhetünk: egy évtizeden át az egyetemes magyar irodalomnak kezdetben a *Híddal*, majd az *Új Symposionnal* együtt volt termékeny találkozása, ami odahatott, hogy termékeny rálátás vált lehetővé a magyar irodalmakra, amit akkoriban (enyhén szólva) eretnekségnek, üldözendőnek, elhallgatni és elhallgattatni valónak ítélt a legtöbb magyar szellemi központ. Lapozzuk fel a *Híd* elmúlt harminc évfolyamát, hogy kitessék, múlt és jelen, hagyomány és újítás, irodalmi nemzedékek mennyire együtt vannak – irodalmunk nyíltságának, értékteremtő voltának dicsőségére! A magyar irodalom jelenének és múltjának kritikai megismerése éppen úgy szemlélhető ezekben az évfolyamokban, mint az irodalom elméleti kérdéseivel való szembenézés avagy a kritika szerepének újrafogalmazási kísérlete. Hogy az „irodalmi érték” fogalma követelmény és próbakő lett – ugyancsak a *Híd* hatvanéves történetének fényét adja.

Ma természetesen nem olyan *Híd* jelenik meg, amilyen 1934-ben megjelent: akkor szép szándékok éltek a folyóirat köré gyülekezők szívében, mostanában érettsége teljében látszik, munkatársainak köszönhetően mindenekelőtt, azoknak, akik a szép szó–nemes gondolat–időszerűség hármasságában alkotnak, s ilyen módon teszik lehetővé, hogy folyóiratunk méltóképpen szolgálhassa az egyetemes magyar irodalmat, és irodalmunk javára munkálkodhassék!

FUTAMOK

HERCEG JÁNOS

Elment a költő, mintegy a „káosz angyalától” menekülve, s Veszprémig meg sem állt. Nem Pestre ment, mint Herczeg Ferenc, Papp Dániel, Kosztolányi és Csáth Géza azokban a békésebb időkben, amikor nem is igen volt mit itt hagyni a magyar szellemi életből, és Vajdaság se volt, csak alföldi rónaságként emlegették bőven termő földjével ezt a vidéket. Mostani nevét az 1848-as magyar szabadságharc leverésében való részvételéért kapta, azt is alig tíz évre csupán, úgyhogy a szerbek vezére, Svetozar Miletić nyugodtan mondhatta: „Ne sirassa senki, mert azt kaptuk jutalomként, amit a magyarok büntetésből, jogunk meg annyi se volt.”

Ezt a költőt sokadmagával követte a nemzedéke, miután semmi kedvük se volt hősi halottnak lenni Boszniában. Már csak a nevüket hagyták itt Bori vaskos irodalomtörténetében, s abban a nyugtalanító kérdést: „Van-e vajdasági irodalom?” Az első világháború után, amikor már hatar választotta el Bácska–Bánát–Baranya egy részét Magyarországtól, csak BB tartomány volt a neve az SZHSZ Királyságban, s Belgrádban Veljko Petrović lett a tartomány művelődési előadója, így hát ha az itteni magyaroknak valami kellett, csak hozzá mentek. Ez a szerep befolyással lehetett mesélő kedvére is, hiszen akkor írta a *Niši jégesőt* meg a *Miska öregbérest*. S ő sem említette a Vajdaságot. Az ő kisebbségi tudatában már csak a szülőföld emléke élt, s az is inkább a verseiben fejeződött ki. De hogy egy nemezeti közösséget nem mindig választhatják el országhatárok, annak a meggyőződésének nemegyszer adott ő is hangot. Így például 1956 októbere után, amikor sietett közölni velem: „Elképzelem, milyen lelkiállapotban van ezekben a napokban, s az öreg barátnak és író társnak épp ilyen pillanatokban kell a megilletődött fiatalabbal kezét

szorítani . . . Különben higgye el, hogy a magyarok az óriási veszteségek dacára csak nyertek ebben a kétségbeesett küzdelemben. Megrázták az emberiséget.” Veljko Petrović aztán néhány év múlva meghalt, nem érte meg azt a hatalmas változást, amely itt is végbement a szocialista rendszerek bukásával világszerte. Most megint intimebb hangulat juthat kifejezésre az olyan rövid történetekben, amilyeneket ő írt, a helyi színeket festegetve, s meghitt hangulatot teremtve a meséhez. A költő meg, akiről szóltam, egyre komorabban búcsúzik az itteni tájtól, mint valószínűleg néhány kortársa még az *Ex Symposion* hasábjain, ahol oly lángoló ifjonti hévvel üzentek egykor hadat a regionalizmusnak. Ez azonban már inkább búcsú, mint jövőt alakító forradalmi hév. Vidám cinizmusa is eltűnt, ami pedig oly meggyőzően tagadta meg a hagyományokat, mondván: „. . . srácok, valami gyanús / a lovas szobor mögül kapkodják a lócitromokat”, amin most már mi, öregek se tudunk többé megbotránkozni, hiszen minket is cserbenhagytak a hagyományok a líra országában, s csak megsiratni tudjuk mindazt, ami volt és elmúlt, s megsiratni, akik elmentek, az említett költőt is, Fenyvesi Ottót.

*

„. . . Kalász meg puha dombvidék mosolyog a tájon” – írta Papp Dániel a szülőfalujáról, Moravicáról. És aki egyszer arra járt, ahol megszakad a bácskai síkság, mert a Telecska lágyan hullámzó vonulatával elállja az ember tekintetét, hogy annál szabadabban szálljon a képzelet, s csakugyan Provence magyar változatának hajlandó hinni a vidéket. Hát persze kicsit szerényebb kiadásban, kevesebb szőlővel és több sárral, nyári délutánokon pedig egész Moravicát finom füstfátyolával veszi körül a pöfögve és zakatolva igyekvő vicinális, amelyet a betyárról, Angyal Bandiról neveztek el, s talán még most is zavartalanul jár, nem úgy, mint a többi vicinális. Az utóbbi hetekben különben egyre többet lehetett hallani Moravicáról, amelyet a századelő éveiben Kossuthfalvának neveztek el. Szobra is volt a nevéhez illőn a magyar történelem nagy alakjának, azt állították vissza az idei márciusban, mert hol eltűnt, hol megjelent megint, élénket tanúsítva, hogy nyakas kálomisták hazája. Mert az élet azért mégsem álom volt itt, mint Papp Dániel történeteiben, és sem a Jászság, sem a Kunság valamikor idetelepített népe nem a mesebeli tündérlaki kastély ellen szállt az első világbáború előtt harcba, lévén ez a szelíd vidék a bácskai agrármozgalmak felvonulási területe, és Kossuthfalva az a viharsarok, ahol abban az időben kaszával-kapával felfegyverzett sztrájkoló aratómunkások és szuronyos katonák néztek egymással

sokszor farkasszemet. Voltak Bácskában nagyobb birtokok és előkelőbb uraságok, de öntudatosabb szegény nép, amilyen a kossuthfalvi volt, kevés akadt. Országos híre mégsem a harcos szellemével emelkedett, hanem valami házassági botrányral, amit egy fiatal nagyváradai újságíró, Ady Endre cikke vitt nyilvánosságra, pedig a leányszöktetés nem tartozott a ritkaságok közé. Pláne száz év előtt, amikor a gazdag moravica i Ungár lányt a hetyke dzsentrí, Szemző Gyula megszöktette. Mikszáth regényt írt róla, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* a címe. És abban az évben, kilencven év előtt kapta a Kossuthfalva nevet Moravica. Nevezetes esztendő volt különben is a 904-es a község szempontjából már azzal is, hogy nagy fia, Papp Dániel akkor írta első novelláját, *Marcelluszt*, úgyhogy a magyar irodalmi életnek is oda kellett néznie a bácskai falura, amely szobrot állított Kossuth Lajosnak, a magyar történelem 1894-ben meghalt nagy alakjának. Csupa ünnepi dátum, úgyhogy ez a Tündérlak Magyarhonban, Papp Dániel regénycímével, mostanában megint felfénylett tudatunkban, mint a Bácskaság legszebb tája.

*

Két év előtt a német könyvpiac szenzációja, mint olvasom, Gide és Valéry levelezése volt. S ezen a sikeren felbuzdulva kiadták mostanában Paul Valéry naplóját is, a *Füzeteket*. Ezekben vitatkozott önmagával és a világgal a költő ötven éven át, miközben elvont, „tisztá” költészetét említették kellő áhítattal Budapesten is az irodalmi kávéházakban. Pedig a költő húsz éven át egyetlen sort sem írt kötött formában, amit versnek lehetett volna mondani. S mintha már ezzel is hozzájárult volna egyre növekvő rejtélyes tekintélyének fényéhez, amikor pedig a költők nagy része szinte szakmányban látta el versekkel a folyóiratokat. De hallgatni is tudni kell, s Valéry ezt a néma bölcsességet gyakorolta két világháború egetverő zajában, amit még rossz néven is vettek tőle. „A butaság nem az én fegyverem!” – jegyezte fel önérzetesen, mint aki a közhelyekhez túl intelligens volt, nem erkölcsi, hanem szellemi moralista lévén. S ha már nem bírta ki csupán önmagával a dialógust, a hozzá félelmetesen hasonló kortársához, André Gide-hez fordult. Mert Gide a második nagy alakja volt a francia, vagy ha úgy tetszik, a világirodalomnak. S így mindkettejüktől rossz néven vették a „bűnös” hallgatást Párizs német megszállása alatt, amikor pedig még a béke szenvedélyes, nagy harcosa, Romain Rolland is kapcsolatot talált az ellenállókhoz. Valéry meg ugyanakkor azt írta naplójába: „A politika az a művészet, amely hátráltatja az embereket a saját dolgaikkal való törődésben.”

Gide akkor már túl volt a *Pénzhamisítók*on, az irodalom célját és értelmét feszegetve, s egy nagylelkű pillanatában ezt írta naplójába: „Ha az ember Valéryt olvassa, kénytelen bölcsen megállapítani, hogy egy kicsit ostobább, mint előbb volt.” Pedig őt még igazán lelkendező sznobizmussal olvasták, míg Valéry versei tulajdonképpen el sem jutottak a szélesebb Európába. Szerkezetükben ugyanis oly bonyolultak voltak, hogy Rilke sem volt képes szépségüket a fordításban visszaadni.

A német kritika meg nem győzi a *Füzetek* hat kötetéből sorjázni Valéry szentenciáit, és ugyanakkor rámutatni Gide tömören elvont gondolataira. Van, aki párhuzamot von közöttük Goethével és Schillerrel. Mások Pascalban vélik felfedezni őüket a metafizikában, míg valaki az univerzális génuszhoz, Leonardo da Vincihez hasonlítja őket, s ugyanakkor bevallja, hogy Valéryt lehetetlen a szaván fogni, mert gondolatai túlmutatnak a valóságon.

Szóval csupa fellegekben járó túlzás fogadta őket Goethe hazájában, s valaki csak úgy mellékesen megemlíti a negatív marxista bírálatot, mert az újra egyesült Németországban az még nem tűnt el. Sőt valakinek a szentségtörő Céline durva kijelentése is eszébe jut: „Micsoda Isten az, aki ezért a disznó emberiségért feláldozza egyszülött fiát.”

Szóval nem közönségsikert arattak Németországban. De hát Gide s még inkább Valéry mindig is egy szellemi elithez fordult, az értelem és a szenzibilitás olyan magas fokán, amelyre megkülönböztetett tisztelettel kellett felnéznie mindenkinek.

*

Régen szeretnék Izraelbe látogatni, de most már egyre kevesebb a reményem, hogy valaha is eljutok. S ha valami csoda folytán mégis eljutnék, alig találnék valakit is régi barátaim és ismerőseim közül. Már csak emlékeimben maradtak meg hűségesen, mert hozzátartoztak a városhoz, a fiatalságomhoz, mikor még békekességben éltek itt velünk, mindenkivel, még a németekkel is, akiket éppúgy nem tudok kitörölni az emlékeimből.

Hazalátogató zsidó ismerőseim küszködve élnek odakinn, keményen meg kell dolgozniuk megélhetésükért, miközben a fiaik, az unokáik elmennek elesni azért az új hazáért. Most veszem észre, milyen üresen patetikus velük kapcsolatban ez a szó: haza. Isten választott népe, ahogy papjaik hirdették, mindig hontalan volt. Amíg zsidónak vallotta magát, nemigen hitték el neki hősiességét, ha százszor az volt a háborúban és forradalmakban. Ez is hozzájárult, hogy századunk szörnyű kataklizmája

után a megmaradtak egy része a bibliai Szentföldre, Palesztinába kíváncszott, ahol nem lesz megkülönböztetett.

Valami ilyesmit mondanak az időnként mégis hazalátogatók az „óshazába”. Korábban még a tengerre is ellátogattak, meg Szlovéniába, hiszen az is a hazájukhoz tartozott. Most már csak a barátaikat kereshetik fel, ha kedvük lenne „hazajönni”. Kimehetnének a temetőbe, s a régi városból lélekben megnyugodva visszamehetnének, haza Tel Avivba vagy Jeruzsálembe. Odakinn is kapható magyar könyv, csak éppen a mieink hiányoznak a könyvespolcokról. Azokért el kell jönni, vagy barátaikat megkérni, küldenék el alkalomadtán, ami innen, a jugoszláviai magyar irodalomból érdekli őket. Így töredezik szét bennük a haza fogalma a szülőföld területére, görcsösen ragaszkodva helyéhez az anyanyelvben, illetve annak emlékeiben, amíg az élő környezeti nyelv el nem sápasztja, úgyhogy a fiataloknak már nem lehet átadni. Meg minek is.

Nyár volt, amikor pár év előtt izraeli vendégemmel az udvaron üldögélve beszélgettünk a napernyő alatt. A petyhüdt, öreg arcon az egykor híres szép lány vonásait kerestem. Közben az arabokról faggattam, mert akkor még messze voltak a velük való békétől. Látogatóm erre unottan válaszolt, anélkül hogy egy rossz szót mondott volna az arabokról:

– A háború – mondta aztán – nem az új bevándoroltak háborúja, mint amilyenek mi vagyunk. Jóllehet több mint ötven éve élünk kinn. Mi megszoktuk az együttélést más népekkel.

Aztán egy itteni költőről beszéltünk, aki már nem élt, de verseit még el-elmondják egy-egy kinti összejövetelen az „ittheniek”, amikor a szülőföldet idézik vissza.

– Igaza volt, hogy itthon maradt. Itt tartotta a Hét muskátli! Pedig tudja, ugye, hogy útra készen állt, s csak az utolsó pillanatban gondolta meg magát, igaza volt . . .

Hosszan nézett rám, szemében furcsa fény villant, mintha megirigyelte volna a költőt, mert itthon maradt meghalni.

PAP JÓZSEF VERSEI

KIRAKÓS KOCKÁK

*Herceg János
85. születésnapjára*

Délceg bátyám! Így mondom és írom,
mert az vagy. Mert még mindig
az vagy: nem tört meg századunk,
az évszázadok leggonoszabbika;
bár vállaltad, és még ma is
vállaidon hordod a terhét.

Állok küszöbödön, bátyám,
és mondom a köszöntőm:
hogy „Küszöbön, küszöbön . . .”
s „Hogy az Isten éltesse! . . .”
Ne gondold, nem azért,
hogy te is szeress engem.

És ne is szeressél már,
mert én – a nem fajtádból
való, a volt csökönyös népfi,
aki most tétova s ingatag,
már-már csigaházi – dacolni
is már csak hallgatva tudok.

Volt idő, hogy tenedek is
 elhalkult a szavad, de te sosem
 hallgattál: írtál, beszédesen írtál,
 számkivetve is, a megaláztatásban,
 s kacsintva egyet – mondjuk, Gerard-ként –
 barackot nyomtál a század fejére.

Van neked kit és mit szeretned,
 továbbra is ragaszkodj ahhoz!
 Mit jóban-rosszban napszám körüljártál,
 a te dédelgetett kicsiny régiódhoz,
 mely mindnyájunknak lelkéből lelkedzett,
 s nehéz örökségként gondját viseljük.

Ámulatba ejtő fellegvár a műved!
 S ha belegondolok, hogy miből építkeztél,
 hogy csak sarunk volt, csak nyughatatlanságunk . . .
 De te láttál, tapasztaltál, s álmodni is tudtál.
 Most, egy intésedre, akár inasnak is örömost
 elszegődnék hozzád, délceg bátyám, Jánosom!

HAIKU-VÁLTOZATOK (DIÓSOMRA ÉS A SZÉLRE)

1.

Diófáimnak
 nekiront a szél. Ősz van.
 Koppan a dió.

2.

Ki nem állhattam,
 de most áldom a szelet –
 diót ráz nekem.

3.

Szellökésektől
hullik a dió. Jobban,
mint a veréstől.

4.

A jótékony szél
diót.ráz. Nem kell a fát
rúddal verdesnem.

5.

Ütés-veréstől
menti meg a diófát
a szeszélyes szél.

6.

Meg ne vadulj, szél,
és fürgeteggé válva
dúljad diósom!

7.

Ellenedben, én,
szél kiszolgáltatottja,
mit sem tehetnék.

8.

Szundítok egyet
diófám alatt. Szélcsend.
Levél se mozdul.

9.

Mókus jut eszembe.
Varjú – viszik a diót!
Nincsen nyugvásom.

10.

Mert hát ősz van most.
Koppan, gurul a dió.
Rohamoz a szél.

(Becse, 1993)

TEKERGŐK

GOBBY FEHÉR GYULA

AZ ÚR ÉNEKE IDEGEN FÖLDÖN

Vajon miért nem történt mindez Illinoisban velem? Vagy akár a Harlemben, ahol hatalmas Cadillacok és Plymouthok puha ülésein utazhattam volna? Vagy akár London külvárosában, ahol még a rablás is unalmas angol módra, különösebb izgalom és rohangálás nélkül történik? Vagy Stockholmban, ahol fürdőkabátban napoznak még nyáron is, de mindenkinek kijár egy fürdőkabát, és aki nem képes saját maga megvenni, annak az állami segélyszolgálat hordárszolgálata adja a kezébe? Libanont nem kívánám, pedig ott meleg éghajlat van, sem Szomáliát, ahol egyenesen forróság uralkodik. Ha válogatni lehetne, még körbejárnám lelki szemimmal a világot, hogy valóban telitalálat legyen a választásom, és ne bánjam meg soha, amit döntöttem. De ha már válogatni lehetne, akkor miért szorítkoznánk csak a térre? Akkor történhetett volna mindez az ókori Athénban is, és személyesen Szókratésszal fogadok egy spriccerben, amit ő fizet a Fállábúnál. Vagy részt veszek a guelfek és ghibellinek torzsalkodásában, természetesen mindig a győztes oldalán. (Milyen könnyű is lenne, ha választani lehetne, mindig a győztes oldalán állni!) Vagy részt vehettem volna a világtörténelem egyik legnagyobb rablásában Macedóniai Nagy Sándor oldalán. Micsoda zsákmányt osztottak ott! Aki időben nyugdíjba ment valamelyik nyugodt tengerparti házacskába, az még az unokáiról is fejedelmi módon gondoskodhatott. Vajon történhetett volna ez II. Ramszesz korában is velem? Vajon Jézus tanítványai nem az én barátaim voltak, akikkel együtt énekeltem át az éjszakát?

De éppen leírtam egy jól hangzó mondatot, mikor azok. Újra elolvastam, és semmiképpen sem egyezhettem bele, hogy éppen úgy. Zserebélyi nős volt, és három gyönyörű leánygyermek atyja, mikor pedig valójában Lizike volt az egyetlen szerelme, aki elhagyta egy német mérnökért.

Ha négy oldallal arrébb agglegény volt, akkor nem lehetnek gyermekei, ha nem lehetnek gyermekei, akkor miféle leánygyermek sorakoznak a szövegben, ezeket a szőke hajú angyalokat később fedeztem föl, egyáltalán honnan jöttek elő, honnan ennyi szép nő, csak nem szépségkirálynő-választás folyik? Aki ezt olvasod, tudd, hogy mindez nem az én akaratom szerint történik, mint ahogy tudod, hogy sok minden nem a saját akaratom szerint történik, és az én akaratom meg a te akaratom csak kis része annak a hatalmas akarattömegnek, amely mozog és birkózik és gurul és szembeszegül és átfogja és ellöki és nekifeszül és újra próbálkozik és nem hagyja abba és becsapja és kitolnak vele és együtt hömpölyög egy csomóba kapaszkodva a többiekkel, amíg meg nem szűnik, és föl nem váltja egy másik akarat. Ezért vagyok kénytelen leírni, hogy jól figyelj, mert mindaz, amit írsz előtted a papíron, nem biztos, hogy a mi egyetértésünkkel történik, bár annyi minden történik a mi beleegyezésünk nélkül, hogy az ember teljesen elfásul, közömbössé válik, közben ez a legrosszabb dolog egy ember életében, nem engedhetjük meg magunknak, hogy közömbösek legyünk, nekünk még Zserebélyre is figyelniünk kell, minden emberre figyelniünk kell, a telepiekre is figyelniünk kell, minden apró mozzanatra figyelniünk kell, hogy minél kevesebb dolog történjen a beleegyezésünk nélkül, ha ez egyáltalán lehetséges. Csak a barátainkkal vagyunk képesek fáradtság nélkül áténekelni egy egész éjszakát.

És jelentkeznek ők sorban mind. Álmainkban is jelen vannak, nemcsak Zserebélyi és Lizike, akinek gödrös orcái immár vörösen virítanak Hamburgban, nemcsak Balos, aki sohasem szőgyellte az elosztott szakmány más zsebébe került részeit ügyesen visszalopni saját zsebébe, nemcsak Bölöm, aki olyan erős volt, hogy egy megrakott szekeret is arrébb tett, ha segíteni kellett, hogy a mentőkocsi elhaladjon a célja felé, nemcsak Piroska, aki olyan természetesen fogadta magába a férfiakat, ahogy más a kanalat emeli a szájához, nemcsak a Fállábú, akinek karcos borát az egész Telep tisztelte, mert semmitől olyan rettenetesen be nem lehetett rúgni, mint attól az ismeretlen termelőtől szerzett italtól, nemcsak Róka, a vörös hajú, aki mindig nőket csapott be, aztán egy nimfomániás csitrit vett feleségül, mert utolérte a sorsa, nemcsak Tragacs, aki nemzetközi szélhámosból piaci árus lett a Futaki úti piacon, nemcsak Magó, a mázólo, akinek három asszonytól négy gyereke van, és a mai napig sem tudta megjegyezni, hogy melyik gyerek melyik asszonyé, nemcsak Lekvár, aki akkor választott mesterséget, mikor valaki föltalálta a be- és kiserelhető autórádiót, nemcsak Rozika, akinek szolgálatai nélkül sokkal boldogtalanabban távozott volna városunkból a nemzetközi mezőgazdasági vásár számos illusztris vendége, hanem a többiek is, akik mind

szeretnének véleményt mondani, elmesélni az életüket, a szerelmeikről és munkájukról mesélni, bebizonyítani igazukat, fontosságukat hangoztatni, egyediségüket tanúsítani, hogy nyomuk és létük fönmaradjon most és mindörökké.

Egymás után jelentkeznek ők mind, és követelik, hogy jelen lehessenek, mert ez az ő földjük és az ő idejük. El nem veheti tőlük senki. Amíg mások Cadillacban és Plymouthban utaztak, megint mások a Karib-tengerben fürödtek, Afrikában oroszlanra vadásztak, Nagoyában földrendést éltek át, addig ők vályogból építettek házat a Holt-Duna mellett, hogy létüket megalapozzák és beteljesítsék, és versenyt énekeltek a dunai békákkal, amelyekből egyre kevesebb van, és énekük is egyre halkabb, s csak remélhető, hogy megmaradnak, még akkor is, ha nem mindenki szereti őket.

Pedig kedves az Úr fülének ez az ének, mert a természet megújulását, a termékenység örök erejét, a végtelen vágyat fejezi ki, még akkor is, ha sokunk fülének kellemetlen brekegésben, kvartyogásban, bőgésben, redkedt krakogásban, lármás kiáltozásban jut a tavaszi égre.

És sokan nem vittek magukkal semmi mást, mikor távoztak e tájról, csak ennek a tavaszi koncertnek az emlékét. Talán annak az emlékét, mikor átdalolták az egész éjszakát a barátaikkal.

Sokfelé vannak a világon, jelentkeznek már Dél-Afrikából, Argentínából, Kanadából, Új-Zélandról, Ausztráliából, Svédországból, még Srí Lankából is. De akárhova mentek e kerek világon, kérdéseiket magukkal vitték. Más nem válaszolhat helyettük, mert másnak megint más kérdések vannak a lelkében. S ha egyszer dalolni kezdenek idegen földön, időnként elcsöndesednek majd, mert fülükbe csendül a régi ének, s áhítattal hallgatnak befelé, ahol egyre erősödik, egyre jobban betölti őket, egyre tisztábban hallatszik az Úr éneke.

Egy ajtó mindig nyitva lesz, és senki sem lepődik meg rajta, ha Bölöm kócos feje jelenik meg a résben. Ezt a rést nyissuk ki együtt, hátha jól esőn szippantunk a friss levegőből, s akkor se csapjuk be mindjárt, ha a gát melletti kertek felől fújdogál a szellő, ámbár akkor az illatos plánták vegyülete közé másfajta szagok is keveredhetnek, de ki írhat le igazán egy tavaszi kertet, ha megfeledeznek az ágyások éltető táplálékáról. Tragacs rögtön figyelmeztetné az illetőt, mert amióta a Futaki piacon virágot árul, pontosan tudja, hogy a virág szépségét növeli, erejét fokozza, de még az árát is meghatározza a rendszeres trágyázás. Ajtónkat meg úgysem tudjuk életünk végéig zárva tartani, ezek a tekergők minden csalafintaságra képesek, miképpen állhatna ellen nekik egy gyöngécske kallantyú.

AZ IGAZAK LAKHELYE

A lakással mindig bajban voltam. Néha volt lakásom, de leginkább nem volt. Körbejártam az egész Telepet. A fiúknak sokszor nem tudtam megmondani, hogy hol keressenek, ha munka akad. Leginkább a Félkarúnál tudtak megtalálni, oda szinte mindennap betértem egy pofa italra. No meg a hírekért.

A lakáskérdésem napirenden van. Mondtam Rókának, ha morgott rám, hogy nem képes rám akadni. Olyan a lakáskérdésed, mint a palesztinoké az ENSZ-ben. Mondta Róka. Minden ülésen fölvetődik, de teljesen megoldatlan.

Pedig néha sikerült egészen tűrhető kis helyeket szereznem. De kevesen viselték el, hogy ne fizessem a házbért. Pénzem meg ritkán akadt, s ha bejött valami, rögtön ruhát vettem, mert a régi holmim általában az előző gazdánál maradt törlesztés fejében. Nem tudom, mit kezdtek azzal a kevés trikóval, gatyával, stoppolatlan zoknival a házinénik, amit tőlem elrekviráltak. Inkább erkölcsi elégtétel volt számukra, mint valódi érték.

Végiglaktam az egész ország földrajzát. Kezdtem a Šar-hegység utcájában, mikor apámmal összeveszttem, aztán laktam az Ohridi-tó utcájában, a Kotori-öböl utcájában, de még a Verseci utcában is. Talán érdemes megemlíteni, hogy az írókat is kedveltem. Két hétig voltam békében a Petőfi Sándorban, s majdnem három hónapig a Cirill és Metódban. A Prešerenben is eltébláboltam hat hetet. Próbáltam rávenni a házigazdát, hogy helyesen ejtse ki Prešeren nevét, mert ő mindig Peressennek mondta, de a békesség kedvéért lettem róla, mikor megláttam, hogy még a nyaka is belevörösödik az erőfeszítésbe. A végén úgyszólván megharagszik majd rám, minek siettettem volna a dolgot.

A Prešeren még az igazolványomba is bekerült, Sanyi őrmesternek köszönhetően. Egyszer ugyanis megunta, hogy hiába járt apáméknál néhányszor, nem képes előállítani. Szerinte gyanúsított voltam egy egész bonyolult lopási ügyben. Kifigyelt hát egy péntek délután a Félkarúnál, és elkapott. Mindenáron be akart cipelni a rendőrségre, hiába bizonygattam neki, hogy a lopásokhoz semmi közöm se volt soha.

Annyira távol állnak tőlem, mint Makó Jeruzsálemhez. Mondtam neki határozottan. Még azt sem tudom, ki követte el őket. Pedig az ritkaság.

A Makót, azt ne is emlegesd. Utasított helyre az őrmester. Neki ellenőriztem az alibijét. Aznap este kivételesen otthon aludt. Még a szomszédokat is meglepte.

Olyan értelemben gondoltam, hogy messzi volt tőlem a dolog. Mondtam, de Sanyi hajthatatlan maradt.

A Messzikének sincs köze hozzá. Mondta. Őt is számításba vettük, de hát magad is tudod, hogy ő a páncélszekrényekre specializált. Ez meg inkább besurranás volt. Nem hiszem, hogy egy szakember ilyesmibe keveredett volna.

El is hallgattam volna, de ha másért nem, Sanyi őrmester azzal akart előállítani, hogy nincs lakásbejelentőm. Akinek nincs állandó lakhelye, közveszélyes csavargásért akármikor bedutyizható. Mondta. Nem volt más hátra, be kellett vallanom, hogy a Prešeren utcában lakom egy özvegyembernél. Így aztán kék autóban, szirénaszóval állítottam haza, s a házigazdám annyira elámult, hogy még ő bizonygatta az őrmesternek, holnap be akart jelenteni. Eddig nem volt időm eljutni a községházára. Mondta vörösödve. Most keltenek a kotlósok, s ha magukra hagyom őket, alig marad kiscsirke.

Nem is tudtam, hogy a kamrám mögötti sufnyiban kotlósok ülnek, de ez az elmélet a csibék fontosságáról nagyon tetszett. Rögtön előadást tartottam a rendőröknek a baromfinevelésről, s addig untattam őket, míg rám nem förmedt Sanyi őrmester, hogy mindenképpen be kell jegyeztetni a személyi adataimba a Prešeren utcai lakáscímet. Igazat adtam neki. Ennyit megért a nyugalmam.

Be is írtuk másnap a rendőrségen. A házigazdám igazolta, hogy állandó albérlője vagyok. Akkor még nagyon hitt benne, hogy kicsinyke nyugdíját az én keresetemből egészíti ki. A legérdekesebb az volt számomra, hogy a rendőrök is úgy tudták, a Pesseren utca létezik. Egy szót sem szóltak ugyanis, mikor csibekeltető gazdám hol így, hol meg Peressen utcának nevezte a sorunkat. Valamit belefirkáltak az igazolványomba, reménykedhettem, hogy egy ideig Sanyi se fog macerálni a lakásbejelentővel.

A téli hónapokat Pálinkáséknál töltöttem. Ők meg a Sima Matavulj utca végén laktak, egész közel a Duna holt ágához. Matavulj is író volt, de erről Pálinkásék nem tehettek. Ha tudtak volna róla, akkor se törődtek volna vele.

Velem se igen törődtek, s ez az állapot nekem igen megfelelt. Egymással csármáltak egész nap, nem sokszor értettem, miről is van szó, mert egymás szavába vágva, egymás szavára nem is figyelve beszéltek egész nap, s még hozzá nem is egy nyelven, úgyhogy egy nyelvész gyönyörűségét lelte volna vitáikban. A családfő szlovák ember volt, a felesége talán magyar, s a fiúk, a menyek meg az unokák szlovákul, magyarul meg szerbül egyforma szinten, egyforma szókinccsel, egyforma hangerővel harcoltak folyamatosan. Gyorsan megszoktam kerepelésüket, alig tudtam elaludni, ha véletlenül szomszédba mentek, vagy vala-

miért elhallgattak. Szerencsére ez mindössze kétszer történt meg. Az alvással nem volt gondom, csak a lakásokkal.

Minden hajnalban arra ébredtem, hogy fázom. A fáskamrát lehetetlen volt befűteni. Az oldalát képező deszkalapok között befűjt a szél, s hiába ragasztottam körül a mozis Gyurkától lopott plakátokkal, ahogy kialudt a kis dobkályhában a tűz, abban a pillanatban a hőmérséklet kiegyenlítődtött a kintivel. Keserű pillantásokat vetettem Esther Williams mosolygó arcára, aki négy példányban készült a vízbe vetni magát a medence fölötti dobogóról, s szemmel láthatóan élvezte, hogy egyrészes fürdőruhájában, szinte csupasz testtel álldogál kicsiny kamrámban. Reggelente jobb szerettem Gregory Peck arcát nézegetni A Kilimandszáró hava című film nagyméretű hirdetésén, mert a lábainál aranycsőnyű oroszlánok pihegtek, és csak a kezében szorongatott karabély hegye fölött látszott, hogy még Afrikában is van örök hó, a híres Kilimandszáró csúcán. Egyszer én is eljutok majd Afrikába, s ott egy ilyen fáskamra igazi lakosztálynak fog számítani. Még dobkályha sem kell bele. Vagy az Afrika királynője című film falragasza volt az? Mindenesetre jó másfél métert lefödött, az biztos.

Azon a télen Sáríkába voltam szerelmes, s majdnem egy teljes hónapig jártam utána minden áldott nap, míg egyszer sikerült rábeszélnem, hogy egy áttáncolt éjszaka után jöjjön el hozzám látogatóba.

Őszintén belehabarodtam Sáríkába, állandóan az járt az eszemben, hogy ideális feleség lenne belőle, mert tejfehér bőre, éjfékete haja és huncut barna szeme olyan hatást gyakorolt rám, amelyről pontosan tudtam, hogy soha el nem múlik. Többször a számon volt már, hogy megkérem a kezét, de tudtam, hogy Pálinkásék rögtön megdupláznák a házbert, ha együtt látnának bennünket, és mivel már háromhavi bérrel tartoztam nekik, a lánykéréssel jobbnak láttam várni tavaszig.

Magam is meglepődtem, mikor hajnali három óraker Sáríka ráállt, hogy velem jön, és még arra is hajlandó volt vigyázni, hogy semminek ne menjen neki a hatalmas rendetlenségben álló udvaron. Csöndben surrantunk be a kamrába. Villanyt sem gyújtottam, ne riasszam el a látvánnyal. Én ugyan megszoktam, hogy a helyiség felét a gazdáék szene tölti ki, arról legalább nem áradt annyira a hideg, de egy ilyen szépséget zavarhatott volna, hogy az ágytól kétlépésnyire a bányák tárnáinak sötét tömege tárul elé. Rögtön az ágyra irányítottam tehát, és gyorsan tapasztaltam, hogy Sáríka nemcsak szép, hanem nagyon ügyes is. Megadón simult karjaimba, s bár a sötétben nem láttam gombjait, kapcsait megcsatjait, közös erőfeszítéssel egy-kettőre levetkőztünk, s máris a pokróc alatt voltunk.

Azt hiszem, az volt a baj, hogy annyira szerettem. Ha nincsenek gátlásaim, sietősebben túlesünk az ismerkedésen, de én igazi lelkesedéssel kutattam minden porcikáját, élveztem puha bőrének illatát, és meg akartam csókolni testének minden zugát. Úgy éreztem, jólesett neki heveségem, és már a köldöke táján tartottam, mikor egyszerre megfeszült. A seggembe esik a hó. Mondta. A SEGGEMBE ESIK A HÓ. S mivel nem mozdultam mindjárt, lökött egyet rajtam. A SEGGEMBE ESIK A HÓ. Hirtelen én is megéreztem a lábamon. Nedvesen zizegett a takaró alól kinyúló talpamon, s ahogy visszafojtottam lihegésemet, hallani lehetett a résen besodródó pelyhek kaparászását. A SEGGEMBE ESIK A HÓ. Sárrika majdnem sírt már, fölült, és követelni kezdte, hogy kapcsoljam be a lámpát. Nem volt mit tenni, engedelmeskednem kellett, és a negyvenwattos égő fénye is elég volt ahhoz, hogy Sárrika kapkodva öltözni kezdjen, s ahhoz is, hogy egy búcsúpillantás erejéig meggyőződjem róla, a világ legszebb lánya járt nálam ezen az éjszakán. Kerek válla, ringó mellei teljesen lenyűgöztek, szinte meredten néztem, mint tűnek el a szemem előtt a kapkodva fölrángatott blúz alatt. Mire észbe kaptam, már a csizmáját is fölrántotta, és hiába könyörögtem, hogy engedje meg, legalább hazáig kísérhessem, ne menjen egyedül a kihalt utcákon, Sárrika sziszegve hagyott magamra, be sem csukta maga mögött a kamra ajtaját.

Hallottam, hogy káromkodik az udvaron, biztosan nekiment a kerítés mellé húzott ekének, abba még én is beleakadtam néha, pedig már megszokhattam volna, hogy ott áll. A háziéknak tudtommal se földjük, se lovuk, se traktoruk nem volt, hogy mit keresett az a hatalmas eke ott, sose kérdeztem meg.

Elkämpicsorodva csuktam be az ajtót, szétrugdostam azt a kis kupac havat, amit a falon keletkezett résen át behordott a szél, aztán lefeküdtem. Valamelyik unoka fúrhatta ki Esther Williams lábai alatt a rést, s most a medencéből lassan szitált be a hó.

Arra gondoltam, öngyilkos leszek. Sárrika szeme elé úgysem kerülhetek többé. Százszor is eszembe jutott márványszép teste, s talán pityeregtem is kínomban. Aztán arra a gondolatra jutottam, hogy úgyis megfázok, és elvisz az ördög, s ez meg is nyugtatott, mert elaludtam.

Reggel arra ébredtem, hogy süt a nap, bűdös van, és Zuzka énekel a kamra előtt. Bűdösnek itt mindig bűdös volt, ha nem fagyott. A háziak mindenféle szemetet, ételmaradékot, romlott krumplit öntöttek a kamra mögé, s magam segítettem az öregnek, hogy egy teljes hordó cefrét kifordítson, mikor belátta, hogy olcsóbb, ha veszi a Félkarúnál a kisüstöt, mintha azért az egy hordóért használati díjat fizet a pálinkafőzőnek.

A fagyok persze kordába zárták a trágya szagát, de most, hogy sütött a nap, s fölengedett, egész hullám csapta meg az orromat.

Föl is ugrottam nyomban. Ennél még a hóesés is jobb volt. Közben Zuzka halkan dúdolt a fal mellett. Lehet, éppen ő lyukasztotta ki a kamra oldalát, mindig kíváncsi volt rá, mit csinálok.

Halkan nyitottam ki az ajtót, óvatosan, hátha meglepem, amint kukcskál. De nem rám volt kíváncsi, észre sem vett. Éppen a szemétben kapirgált egy ággal, és maga elé dűnnyögött. Ez itt az édenkert. Mondta. Ez az én kertem.

Majdnem elröhögtem magam. Kis kerek koponyája ide-oda forgott, ahogy ásott a szemétben. A haját most is copfokba fonta az anyja, s az elmaradhatatlan rózsaszín szalagok is rajta voltak. Szorgalmasan ásott, és dúdolta magának: Ez itt az én kertem. Ez itt az édenkert.

Ha nem fog a hányinger a bűdösségtől, nevettem volna. Így csak finorogtam. Akkor jó, ha ez az édenkert. Akkor én a mennyországban lakom. Az igazak lakhelyén. Csak akkor éppen az a kérdés, hova távozott ebből a mennyországból Sáríka.

Ettől újra sírhatnékom támadt, de Zuzka előtt nagyon szégyelltem volna sírni, inkább áthajoltam a feje fölött, hadd lássam, mit alkotott a kertben.

Ott a szemét alól öt szál hóvirág bújt ki a napra, s bókoltak kegyesen a kislány előtt. Olyan törekenyek, szinte átlátszóak voltak, hogy azt hittem, saját fehér harangocskájukat sem sokáig tudják hordozni.

Lemondtam róla, hogy megrángatom Zuzka szőke copfját, s visszalopóztam a kamrámba. Tudtam, nemsokára el kell hagynom ezt a lakást is, ideje szedelőzködnöm. A Kopitar utcában még sohasem laktam, ott még nem ismernek, vannak ott megfelelő házinénik, az kétségtelen. Az a Kopitar is költő volt, ha igaz. Legalább következetes leszek.

PANNON TÉLELŐ

HARKAI VASS ÉVA

Hogy ugyanazon hideg hold alatt járkalunk estelente,
minek is mondjam, hisz tudod.
Súlyos birsek remegnek errefelé a kerti fákon.
Még tartják magukat – napjaink hálóját majd' beszakítják . . .
Sárgán villan a távol reszketeg fénye, miközben
kora téli félenk fagyok markába csúszunk észrevétlen.

Ily ködös éjszakában találkozhatsz Füst Milánnal,
ki szintén távoli csillagot fürkész,
reggelente előjön Déry is, gondosan ápolván növényeit,
s itt van Kassák, Pilinszky, Weöres és Ottlik –
de leginkább a szegény kisgyermek Kosztolányi
s Csáth Homokembere virraszt velünk sápatag hajnalokig.

Ím, ez a tájék, hol naponta jár-kei a földi halandó.
Szűkre csukódó nappalaink mögött tágul az éji világ.
Újbarbár kósza lidérctől és szellemi sarki fagyoktól
rég s nemrég volt öregek idetévedő sóhaja véd.

NENA

Egy özvegy élete és halála

NÉMETH ISTVÁN

Csendesen, vigyázva nyomtam le a kiskapu kilincset. Zajt ne csapjak! Úgy osonjak be hozzá, mint szobába a napsugár. Nena ott tesz-vesz a kertjében, s amikor fölegyenesedik, én már előtte állok.

– Hát te?! – csapja össze majd a kezét, és hirtelen nem tud többet mondani meglepetésében, de mozdulataival, mint egy pantomimművész, annál elbűvölőbben fejezi ki hirtelen támadt örömét, hogy újra láthat.

Senki más el nem tudta ezt úgy játszani és elhíttetni, mint a Nena. Minden mozdulatából a szívből jövő öröm sugárzott. Ahogy a szemét lehunyta, ahogy a fejét ingatta, ahogy a száját az alig megfogalmazható öröm kimondására igazgatta.

Többek között ezért szerettem vele találkozni.

Azért, ahogy ő tudott megörvendeni a hozzátartozóinak.

*

S ő is mintha mindig erre a pillanatra várt volna. Hogy a viszontlátás örömét az ő sajátosság, utánozhatatlan dramaturgiájával eljátszhassa.

Pedig Nena erről semmit se tudott. Nem színészkedett. Hiába tartott tükröt elébe annyiszor egyik húga, édesanyám, aki kitűnően tudta utánozni langaléta nénjét; Nena megmaradt mindvégig annak, aki volt; lepergett róla a csipkelődés.

Belecsípni különben akkor se lehetett volna, ha valaki így akarta volna megrézfálni. Nenán egyszerűen nem volt mibe belecsípni. A csontjaira ráaszott a bőre. Esetleg kétfelől az arcát lehetett volna megcsipkedni. Azokat az élete végéig megőrzött rózsás párnácskákat, amelyeket min-

dig megcsodáltam rajta. Mert ellentétben álltak gazdájuk örökös sopánkodásával.

(„Ráncos arcának tengerében, arcának kellős közepén egy rózsás, bársonyos sziget” – írtam egyszer ezekről a párnácskákról . . .)

Ezt a sopánkodást is színészeket megszégyenítő módon hosszú élete folyamán naponta eljátszotta. Megint úgy, hogy nézői, hallgatói soha meg nem unták. És megint úgy, hogy számára ez nem játék volt, nem imitáció, sohasem affektált, mindig a lényéből, lényegéből fakadó megnyilatkozás volt. Folyton-folyvást valami bajára panaszkodott, leginkább a gyomrára, mindig meg akart halni, ott lebegett mindig valahol a betegek és az egészségesek között, meggyőzően ecsetelve számtalan nyavalyáját, miközben azok a párnácskák kétfelől az arcán lobogtak az egészségtől.

És még ilyenkor, gyűszűre szedett szájjal előadott sopánkodásaikor is valami megfoghatatlan derű áradt belőle. Ez a derű átsugárzott arra is, aki őt hallgatta. „Nem baj, Nena, mondtam vagy gondoltam magamban, maga azért száz évig fog élni.”

Kevés híján meg is érte a százat.

Hosszú életének, de varázsának titka is a vele született derű volt. Önön derűjében nem fürdött ugyan, vagy csak nagy ritkán, nem is tudott róla, éppúgy nem, mint ahogy a Jó se tartja ezt számon önmagáról, de akik Nena közvetlen közelébe kerültek, számtalanszor megmerültek a belőle áradó fényben.

*

Kétszer özvegyült meg, másodszor végérvényesen. Az első férjével való házasságából egy fia, a másodikból egy lánya született. Életének több mint felét – róla csakugyan elmondhatjuk – tisztes özvegységben töltötte el. De mert hogy még viruló asszony korában vált másodszor is özvegygé, nem állíthatjuk bizonyosan, nem kísértette-e meg olykor-olykor őt is az ördög? Hiszen piacra járó volt, kofa. Tehát egy olyan valaki, aki sokszor, hetente többször is kimozdult a falujából, járt-kelt, utazott, otthonosan mozgott a kofatársadalomban, a közismerten szabadszájú, fölvägott nyelvű, szabadabb viselkedésű emberek között. A környékbeli piacokat járta: a szekicsit, a feketicsit, a kúlaít, a verbászit, valószínűleg a távolabb esőket is, de az említetteket hetente. Mégse vedlett át „igazi” kofává olyan értelemben, hogy megengedte volna magának a szabadszájúságot, hogy a szabadabb viselkedésről ne is beszéljünk. Talán még kacérkodni sem tudott, igazi szent életű kofa volt, ha ismer ilyen kofát a

világ és a világirodalom. Soha egy kétértelmű megjegyzést nem hallottam a szájából.

Említettem már, hogy nemigen lehetett volna megcsipkedni akkor sem, ha ezt esetleg valakinek megengedte volna. Száraz, csont-bőr asszony volt. A járása mégis olyan, ahogyan a nóta mondja, libegő. Azaz a szoknya volt rajta libegő. Persze, hogy a szoknya szépen libegjen, ahhoz szépen is kellett járni. A Nena igen szép járású asszony volt, a szoknya mindig úgy ringott rajta, mint egy szép, kihívó harang. Persze fiatalabb korában. Még mielőtt meggömbült volna a mindig kihúzott, egyenes dereka. Még mielőtt jócskán megöregedett volna.

És ha csoportban ment valakikkel, mondjuk, a piacra igyekvő kofa-asszonyokkal, mindig utána kellett nyúlni, hogy visszahúzzák a csapatba, mert néhány lépéssel mindig megelőzte a társait. Mindig sietett, talán hogy jobb helyet foglalhasson magának a piacon.

Nem tudni tehát, hogy ezt a csontos, szent életű kofát és özvegyet megkísértette-e olykor-olykor vagy valaha is az ördög, de hogy őt igenis megkörnyékezték, arra az alábbi történet a bizonyíték.

Mielőtt azonban ezt ő maga előadná, látni kell magát a történet hőseit. Mindenekelőtt tudni kell, hogy Nena az esettel sosem dicsekedett. De amikor először kibuggyant belőle, természetesen szigorúan zárt körben, az őt mindig ugratni, „macerálni” szerető nővérei előtt, attól fogva Nenának nem volt maradása: ha a testvérek jót akartak mulatni, addig nyösztették szegényt, hogy újra és újra el kellett mesélnie, elő kellett adnia a botrányos és szégyenteljes inzultust.

Igen, előadni, hiszen maga a történet nem valami épületes. De ahogy ezt rettenetes kinszenvedések közepette előadta (végül persze már élvezve, megjátszva az egészet, hiszen tudta, látta, hogy ez nővéreit a színháznál is jobban szórakoztatja) azt, ahogy mondani szokás, látni kellett.

Mindenekelőtt ott ült, dehogy is ült: trónolt a nővérek mindig kíváncsi, kaján gyűrűjében a meszelőnyél Nena, s mint általában mindig, ezúttal is sopánkodó, de most őszinte sajnálatot, részvétet kiváltani nem tudó ábrázattal, hiszen mindenki tudta róla, hogy örökös gyomorbajával, örökös meghalni akarásával mindenkit túl fog élni, tehát ott trónolt Nena a kör és a figyelem központjában, mint egy drámai színésznő, aki életének nagy monológját fogja előadni a köré, azaz a színpadra telepedett közönségnek.

– Már elfújtam a lámpát – kezdte lehunyt szemmel, kellő áhítattal, tisztességben megószult fejét ingatva –, mert az esti ájtatosságot így szoktam elvégezni, fehér pendelben, az ágyban ülve. Buzgón fohászok az én jó Istenemhez, épp aznap délelőtt halt meg szegény Kramli

Verka néni, hát az ő lelki üdvéért is elmondtam egy imát, így ájtatoskodok, fohászkodok egymagamban, rídogálok egy sort, mert mit csinálhat egy beteg, magányos özvegyasszony, hát így üldögélek itt a vak sötét szobában az ágyban, ájtatosság közben tán már meg is szunnyadtam egy kicsit, jaj, rebbenek föl, tán csak nem büntet meg ezért az én jó Istenem, milyen gyarló az ember, no hamar-hamar ráadásul még egy Miatyánkot, amikor, képzeljétek! a fejemen valaki halkán megkocogtatja az ablakot. Elnémultam! Megállt bennem a lélek. Teremtő ég. A lélegzetem is elállt. Ülök fehér pendelben a párnák közt, tudom, hogy függöny van az ablakon, és látom, hogy vaksötét van, de ha ez a fehér ing most mégis kivilágít rajtam? És meg vagyok dermedve. Így ülök egy darabig, amikor másodszor is megzörgetik az ablakot, de most már nemcsak finoman, ujjhegygel, mint az előbb, hanem komiszabban. Rémületemben hirtelen fölkiáltok: – Ki az? – Jaj, édes testvéreim, én azt a riadalmat nektek elmondani nem tudom. Hogy én mit éreztem egyedül a sötétben, abban a sötét szobában, egyes-egyedül. És megint fölkiáltok: – Ki az? – És erre kint az ablak alatt megszólal egy reszelős, öreg férfihang: – Engedjél be, Trezám! – Úristen! Most már minden porcikám reszket, ezt a szégyent, ezt a szégyent kell megérem. – Azonnal takarodjon innen! – szoltam ki hirtelen fölbátorodva. – De bizony az nem tágít. Könyörgőre fogta. És most csak gondoljátok el, mit mondott! Szinte láttam, ahogy azzal a vén pofájával rátapadt az ablakomra. Úgy könyörgött.

S mert a hallgatóság már tudta, hogy könyörgött az éjjeli lator, valaki, nem bírva visszatartani a nevetését, közbeszólt:

– De te, Trezánk, ugye, hősiesen ellenálltál a csábításnak.

Nena annyira beleélte magát a szerepébe, hogy nem is hallotta a közbeszólót.

– És tudjátok, közben mit csinált az a lator ott az ablakom alatt? A körmével kaparászta az ablakkeretet! És csak könyörgött: – Engedjél be, Trezám!

Nena a szemét most a mennyezetre függesztette, s a századik előadás után is sikerült elhíttetnie a közönséggel, mennyire lesújtotta, megalázta őt az az ablaka alatt kapirgáló lator szennyes ajánlatával. Az arca még most, a századik előadás után is lángolt, és tiltakozott.

– No és aztán mit mondott a lator? – sürgették a sopánkodásba fagyott özvegyet.

Nena ismét lehunyta a szemét, mert az, ami ezután történt, illetve amit ezután mondott az az Istentől elrugaszkodott éjszaka réme, nem lehetett az Úr mindenütt jelen levő színe előtt nyitott szemmel kimondani.

– Néhányszor még elismételte, hogy engedjem be. Aztán, képzeljétek, mit mondott? Azt mondta, de szinte már sűgva: Engedjél be, Trezám; *jó lesz neked is meg nekem is*. Ezt mondta.

A szemét egy darabig még csukva tartotta, de így is „látta”, hogy nővérei már mind a szoba földjén fetrengenek neveltükben, mert még mindig nem ment a fejükbe, mi lehetett volna abban a jó és élvezetes, ha egy vén, reszelős és reszkető hangú kecske meg egy Szentéletű Meszelőnyél egymásba gabalyodott volna a hitvesi nyoszolyában, amelybe, amióta Nena a második urát is eltemette, férfiember nem szagolt bele.

Aztán lassan felnyitotta a szemét, s elérhetetlen magasságból tekintett le három testvérére, akik komoly, meglett asszony létükre a földön fetrengenek, marcangolják egymás combját, s fuldokolnak a nevetéstől. Meg volt magával, azaz a produkciójával elégedve. Már ő is mosolygott, s a győztes sugárzó arcával csak ennyit mondott:

– Komiszak vagytok.

*

Egy kicsiny sarokháza volt, kívül-belül ő tartotta rendbe, tapasztotta, meszelte, ajnározgatta. Igen, ajnározgatta egy hosszú életen át. Ezenkívül a házhoz tartozó kis kertjét ajnározgatta, virágokat nevelt a kertjében, elsősorban krizantémot, a híres krizantémjait. És virágmagokat termelt. Bolyhos katicát, szalmavirágot, nyári-őszi rózsát, tarka violát, fehér violát, estikét, tátogatót, szegfűt, hajnalkát, duplaszegfűt, petúniát, pistikát, törökszegfűt, szarkaláb-, bazsalikom-, rezeda- és purzsinkamagot. Ennek a virágnak a mákszemnél is kisebb a magja. A virágmagokat vászonzacskókba, csíkos vászonzacskókba gyűjtötte, s ezeket a falatnyi zacskókat oldotta meg a piacokon. A zacskókból a virágmagokat moka-káskanállal mérte. Minden kanalak között alighanem ez a legkisebb kanál. Virágmagmérő kanál. Van szappanfőző kanál, van nagy levesmerő kanál, amivel a szegénykonyhák kazánjából mérik a híg levest vagy sovány főzeléket, van közönséges le vesszedő kanál, aztán evőkanál, kávéskanál, végül a moka-kanál. A Nenának még volt ilyen moka-kanala.

A moka-kanálba a pirinyó purzsinkamagból is csak néhány szem fér. Ha óvatosan bánunk a kanállal. Ám ha magkímérés közben remeg a kezünk, még az a néhány purzsinkaszem is visszahull a magoszacskóba!

A nővérek ha heccelni, macerálni akarták Nenát, ha együtt voltak, mindig eljátszották, hogyan méri Treza remegő (szándékosan remegő)

kezével a virágmagot a piacon. Természetesen a dolgot eltúlozták, mert a Nena nem tudta volna évtizedeken át megállni a helyét a piacon, ha a vevőivel úgy bánt volna, ahogyan a nővérei bemutatták. Pedig mindvégig megállta a helyét a piacon; a saját nevelésű virágokból, a saját maga által termesztett virágmagokból élt, teljesen önellátó volt; nemcsak a piacon, az életben is megállta a helyét. Ezt maguk között a mindig csipkelődő nővérei is elismerték, s mindig is csodálattal tekintettek az örökké sópánkodó, búcsúzkodó, panaszkodó, de valójában hihetetlenül életrevaló magányos özvegyre.

Kicsiny, valóban egy lakóra méretezett házának a hátsó szobácskájában élte le hosszúra nyúlt özvegy éveit. Elöl volt a tisztaszoba, bizony, az se volt valami tágas, de a hátsó szoba, a kisszoba, ahol élt, egy luk volt. Egy szerzetescella. Az ajtó mögött a sarokban banyakemence, aztán egy nyoszolya, egy egyszemélyes ebédlőasztal, kis kredenc, és már tele is volt, zsúfolásig tele volt a kicsiny, mindig fehérre meszelt szobácska. Ha mind a három húga egyszerre látogatta meg a Nenát, csakugyan egy tűt se lehetett volna már leejteni a szobácskában. Ez a szobácska volt az özvegy szentélye.

*

Nena kilencvenéves. Fölköszönteni jöttünk. A szentélyben telepszünk le. A kis kredencen egy pohárnak támasztott képeslap: *Zum 90. Geburtstag alle guter Wünsche*. A lánya küldte Németországból.

– Olyan fejkúgásom van – panaszkodik az ünnepelet –, hallom, hogy beszéltek, csak a szavak, a szavak . . .

Az ágya fölött lógó szekrényes faliórára mutat:

– Éccaka nem tudok pihenni, mert azt lesem, hogy jár-e az óra . . . Jaj, egyem meg a szíved, járj, mert megbolondulnék, ha megállnál. Alig hallok a ketyegését, csak a mutatóját figyelem. Ma reggel megállt, kivettem a tokjából, megindítottam. Egyem meg a szívét. Hetvenéves. Feketicsen vettem.

Félek, hogy nem nyílnak ki a krizantémjaim. Pedig mire megöntözöm őket, örökre ki vagyok fáradva. A piacon is volna mit eladni, de oda lemenni! Útközben tízszer le kell ülnöm. És a kispadokat már minden ház előtt fölszedték.

Utoljára ötvenhét kiló voltam, nem tudom, most vagyok-e negyven. Már csak a ruha van rajtam. Jaj, azok a hajnali öltözködések! Én már csukott bugyit nem hordhatok. A bugyi után két gyapjúmelegítő, a szoknya korcát komiszul begyűröm a derekamra kötött madzagba, mert raj-

tam már minden madzagon van, és minden összecsomósodik rajtam, ilyen az öregkor. Aztán jön a többi felsőszoknya, a kisebb pulóver tetejére a nagyobb, arra a még nagyobb, tovább tart öltözködni, mint a reggeli ájtatosságot elmondani, igaz, az öltözködés közben is mondom, mert a templomba lemenni nekem már kinszenvedés. Csak ne volnék ilyen kiállhatatlan: semmit se állok ki szó nélkül. Átmegek az Etához: mondd, testvér, megérem én még, hogy a lépcsőfölgáród mellé korlátot szereltetsz, amibe megkapaszkodhatok? – Minek korlát a két lépcsőfokhoz? – morog rám az Eta. – Majd megtudod, testvér, ha te is kilencvenéves leszel . . . Jaj nekem. Itt ez a gang is. Ha hozzáérek, már jön le róla a méz. Ez adja nekem a legtöbb munkát. A falaknak az ajnározgatása. Most vettem egy félkézmeszelőt, foltozgatom vele a falakat. Mert ki csinálja, ha én nem csinálom? A menyem is velem együtt kétrét görnyedve jár, hetvennégy éves.

És most mondjátok meg: ennyi bánatot kibírni, amennyit én kibírtam. Két gyereket egyedül fölnevelni, ezt a házat a tíz körömmel összekaparni. Csak a virágjaim meg ne fagyjanak mindenszentekig. A krizantémfejekre már megcsináltam a sapkákat. Közben az én ágyam meg teljesen kihül.

*

Falatnyi kertje, talán legfőbb örömének s minden jövedelmének forrása, a virágokon s virágmagokon kívül mindent megtermett, ami egy egyszemélyes háztartáshoz szükséges volt, kicsiny udvara pedig a tojást és húst. Termesztett a kertjében még „csemete”-kukoricát is. A szomszédságában élő, szintén korán megözvegyült húga (a testvérek között az egyetlen, aki mindvégig magázta Nenát) hiába javígtatta, hogy az nem csemete-, hanem csemegekukorica, számára csemete maradt. Voltak sajtóságos szavai, amelyeket csak ő értett, a környezete legfeljebb csak sejtette az értelmét. Nenán mindig „érezni” lehetett valami „régiséget”; eltekintve a nagyszülőktől, akik lassan mind elmentek, a családban egyedül ő képviselte a tizenkilencedik századot.

Örzött egy családi ereklyét, édesanyja, a Szüle imakönyvét. Szüle ezt az ima- és énekeskönyvet fiatalasszony korában kaphatta vagy vehette, épp Nena születése évében. „*Teréz lányom született az 1893-dik évben, október 5. napján*” jegyezte be saját kezűleg azon melegében elsőszülött lánya világrajövetelekor. Előbb azonban ezt a szöveget jegyezte be az imakönyv első lapjára: „*Paksi Verona. Ez az ima és énekeskönyv aki megtalálja ha Istent ösmer akkor vissza adja 1893-dik évben június 5 napján kelt Kis Hegyesen.*” A Szüle halálát már az örökös jegyezte be „*Kedves*

édesanyánk meghalt november 27-én 1959-ben pénteken hajnal 3 órakor és szombaton temettük el.” Nena halálhírére e sorok írója imígyen jegyezte le: „Ma este fél nyolc körül telefonált Etus néni, hogy déli tizenkettőkor meghalt Nena, életének 94. évében. Talán végelgyengülésben. Épp a napokban panaszkodott a húgának, milyen jó lenne már fönt pinennie a Kálvárián.”

Elkövetkezett hát számára ez a nap is, hiszen egész életében oda készült, a Kálváriára.

*

Túl a kilencvenen, kiemelték gyémánt magányából, kiráncigálták a maga teremtette univerzumából, szentélyéből, s elcipeltek megkönnyűdött, tehetetlen testét, már csak pihegő csontvázát néhány utcával arébb, ahol állítólag kegyetlen módon bántak vele. Nena ekkor már nem csupán önmaga számára volt terhes, teherré vált a „világ” számára is. Ez a világ mindig kapzsi és önző volt, és mindig kegyetlen. De míg Nena karjaiban, száraz karjaiban erő volt, és hit és bátorság a szívében, ellen tudott állni ennek az önző és kegyetlen világnak. Most azonban, ágyhoz kötödvé, túl a kilencvenen, teljesen kiszolgáltatottá vált. A szent életű asszony, aki elpityeredett egy lehervadt szárnyú lepke láttán, aki lélekarang hallatán mindig megállt egy pillanatra – hisz valaki számára megszűnt, örökre megszakadt minden –, ennek a világ fájalmát mindig magán cipelő s embertestvéreiről – de a bogarokról s a csillagokról se! – soha meg nem feledkező özvegynek most olyanokat vágtak a fejéhez, hogy „*maga sose fog már megdögleni!*”, és hogy „*annyit zabál, hogy leeshet a fejünk fölül a házat*”. Ilyen szavakat hallgatva az út legvégén az ember talán mindent megbán; megbánja minden vétkét, azt is, amit elkövetett, és azt is, amit sohase követett el; megbánja, hogy erre a világra született, s most már minden maradék erejével azért könyörög a Teremtőhöz, hogy vegye magához; megbánja a sok szép krizantémot, amit mindig mások sírjára nevelt, (igaz, nem egészen Isten nevében, de hát élni kellett valamiből, bár kár volt); megbánja a milliárd virágmagot, amit abban a balga hitben termelt, hogy ezek kikelve megszépítik az emberek életét; megbánja, hogy örökké takaréklángon pislogtatta az életét, hogy elszomorodott és sírt mások vétkei miatt; megbánja, hogy tisztán próbált megállni ebben a földi mocsokban; megbánja, hogy a világra született. És rettegés és félelem nélkül vágyik oda, ahol a megváltás vár rá. Ám nem biztos, hogy a Nena ezt így mind végigzokogta. Lehetséges, hogy egyáltalán nem zokogott. Mert már annyi ereje se volt. És már könnye

se volt. Csak feküdt mozdulatlan, lehunyt szemmel, ki tudja, merre kocogva a csapat élén.

Betegágyán egyik ritka, de bizalmas látogatójának a fülébe súgta (fel fogadói nem szerették a látogatókat, nem szerették őket kerülgetni):

– Nem bírom a szükségemet végezni, kökemény a székletem.

– Majd hozok én magának egy kanál hashajtót – szaladt ki a látogató száján hangosan az ajánlat.

– Ide ne próbálja hozni – csattantak föl a háziak –, mert ha beadja neki, és összefossa magát, maga mossa ki a lepedőjét!

Ilyen szavakat volt kénytelen hallgatni. Milyenek voltak azok az elsők, azok a legelső, régen, az emlékezet előttiek, de amelyek mégis megragadtak emlékezetében, azok, amelyeket Szüle suttogott vagy dudorászott a fülébe? Hol vannak? Azok az édes szavak. Talán el sem hangzottak soha.

*

Egyszer így panaszkodott:

– Mostanában nagyon leesett az étvágyam.

Talán sosem is volt igazán jó étvágya. Ha meg éppen megkívánt valamit, egy jobb falatot, sajnálta érte a pénzt. Ezzel viszont nem is nagyon dobálózhatott. Tízszer is elsetált a bolt előtt, mire rászánta magát, hogy bemenjen azért a tíz deka kávéért. Elég zsugorinak tartották. Idősödve úgy főzte napi kis leveseit, hogy leszedte a sparhelt karikáit, s belesüllyesztette a fazekat a tűzszekrénybe: így az edény közelebb került a lánghoz, kevesebb szárízik, gally, csutka fogyott.

Ebben az időben a Németországban élő lánya rendszeresen küldözgette neki haza a márkákat. Évek múltán egy hazalátogatása alkalmával Nena nem állta meg, hogy el ne dicsekedjék a lányának. A fülébe súgta, nehogy meghallják a falak:

– Megvannak ám, mind megvannak.

– Mik vannak meg, édesanyám?

– A márkák. Amiket küldözgetsz.

Szegény azt várta, hogy a lánya most nagyon meg fogja ezért dicsérni. Épp az ellenkezője történt. Fellobbanó haragjában keményen megpörölte az öregasszonyt. Ő nem azért küldözgeti haza azokat a rohadt márkákat, hogy itthon élükre állítsák, hogy félrerakják őket, hogy legyen majd min civakodniuk az örökösöknek, hanem azért, hogy ha édesanyám megkíván valamit, vegye meg és egye meg.

Úgy látszik, a lány nem ismerte eléggé a saját édesanyját. Azt az özvegyet, aki harminchét éves korától teljesen magára volt utalva, ahogy

Ő maga szokta mondogatni: a tíz körmére. Ez az asszony pénzt szórni sosem tudott. Nem is nyílt rá alkalma. Ő már az ingyen kapott márkákat se tudta elszórni, „nyalánkságra”, „flancra” elkölteni. Félrerakta őket. Megőrizte őket az utolsó pfennigig. Milyen hálás lesz majd ezért a lánya, ha egyszer megsűjja neki.

Hát ez a hála. Lehordta a sárga földig. De még ha csak ezt kapta volna! Visszakérte tőle a két és fél éven át „fölhalmozott” márkákat.

Azt a bánatot! Nena nagyon tudott (s talán egy kicsit szeretett is) bánatoskodni. Ezzel szemben nem lehetett megbántani. Ha őt megbántották, nem vonult el, nem sértődött meg, nem nyalogatta a sebeit, csak bánatoskodott. Olykor-olykor szinte ez már jól is állt neki.

Ezúttal is csak bánatoskodott. De hogy egy rossz szót szőtt volna a lányára . . . Nenától rossz szót hallani nem lehetett:

– Mit csinál, Nena? Hogy van? – szoktuk volt kérdezgetni, bár leginkább tudtuk a választ:

– Kesergek.

– Ne keseregjen; minden madzagnak van vége.

– Tudom, kettő is.

– Hát éppen ezért . . .

– Ugyan – legyintett –, nem látjátok, hogy alig vagyok a világon.

De láttuk. Láttuk, hogy „keseregésében” is nagyon a világon van, hogy két kézzel kapaszkodik ebbe a világba, és hogy magas kora ellenére is süt belőle az élni akarás, az életrevalóság.

Nyolcvanhat éves korában kijelentette:

– Húsvétkor voltam utoljára a templomban; azóta itthon imádkozok Krisztus nevében, itthon még többet is, mint a templomban.

Itthon, a „szerzetescellájában”. Vagy éppen virágmagszelelés, -rostálás közben.

Különben mindig mondta. Ha nem a Miatyánk szövegét, talált mást. Megszólitotta a tárgyakat. Beszélgetett a házfallal, amit éppen tapasztott vagy meszelt, beszélt a kiskapához, ha kilazult a nyele, a tyúkjaihoz vagy a kutyájához, míg megvolt a házörzője. Beszélgetett a magányával, de volt kedves vagy éppenséggel évődő szava még – ahogy ő mondta – a poszgó bogárhoz is.

Egyszer egy összeszáradt, kiszikkadt fej fokhagymához, mielőtt szemétre dobta volna, így szól:

– Te nem erre a világra való vagy, kifelé!

Egy halottak napján fönt, a Kálvárián találkozunk. Nena ül a szülei sírján. Nem azért, hogy így virrasszon fölöttük, hanem mert elfáradt; elfáradt, miközben letről, a faluból fölkapaszkodott ide, s itt a temetőben is elfáradt, míg körbejárta a sírokat. Sok a sírja, a halottja a Kálvárián, már mindenkije fönt pihen, igen, az egész falu, akikkel valaha ott lent együtt élt, szenvedett és örült. Már mindenkit eltemetett, várja, hogy végre ő is sorra kerüljön.

Itt, a szüleinek a sírja sarkán különben jó elüldögelni, kicsit megpihenni. Itt, a Szüle sírján, vagy ahogy ő szokta mondani: Édesszülémén. Itt pihennek egy ideje az édesapja csontjai is, miután felvették és áthozták a közös temetőből.

Amikor meglát bennünket, egyszeribe földerül az arca, mint mindig. Most már azért, úgy látszik, neheze érik „bemutatnia” az örömnek és a meglepetésnek azt a feledhetetlen némajátékát, amit csak ő tudott megeleveníteni. De egy pillanatra feledve mindent: az éveket, a fájós lábát, bánatát, halottait, az arca felragyog. S örömmel mutatja meg a helyet a kápolna mellett, ahol nemsokára pihenni fog. Döbbenet látom rajta: ez az öröm teljes, egyenlő hófokú egyéb emberi örömökkel. Eljöhethet az idő, amikor az ember örvendeni tud annak is, ha megmutathatja valakinek a helyet, ahol a végső nyughelye lesz. De miért ne lehetne ez, ez is, teljes értékű öröm?

Különösen ha igazán kedvére való az a hely, mint Nenának is. Mert a temetőben is van „Alvég”, „Felvég”, „Gyepsor”, „Nagyutca”, „Kisutca”, „Kutyaszorító”, „Gatyaszárutca”; a temetőnek is van előkelőbb része, és van eldugottabb része; a temetőben sem egyformák a halottak: van, aki nehéz, drága márványtömb alatt nyugszik, s van, akire csak úgy rákaparták az anyaföldet, s úgy is hagyták, örökre elfeledve.

Nena mindig szerényen, szegényesen élt, a háza se volt hivalkodó, a falu egyik legeldugottabb részében húzódott meg. Nenát sosem vetette föl a pénz. Életében egyetlenegyszer gyűjtött össze tekintélyesebb összeget, de azt is visszavette tőle az, aki küldözgette neki, visszavette büntetésből, mert nem költötte magára. Mert nem költötte, szórta szét „nyalánkságra”, „flancra”. Nenának a saját erejéből – pedig folytonos sopánkodása ellenére igen szívós asszony volt – sohasem tellett volna a Kálvárián előkelő sírhelyre. Mégis ott vettek neki, a legelőkelőbb sorban. Talán éppen az, aki egyszer oly nagy méreggel visszavette tőle a márkákat.

Most boldogan vezet bennünket, hogy megmutassa azt a helyet. Mert már meg van véve neki a sírhely. S ez szemmel látható boldogsággal tölti

el. Már-már gyerekes örömmel. Ám van-e a gyerek öröménél tisztább öröm? Nena tehát még életében részesült abban a kegyben, amely sokunknak már csak halálunk után jut ki. Vagy akkor sem.

– Tudjátok – magyarázza –, ott lent, a Szüle közelében akartak nekem venni sírhelyet, azon a lejtős, gödrös részen. Nem megyek én abba a gödrösbe! . . .

Abba a *gödrösbe*. Mintha mindnyájunk útja nem oda vezetne, oda, a *gödrösbe*, sőt egyenesen a *gödörbe* . . .

*

Mindenki, aki a piacra termel, s ezek közül a legrangosabb művészeket se vonnám ki, örül, ha a portékája vevőre talál. Nena is ezek közé tartozott. Hányszor előadta abbéli örömét, amely a vidéki piacokról hazafelé tartva a forgalom megszámlálása szerzett neki. Amikor a piac eredményét mérték fel kofatársaival a zötyögő vonat fülkéjében. Milyen volt a piac? Ha elkelt a portéka, jó volt. De volt, amikor a piac csak közepes volt. Az is előfordult, hogy kimondottan rossz volt. Amikor még az úti-költség sem térült meg.

Nena azonban különbözött is a termelők, a művészek és a kofák többségétől. Egyszer pityergés közepette találtam.

– Mi a baj már megint, Nena?

Szállításra kész krizantémtenger fölött guggolt. Csakugyan habzó, tajtékzó krizantémtenger. Sikeres termés, a nagy virágfejek nem fagytak meg, a szirmok nem kócosodtak el, nem rozsdásodtak meg, ennél szebbet már kívánni se lehet. Igaz, Nena mindent megtett, hogy a termés szépen beérjen, hogy a legszebb virágzásában érjen be, mindenszentek tájkán. Óvta a nagy, súlyos virágfejeket fagytól, széltől, éjszakára sapkát húzott a fejükre, és bizonyára könyörgött, imádkozott is értük. Hát meg is őrizte őket a Jóisten. Oly szépek, hogy már festeni se lehetne szebbeket. Nena most mégis pityereg felettük.

– Elsíratom szegénykéimet, mielőtt a kezemből elindulnának a végső helyükre, a temetőbe.

Még akkor is a szemét törölgette, amikor a virágkereskedő lenyálazta tenyerébe a ropogós bankókat.

*

Egyszer még láthattam volna kedves, feledhetetlen alakját, de mire elértem a házát, erősen alkonyodott. Tudtam, hogy ilyenkor Nena már a lefekvéshez készülődik. Lábujjhegyen az ablaka alá osontam. Eszembe jutott az a régi történet, amikor szerelmet kunyerálva éjnek éjszakáján megkocogtatták az ablakát. Tréfáljam meg én is az öreglányt? Turbékoljam be neki, hogy engedjen be? Úgyis rögtön ráismerne a hangomra. Csak egy pillantást vettem a tenyéryni ablakra. Már be volt rajta húzva a függöny.

HUSZONÖT EPIGRAMMA, KOMMENTÁRRAL

ÁCS KÁROLY

Az utóbbi két évben főleg epigrammákat írok – költészet helyett. Ebben a formában tudom pillanatnyilag a legjobban kifejezni, amit erről a világról és furánál furább (vagy szörnyűnél szörnyűbb) jelenségeiről érzek és gondolok. A klasszikus disztichon egymással felelő és egymást kiegészítő két sora – a hexameter és a pentameter – szigorúan tagolt ritmusával lefogja, tárgyához köti a szabad csapongásra mindig könnyen csábítható versbeszédet; csak tömör, velős közlést, kiélezett, csattanós fogalmazást enged meg; kiválóan alkalmas a gyors reflexiók rögzítésére, mindenfajta hőzöngések, patetikus vagy romantikus túlzások, „költői” nagyotmondások leépítésére, lemeztelenítésére. Néha viszont túlságosan is szükséztű, aforisztikusan rejtőzködő; ha nem ismerjük a kiváltó alkalmat, eseményt, vélt vagy valódi tényt és tettet, amelyre közvetlenül reagál, nem is igazán érthető, ezért – vagy inkább a költő gyengesége miatt? – magyarázatra szorul.

A *Híd*ban annak idején, 1992 márciusában már megjelent e sorozat első néhány darabja (s más folyóiratokban – az *Üzenet*ben, *Forrás*ban stb. – még néhány); talán nem terhelem meg túlságosan a folyóirat jubileumi számát, ha most az egész sorozat részeként ezeket másodszer is közlöm, ezúttal magyarázó kommentárokkal. Remélem, ha a verseken nem is javíthat a kísérőszöveg, rontani sem fog rajtuk, s talán némileg közelebb hozza őket azokhoz, akiknek szántam. Azonkívül az epigrammák kiváltó „okainak” földézése, újragondolása esetleg gyakorlati „haszonnal” is járhat, amennyiben „történelmi példákkal” segíti a tisztánlátást, egyesebb tartást, könnyebb eligazodást mai és holnapi kisebbségi gondjainkban-bajainkban.

EPIGRAMMA, KŐ HELYETT PORBA

(1992. I. 26.)

Első „kisebbségi” epigrammám „keletkezéstörténetét” akkori pár szavas naplóbejegyzéseim alapján próbálom felidézni. (Elnézést a talán feleslegesnek tetsző részletekért: úgy érzem, ezek a feljegyzések nemcsak a konkrét vers keletkezését, hanem egész akkori közérzetemet, az egész sorozat „szövegkörnyezetét” magyarázzák.)

„92. I. 3. Vlaovics támadása a MSzó ellen. – I. 5. Válaszok Vlaovicsnak: Németh Á., Németh I., Gerold, Matuska. – I. 8. Híd: Fehér K. háborús versei. MSzó: Dilas a béke kilátásairól. – I. 9. Árok a Szóhoz jön? Csal. Kör: Torok Dubrovnikról. – I. 10. Napló-cikkemet (ért. téma) halasztom. Helyette egy régi Ehrenburg-verset találok: Ima a gyermekekért. Keszég nem nagyon örül neki. – I. 11. Kiadóban: Kubát, P. Nagy stb.: Brasnyó naplóí, őszinteség kérdése. MSzó: Juhász E. (Jegyzet a gyűlöletről), FF emlékbizottság. – I. 12. MSzó: Herceg (Tanúk), Végel (Rovátkák), Bányai (A szeretet gyakorlása: jegyzetelés). Vreme: háború a kultúra ellen (Albahari, Végel, Tontić stb.). – I. 13. Napjaink: Páll–Paroški vita – nem bírom végig. – I. 14. Álmatlan éjszaka, lövöldözés. Hajnali utazás: Bg–Tivat–Budva. – I. 15–20. Budvai üdülés T. költségén: család. – I. 21. Korán kelés, drágulások tapasztalása. MSzó: Beljanski oktatta Ágostont. – I. 22. Válasz az IE telefonos körkérdésére: mit olvastam a múlt évben? (Cannetti!). – I. 23. Borival a Hídban: említtem a FF utcatábla esetét. Végel tel. a MSzó ügyében (Tolnaival bemennek a szerk.-be). Közben a tv épp közli a hírt Maróti ellenkezéséről: nélküle nem lesz MSzó! – I. 24. Rádió-hír: a m. íróküldöttség (Végel vezetésével) Lučičnál interveniált a MSzó érdekében (?); Maróti tilalma (!). – I. 25. MSzó: rövid helyzetjelentés, az írók külön közleménye. – I. 26. Végel-vezércikk (a nők példázata!). Disztichont írok (epitáfium?elegeion?) a MSzónak. – I. 27. Disztichonom címet kap: Epigramma, kő helyett porba. Beviszem a szerk.-be, épp üléseznek. Bosnyák a JMMT-t mozgósítja a Szóért? – I. 28. Károly-nap, Zs. Londonból hív. MSzó: Maróti és a kollégium (FK, Bordás stb.). Bosnyák tel.: írói tiltakozás a MSzó érdekében – du. besétálok a F-ba, aláírom (Kalapissal a lista élén). – I. 29. MSzó: epigrammám keretben (hibásan: *égre* helyett *ágra*), VMDK a mozgósításról, értelmiségiek a Szóért (175 aláírás!). Pap J. tel.: ő is írt egy disztichont – együtt „kalapáljuk”. – I. 30. MSzó: megvonták a bizalmat Marótitól” . . . stb. stb. Tehát 1992 januárjában döntő roham indult a vajdasági magyar újságírás függetlensége ellen: a szabadkai 7

Nap után az újvidéki Magyar Szónál próbálták kikényszeríteni a lap munkatársainak és olvasóinak bizalmát élvező főszerkesztő menesztését, és holmi kormánybiztosféle kinevezését az újság élére. A kísérlet akkor nem sikerült: a közvélemény erőteljes tiltakozása miatt elálltak az erőszakos főszerkesztőcserétől, de a harc a sajtóért azóta is tart, a Magyar Szó helyzete továbbra is bizonytalan.

*Nem szálltunk sasként magas égre, de hasra se estünk.
Úti göröngyök közt fénylik a porban a szó.*

EGY UTCATÁBLA LEVÉTELÉRE

(1992. I. 31.)

Tavalyelőtti téli élményem: az újvidéki Forum felé menet, ott, ahol a Gorkij utca egy kis térbe torkollik, megtorpantam egy leszakított utca-tábla láttán – a nemrég Fehér Ferencről elnevezett terecske mindhárom sarkán valakik erőszakkal kifeszítették a helyéről a nevét viselő táblát . . . Azon nyomban elújságotam az esetet a Híd szerkesztőségében; Bori Imre aztán továbbadta Brasnyó Istvánnak, aki megírta a Magyar Szóban folyamatosan közölt naplójában. Időközben az egyik tábla, ha jól tudom, a cirill betűs, visszakerült a helyére. Tavaly, a Magyar Szó közlése szerint, a Fehér Ferenc Könyvbarátok Körének vezetői is értesültek a merényletről, és akciót indítottak a tények kiderítésére. Az eredmény: a tér közepén évek óta árválkodó Csáki Lajos-mellszobrot is ledöntötték talapzatáról. De ez már egy másik epigramma témája lehetne . . .

*Nem nevedet: teredet vették csak, mint ahogy adták.
Engem név nélkül vár terem: ölnyi verem.*

RÉGI BARÁTAIMNAK, AKIK MÁR NEM IS KÖSZÖNNEK

(1992. II. 1.)

Látszólag érthetetlen, de nálam szinte törvényszerű elbizonytalanosítás, „lerobbanás” a „közösségi” pillanatok után. A Magyar Szó mentésének feszült napjait követően egy színházi est oldottabb hangulatában hirtelen belém fáj, amikor azt vettem észre, vagy inkább véltem észre-

venni, hogy többen, régi barátok is, szenvtelenül mennek el mellettem, „átnéznek rajtam”. Ez persze teljesen személyes ügy, nem tartozik a nyilvánosságra. De a következő gondolat, hogy lám, itt is együtt vagyunk, együtt kellene legyünk, és mégis idegenekként kerüljük el egymást, azt hiszem, már a jellegzetes kisebbségi érzékenység szférájába tartozik, s a lírai megfogalmazás, akár ilyen epigrammatikus formában is, egy lélektani evidencia egyfajta objektív lecsapódása: tőlem függetlenül is *van*.

*Úgy, szót váltani is rühellünk, régi barátok?
Hűlő vér ütemét fájva dobolja a szív.*

HAJTÓVADÁSZAT KÖLTŐKRE

(1992. II. 8.)

Csorba Béla költőtársam sok más mozgósítóval együtt visszautasította a behívó átvételét, de nem bújt el, nem szökött meg, vállalta a letartóztatást, a napokig tartó tortúrát, és semmilyen fenyegetésre sem volt hajlandó egyenruhát ölteni. Közben a közvélemény értesült róla, hogy a vajdasági magyarok politikai szervezetének egyik vezetőjét letartóztatták, és széles körű akció indult kiszabadítására. A katonai hatóság ez egyszer engedett . . .

*Rajta, vadász, fogd-vágd! Ha ki nem készíted a költőt,
Ő szerkeszt ki . . . Oda – bőrrel együtt – a pofád!*

A JÓSÁG HATÁRAI

(1992. II. 10.)

Olvastam valahol (vagy a tévében magyarázta a legújabb balkáni tudatzavarok valamelyik szakértője?), hogy a tömegpszichózist pszichoterápiával kellene gyógyítani, például úgy, hogy az álmaira hatunk jótékonyan a vérgőzös nacionalistáknak. Erre reagál a maga kifícamodott észjárásával ez az epigramma.

*Méghogy békés álmot kívánjunk a gonosznak?
Álmunkban se leszünk ennyire jó balekok!*

JÖTTMENTEK

(1992. II. 11.)

Ez az epigramma volt a válaszom azokra a mind gyakrabban és mind fenyegetőbbben hangoztatott „többségi” nézetekre, hogy nincs mit keresnünk szülőföldünkön, menjünk vissza oda, ahonnan jöttünk . . .

*Én volnék idegen jöttment jöttment idegennek?
Ő jött, és én megyek; ő elszel, én maradok.*

EGY KIS TÖRTÉNELEM

(1992. II. 21.)

A „történelmi leckék” mindennaposak mifelénk; a pöffeszkedő hódítók lépten-nyomon a fejünkhöz vágják másodrendűségünk „tényeit” és „bizonyítékait”, a saját ősi jussuk „igazságát”; nem csoda, ha néhány napján kedvünk támad az ő stílusukban visszavágni. Itt nem teszek mást, mint a régi térképek alapján felsorolom néhány Duna és Száva menti vár és város középkori magyar neveit (például: Valkó=Vukovár, Újlak=Ilok, Boró=Borovo, Tinnin=Knin stb.), persze, korántsem holmi dőre „revizionizmus” nevében, csupán a birodalmak és térképek viszonylagos, mulandó érvényét példázva.

*Nándor, Szendrő, Ó-Pozsaszin, Kevevára, Galambóc,
Valkó, Újlak, Eszék, Bács, Bőki, Száta, Boró;
Tinnin, Zengg, Kapronca, Verőce, Szabács, Haram, Erdőd –
ősi magyar várak? Á, dehogy! Új krajínák . . .*

BOLDOG HULLA

(1992. II. 22.)

A szövevényes, kiismerhetetlen balkáni háborúzás és „békecsinálás” meredek fordulatának egyikét rögzíti ez a vers (nagy csinnadrattával megkötötték a megállapodást az ENSZ-csapatok Horvátországba telepítéséről), amikor úgy látszott, hogy a hódítások és térképrajzolások

legfőbb stratégiája egyszeriben a béketervek feddhetetlen keresztülvívőjének szerepében tetszeleghet.

*Gyújtogatónk tüzet olt; mosolyát próbálja a gyilkos.
Jó, hogy meghaltam! – mondja a hullá. S örül.*

VESZÉLYEZTETETTSÉG

(1992. II. 27.)

Ez az egyik legkedveltebb téma mifelénk: nem győzik hangsúlyozni, hogy szó sincs a kisebbségek veszélyeztetettségéről (Herkóca, Szalánkemén, az észak-bácskai randalírozások napjai ezek!), s ha valaki mégis azt állítja, hogy veszélyeztetve érzi magát, ezt csakis valami alantas, titkolt hátsó szándékkal teheti.

*Csitt! Gondolni se merd, hogy holmi veszély fenyegetne!
Míg sziszeg a kése, csak feni: nincs nyakadon.*

SZÓJÁTÉKOK JÓZSEF-NAPRA

(1992. III. 17.)

Ártatlan költői játékaink egyike volt, hogy baráti társaságunk tagjainak nevére költöttünk időnként rigmusokat. Az alábbi kétsorost Pap Józsefnek adtam át tavalyelőtt József-napkor, de kissé fanyar reagálása azon nyomban módosította a vers végét (először így hangzott: „a jó vita fűszere csíp”). Az ártatlan csipkelődés komolyra fordult: az ősi név újabb kori „nagy” viselőinek említése egyszeriben árnyékot vetett rá, bár a név nem tehet róla, hogy kik viselik és hogyan . . .

*Jó seb – jó só. Jó szóval szót érteni könnyű.
Szólj rám, Jóskám: volt itt Jozsif is, Josip is!*

A RÓMAI SÁNCOKON

(1992. IV. 8.)

Jung Károly BARBARICVM című verseskötetének olvasásakor eszembe jutott egy idézet William Bolitho Nagy Sándor-regényéből (Tizenketten az isten ellen), amelyet Vítazoslav Hronec hazai szlovák költő különös kötetcíme (Egyórás portya) magyarázatául hozott fel könyvében: „Birodalma északi határán folyt a Duna. A túloldalon a legsötétebb Európa titokzatos földje terült el. Sándor aznap éjjel leereszkedett a folyóhoz, bevárta a reggelt, és figyelmesen megszemlélte a túlsó partot. Nem akkor történt utoljára, hogy a világ sorsát ez a végezetes folyó vette a hátára. Minden lehetségesnek tűnt ezen az éjszakán. Sándor nem tudott dönteni. Másnap reggel kezének egyetlen intésével az egész sereget átvezényelte a folyón. A másik parton valami szegény, nyomorúságos barbár település tengődött. Germánok, kelták? Ki tudja! Sándor küldöncei *egyórás portya* után sem találtak semmit a hatalmas rónaságon. Sándor felgyújtatta a települést, és seregével még azon az estén visszatért a folyó másik partjára, meghagyva a titkot további ezer évig az áthatolhatatlan sötétségben.”

A „római sáncok” egyébként valóban létező földrajzi pont Újvidék és Temerin között; vasútállomása is van.

*Itt élünk; szemközt a limes; már-már limesen túl.
Barbárnak finomak, rómainak büdösek.
Megvet a római úr, és vak dühvel üldöz a barbár;
mit tehetünk: a hazánk itt. Ideát s odaát.*

MORÁK ÉS MORÁLOK

(1992. VIII. 2–1992. XI. 16.)

Az 1992 nyarán lejegyzett disztichonhoz – egy kisebbségi miniszter, egyébként költőtársam és régi barátom friss kinevezése váltotta ki – utóbb még egyet írtam hozzá, magyarázatképpen. Hogy jól tettem-e, vagy ezzel még inkább elrontottam a verset, nem tudom, de alkalmasint ez az utóbbi történhetett, ha már tovább kell magyaráznom: a *mora* egy rövid szótagnak megfelelő egység az időmértékes versben. Az utalás itt

arra vonatkozik, hogy a hexameter verslábai mindig hosszú szótaggal, azaz kétmorás leütéssel kezdődnek, a konkrét esetben viszont csak egymorás az első szótag: szabálytalan.

*Nem érzed magadat kevesebbnek? Kellemes érzés . . .
Cinkossággal ezért – túl magas ár! – ne fizess!
(Rossze vers – nem tagadom: rövid első szótaga sántít
egy mora híján; vajh jobb-e a dupla morál?)*

FÉLRENÉZŐ

(1992. IX. 27.)

Ez az utolsó a háborús eseményekre közvetlenül reagáló epigrammáim sorában. Túl sok a vér; attól félek, nem tudnék többé „objektív” lenni . . .

*Érzékeny hóhér: ha lehet, nem néz a szemébe
áldozatának, míg lopva kitolja szemét.*

AZ ÜLÉSTEREM SARKÁBAN

(1992. XI. 7.)

A nagy reményekkel várt és fogadott Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság tavalyelőtti őszi közgyűlésén született a vers. Mutatja csalódásomat: úgy éreztem, tehetetlenül evickélünk a magunk teremtette szervezet túlméretezett, huzatos labirintusában, de csak magamra nézve vontam le a következtetést – az én dolgom a télre és csöndre készülés ebben a társaságban is . . .

*Hadd húzom meg itt magam egy kicsit. Egy szavamat se
halljátok, fiaim. Gyűjtöm a csöndrevalót.*

A TUDOMÁNY DIADALA ÉS CSÓDJE

(1993. I. 5.)

A Bada házaspár által ambiciózusan elképzelt Fehér Ferenc Költészeti Napok temerini rendezvényén ezzel a verssel próbáltam a részt vevő fiatalok fülét hozzászoktatni a klasszikus verslábak üteméhez. Egyébként nem kell magyarázni: értelmiségi létünk szelíd és csendes karikatúrája ez a nyugalomba vonult, nagy tekintélyű ítéshétköznapi gondjairól szóló epigrammacska. Lám, olyasmikkal kell foglalkoznunk, amihez nem értünk, amiben mások, ügyesebbek könnyűszerrel lepipálnak bennünket . . .

*Hallom, már palacsintát is tud sütni, tanár úr . . .
Néha egy-egy odaég? Hászzen ez is tudomány.*

KÖZÖNY

(1993. I. 13–IX. 10.)

Ez az epigramma „kétmenetű”; az első változata Dunát, a második Tiszát emleget, de ugyanarról szól – az „új hadak” és új szokások elutasításáról az elemi, örökös „elfolyás” és ittlét nevében. A Vajdasági Íróegyesület patinás újvidéki székházában volt dolgom tavaly januárban (valami zsűrizésre hívtak), de az illetékes titkár úr megfélekedezett rólam, közben az ajtaján ki-be jártak a számomra ismeretlen ifjú titánok. Ott, a helyszínen, várakozás közben született az első vers az elfolyó és maradó Dunával. Ősszel azután, a kanizsai Írótáborban értesültem róla, hogy ugyanaz a titkár úr egy héttel előbb már szervezett egy „írótábor” a barátaival – írók nélkül. Akkor a Tiszát ruháztam fel az elfolyás és maradás bölcsességével, és a verset az ünneplő Kanizsának szenteltem kilencszázadik jubileumára.

*Régi hely, új nép; ismerkedjünk? Jó, de mi végre?
Inkább, mint a Duna: elfolyik, úgy marad itt.
Tisza*

KÖLTŐÜNNEPLÉS

(1993. III. 28.)

Megint a naplómát idézem: „1993. márc. 28., vasárnap. Nyári időszámítás: hatkor kelek, s már 7 óra! MSzóban: a Kosztolányi-napok programja (holnap és holnapután); Kópé Desiré-verse; Merković L. nyilatkozik fordításairól. – Crnjanski Serviája kész! A kötet így teljesen komplett. – Egész nap tudat alatt birizgál a Kosztolányi-ügy (hogyan hívtak meg . . .). Már epigrammára is gondolok, de az első változat nagyon nem tetszik. Később mégis lejegyzem: »Szép, szép, városom . . .« – Márc. 29., hétfő. Reggel Kosztolányi-verseket olvasok (pl. A bús férfi panaszából: »Szülőföldemnek bús határa, hajh, elér-e még a bánat és sohaj? // Mert hozzád többé nem visz a vonat, csak így emelhetem rád arcomat . . .« stb.). – Hozzáfogok a Crnjanski-versek gépeléséhez (holnapig aligha lesz kész!). A Kosztolányi-epigrammán még változtatni kell.”

Hát nem változtattam: így maradt, torzónak . . .

*Szép, szép, városom, ím, a halott költőkre te gondolsz.
Hát az előre? Férgék egyék meg előbb?*

OPTIMIZMUS

(1993. VII. 14.)

Hasonló indíttatású vers, mint a palacsintasütő tanárról szóló, de teljesen a magánszférába levezetve: vegetálásra kényszerültem idős korban – a nyomorba döntött nyugdíjasok népes táborában várom magam is a holnapot vagy a holnapután, azaz a biztos véget.

*Nézzük csak, mire keltünk? Szerda. Van kenyérünk? Van.
Reggeli tej? Szűken. Semmi baj. Éppen elég.
Holnap már jön a nyugdíj. Holnapután, ha előbb nem.
Biztos, mint a halál: holnap-e? Holnapután?*

PAPÍRHLÁNY – PAPÍRBŐSÉG

(1993. VIII. 14.)

Napilapunk, a Magyar Szó tavaly nyár óta vészes papírhiánnyal küzdött; őszre már-már a megszűnés fenyegette, mint a 7 Napot és a Jó Pajtást; ugyanakkor pénznyomdánk ontotta az újabb és újabb, mind nagyobb névértékű bankók kötegeit. Efölötti elkeseredésemet vagy nekibúsulásomat mutatja ez a naiv vers-sóhaj vagy vers-szitok – vegye ki-ki, ahogyan akarja.

*Újságot nyomtattok, vagy pénzt – affene bánja!
Úgy teletömtétek rossz papirossal a szánk.*

ANYANYELV

(1993. X. 12.)

Még egy művelődési rendezvényünk, amelyikről lemaradtam, noha talán ott illett volna lennem: az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. Tanúsítsa ez a kis vers, hogy lélekben azért ott voltam . . .

*Drága magyar szó. Jó anya. Nyelvünk. Művelem én is.
S engemet ő művel: nélküle néma a mű.*

PASSEPARTOUT

(1994. I. 28.)

Az Újvidéki Színház húszéves jubileumára írtam . . . Hát most már az jön a szokásba, hogy minden jelentős eseményt csak így távolról, versben fogok üdvözölni?

*Így helyes: énnekem immár meghívó soha nem kell;
láthatatlanul is ott leszek én veletek –
tapcsolok és fütyülök, ha jót mondtok, vagy esetleg
botlik a nyelvetek, és torkotok összeszorul . . .
Édes mákony a szép szó; fél lépés a haláltól.
Hívtok, nem hívtok: vár a szabadjegyem.*

MÉG EGY VIRÁGZÓ MANDULAFÁRÓL

(1994. III. 11.)

Irodalmi este voltam hivatalos a múlt hónapban: a kaposvári tavaszi fesztivál keretében akarták bemutatni a vajdasági magyar költészetet, s néhány költőtársammal együtt rám esett a szervező (az ottani Berzsényi Társaság) választása. A fellépésre készülve, afféle „dunántúli” hangulatban, epigrammáimat vettem elő, hogy majd azokból olvasok fel, s közben – szinte ösztönszerűen – a legelső dunántúli költőnk, Janus Pannonius ötszáz évvel ezelőtti disztichonjaiba lapoztam bele . . . Így akadt meg a szemem híres versén: *De amygdalo in Pannonia data* (Egy dunántúli mandulafáról), s szinte egyidejűleg ötlött eszembe, hogy hiszen én ezt a korán virágzó fácskát vagy legalábbis egy kései utódját épp a napokban láttam valahol a város peremén sétálva. Ez a ráismerés szülte az alábbi epigrammát, amellyel pár nappal később kaposvári felolvasásomat zártam.

Az epigramma kis verstani és „önéletrajzi” érdekessége, hogy utolsó kólonjában a pentameter második fele, amelynek mindig daktilusszal kell kezdődnie, itt spondeikus ütemű, tehát „szabálytalan” („végét járja a tél”). Nem mondhatom, hogy szándékos ez az „újítás”, mert elég sokat bajlódtam különféle más megoldásokkal, melyek „szabályossá” tették volna a sort (pl.: „*nincs az a tél, mely örök*” stb.), de végül is feladtam a harcot, mondjuk így: a vers kiharcolta jogát a szabálytalanságra . . .

*Én is meglestem, csak ötszáz évvel utána.
Éppen olyan gyerekes, éppen olyan gyönyörű
nyújtózással emelte magasba virágait, éppoly
bátor volt, s botor is, mint az a messi előd.
Mit se tanult, és mindent tud. Tanulója lehetnék.
Ötszáz éve tudom: végét járja a tél.*

SOMOGYI SOMFA

(1994. III. 21.)

Ez a második dunántúli „virágéneke” már valóban helyi „ihletésű”: Kaposvár után Marcaliban jártunk a gimnáziumi Berzsényi-nap költővendégeiként, s a szervezők átvittek a közeli Niklára, ahol Berzsényi síremlékét és kúriáját néztük meg. Ott, Berzsényi parkká átalakított

kertjében láttam meg már messziről a sárga pompájában virító somfát. Pontosan olyan volt, mint Áprily nevezetes márciusi daktilusaiban („Selymit a barka / már kitakarta, / sárga virágját / bontja a som.”), de ez hetven évvel későbbben volt, és nem Áprily erdélyi tájain, de legfőképpen: egészen másként sebzett szemnek és léleknek tárult fel a természet egyszerű csodája . . .

*Berzsenyi Dániel úr kertjében a somfa virágzik.
Rögzítem csak a tényt: hátha ez egyszer igaz.
Sándor, József . . . Mért ne virágzana somfa Somogyban?
Távol tombol a vész, itt meg e': sárgul a som.
Fölfordult a világom, kell bele kis bizonyosság:
búra bor, ágra virág: így van-e, Dániel úr?*

FOKOZÁS

(1994. IV. 15.)

Az „automatikus írás” példajaként indult: egy délutáni séta közben próbálgattam magamban a hexameter legextrémebb lehetőségeit. Hogyan lehet például a végsőkig lelassítani, visszatartani a vers ritmusát? Csupa spondeusokkal (– –). Így formálódott meg az első sor, szinte nyelvtani absztrakcióként: a fokozás negatív ellenpéldája – „visszafokozás”. S mint annyiszor, az absztrakt forma önmaga termelte ki konkrét tartalmát: Böndör Pál nemrég olvasott különös verseskötetének, a Tegnap egyszerűbb voltak egyik titkát véltem kideríteni a „kín fokozása” fogalmával. Ő is klasszikus, kötött formákba, görög-római verslábakba kényszeríti formátlanul mai, ritmustalanul kaotikus „háborús” mondanivalóját, kisebbségi létünk abszurd „törvényeit” fejezvé ki általuk. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy épp Böndört köszöntsem – már Híd-díjáért is – ezzel az „érthetetlenül absztrakt” epigrammámmal.

*Sok? Nem. Több. Sokkal többet bír bajban az ember.
Legtöbb: béklyózd! Kín fojtsa fokozva a kánt.*

NYÖGDÍJ

(1994. IV. 22.)

A szokottnál hosszabbra sikerült epigramma magyarázata nagyjából benne van magában a versben: legutóbbi íróegyesületi díjazásom után, amikor egy baráti beszélgetés során szóvá tettem régi magyar betegségeink, az „uralkodó nemzetnek” gazzuláló, anyanemzetünket „beáruoló” szervilizmus egyik nemrégi esetét, barátom azt vágta a fejemhez, hogy csak hallgassak, hiszen én is elfogadtam az „állami” díjat . . . Első felindulásomban csak annyit tudtam kinyögni, hogy azért mégse volna szabad kiegyenlíteni egy tisztségviselő mameluk eljárását az én esetemmel, mármint hogy kartársaimtól elfogadtam a díjat, amellyel egy fordításomat tüntették ki, hiszen már a helyszínen, a díj átvételekor világosan kimondtam, hogy mit méltányolok e díjnál, és mit rovak fel azoknak, akiktől egészen másféle, „egyelvű” és „egynyelvű” gesztusokat szoktunk meg . . . Hamar rájöttem azonban, hogy ez esetben is hiába a magyarázkodás, hiába a hivatkozás az együttélés hagyományaira, a civilizált érintkezés normáira stb. stb.; még azt is hiába mondanám, hogy hiszen a díj pénzbeli részét (200 dinárt) nem is az állam, hanem egy számomra ismeretlen magáncég biztosította, nem is volna tehát kinek és miért „visszaadni”; a póre tény az, hogy a díjat átvettem, a pénzt zsebre vágtam, illetve önhibáján kívül szűkölködő családom megélhetési feltételeit javítottam vele – mintegy nyugdíjpótlékként. Marad a lelkiismereti dilemma, és marad a vers, mint földszinti, kisebbségi és „értelmiségi” nyomorúságom dokumentuma.

*„Tégedet is lefizettek, hisz díjjal tömi szádat
állami íróként állami céhed; igaz?
Mert ha valóban így van, vissza kelltek adnod;
addig csak ne papolj! egy szavadat se hiszem!”
– így a jóakaró bíráló; biz nem esik jól . . .
Nincs is védekezés ellene: néma vagyok.
Ámde magamban csak füstölgök: mégse igazság –
más csúfsága miatt arcomon égjen a bőr?
Égjen, igen! S nyugdíjként – bár nem is állami pénzből –
(két nyugdíjra való) nyűjem el ezt a „babért”!*

KORÁN JÖTT TÉL

P. NAGY ISTVÁN

színe akár a sokat használt
törlőgumié s az íze is olyan –
attól hogy sokat esett és havazott
korán jött tél
aztán nem is annyira
a havazások mindennaposakká váltak
kiálltam az erkélyre
vagy kihajoltam az ablakon
hagytam hogy befújjon
akár a jegesmedve
amilyen lenni szeretnék
lassan menetelni a hóban
körbejárni
ülni mozdulatlan
csöndben
porhó ködöl
némává fehéredve
tátott szájjal nézni
ahogy orrom hegyén elenyészik
kéklik
akár az égő szesz
oly szép hogy nyalni kell
nyalni kell
napestig akár
reggelig
korán jöttél

kifeslik az ég
megeged
nem könny ez
nedv
oly régen sírtam
istenem
harminckét éve
hóesés előtt
öregebb lettél
ennyivel
korán jött tél

kék füsttel ég

Szolnok, 1993. november 20.

ROKONSÁG TÉLI ÁGON

(GOMBROWICZ-SZEMINÁRIUM)

Regény, II.

BRASNYÓ ISTVÁN

– Nohát, Jól van – csak ennyit tudtam megállapítani húsz-egynéhány vagy mit tudom én, mennyi év, mindenesetre Tetemesebb Idő után. Pedig ekkortájt már Dúlt bennem a Karikírozási hajlam, a szándéka valami Ilyennek, hogy végül is: Csúfot űzni! Ez ugyanis csak afféle viszonzás lett volna, Üdvözlét, miképpen ha a nyerítésnek épp nekifeszülni készülő fülének helyébe egy-egy lebernyeges és még sersistergő Tükörtojást ütök, hadd Hegyezze kedvére: ej, Bolond, és Ostoba, és Korlátolt Gyermekek, ami a lelkem mélyén voltam, inkább Kalandor, de az is csupán Gondolatban, hiszen a cselekvés nem az én pártomon állt, hanem jobbára Ellenem, mint Fantázialény ellen irányult, ha tettem valamit, ha nem, egyszóval ez volt a szabály. Vagyis a tekintélyt parancsoló Cselekvés elindul felém, hogy jobb Belátásra bírjon, Móresre tanítson, illetve még csak nem is tudtam kiigazodni Módszereinek összességében, mivel az Odafönről induló cselekvés legkisebb Moccanására nyomban nekiláttam Fantáziával torlaszolni el magamat, mintha nem is lennék jelen, hanem csak a Mérhetetlen Fantázia, amivel meg a Cselekvés, az épp időszerű gyakorlat úgysem tud mit kezdeni, ennek a Kódolásában képzelenség, hogy elkapjon vagy megidézzen, kikérdezzen, mert történetesen mint Mit idéz meg, és pontosan Miről kérdez ki? Ennek a Nyers világnak aligha ért el addig a Képzelőereje, hogy akár egyetlenegy egyenes kérdést szegezhetett volna annak a Fantazmagóriának, amely különben is csak Csigaház volt – de ha egyszer az volt a Magasabb vélemény, hogy ott lakom . . . Én meg nem ott Laktam, én a magam által kialakított Fantáziavilágban laktam, ám az is lehetséges, hogy csak most, Utólag képzelem úgy, miszerint Ott tartózkodom. A Dolgok Menetének szempontjából ez a jövőt illetően is teljesen mindegy, mindegy lesz, tör-

ténetesen nincs semmi Jelentősége sem, csak annyit tudok, hogy valamivel nekem is védekezniem kell, Akárki vagyok is. Miközben ezt feszegetem, arra az időre is Menedékre van szükségem . . . Valamiféle Megtestesülésre – azaz nagyon is jól meg voltam én Testesülve, mert különben miért lett volna az Akarat, hogy a Farkincámra kell lépni?

– Nem vagyok én itt tinektek Semmi sem – hozakodhatnak elő akár ezzel is, meg akármmivel, meg akárminek a Fordítottjával, ez sem változtatna sokat – ez az, amit nekem majd ki kell állnom, akárhogy is nem Fűlik hozzá a fogam, mert, nézzük csak, mihez is Fűlik vagy Fülne netán, úgy általában.

Érzem, ugye, Érzem a nagy kivetettséget, és hogy ez valami Üzletszerű, ennek Készpénzben Kifejezhető értéke van, csak hogy én ennek sohasem fogok a közelébe – még a Közelébe sem – jutni, én csak úgy vagyok, Bizonyítékképpen, hogy, igenis, szükség van erre az Egészre, hogy itt vagyok például én is, meg vannak még Mások is, és mindez Azért van, hogy mi itt Lehessünk; pedig Egyáltalán nem azért van, hanem sokkalta inkább azért, hogy e Helyre Tömörítve könnyebb, sőt egyenesen Gyerekjáték legyen szemmel tartani az eszmék adását-vevését, úgynevezett Áramlását, Cseréjét, miegyebet. Azonban mégsem folyik itt valami riktó üzletelés az eszmékkal, még azzal az eggyel sem, azzal az örökké várandóssal, amely képtelen Megelleni, de akként ülik körül, mintha bármely Pillanatban megellene, ott, az orruk előtt, s hogy aki épp Elleti, teljes fényben ragogjon föl, erre várnak, ehhez van időzítve a munkanapjuk, ehhez igazodnak az élceikben, odagyűlvén a pillanattalra érvényes, illetve megbízatását töltő Nagy Eszmei Ellető köré – és aztán aznap sem semmi, miként már évtizedek óta, lassanként eltelik a nap, anélkül, hogy valami újdonság összejönne: nem jön össze semmi sem. Ám mivel nem vagyok érdekelve benne, inkább másfelé Pillogatok, mint valami Néven is alig Nevezhető szoknyapecér, avagy ki nem szeretne a szíve szerint Szoknyapecér is lenni: áldásos Elfoglaltság, ezenkívül a nők is annyi mindent meg tudnak mutatni Magukból! A pecér meg csak ámul-bámul, vagy úgy tesz, mintha valami közömbös Dologgal foglalatalkodna. Ezzel akárkinek megnyerheti a Tetszését, ha például nincs annyira oda az adott Jelenet középpontjában zajló, eszmében kifejezett elletésért.

Olykor-olykor ugyan Óhatatlanul van egy pillanat, amikor mégiscsak föltornyosul Elöttem, mint Adott Egyed előtt, hogy valójában a Társadalmi Szükségyszerűség diktálja-e az adott helyen való jelenléteimet, vagy ez csupán valami félreértés, amely nem Máris, hanem kezdettől fogva magyarázatra szorulna, csak éppen nincsen, aki megmagyarázza, sem

nekem, sem más viszonylatban, hogy mi is most itt a helyzet – én csupán ösztönösen Tapogatózom, mint aki csukott szemmel ír, méghozzá úgy gondolja, hogy papírra, aminek még nyoma is marad. Úgyhogy egész idő alatt ez a neveléses Vakírás folyik itt részemről, de hogy ebből most ki mennyit vagy éppen mit tud elolvasni?

Hogy elsősorban is Gyenge meg Halavány, azután meg Katolikus meg Barokk – leginkább ez a Katolikus jelző nyeri meg és köti le a Figyelmet, amíg csak rá nem jövök, hogy én még a Hiszekegyet sem tudom elmondani, és erre másutt is épp idejében Rájöhetnek – Isten meg úgyis tudta, kezdetektől fogva: épp Isten nem akarhatta, hogy valamelyest megjegyzzem a Hiszekegyet, és a többi imának is csak arra a régies, démodé – ómódi – nyelvi változatára emlékszem, mint mindenki, akinek Gyermekkorra még a középkorra esik, amikor még latin nyelven lehetett hinni, a latin nyelv volt a vallás, és ennek a latinnak az elvesztésével épp a középkori magyarságunk egyik felét veszítettük el: vacogjunk csak, valaminek a felébe takarózva!

Mert nem állítható, hogy nincs hideg idő, és Kórolyék épp Csantavérre utaztak, ahová nem mondhatni, hogy kifejezetten tudom az utat, tudatomban nemigen van fölvázolva róla semmi, csak a megfejthetetlen név: Csontafejér, ez is olyképpen értelmezendő, mint lovagkori katonatemető – lovagok teteme százsámra, sövény közé hányva halomba, s közben évek, évtizedek múlnak, végül ami marad, az ez a Név. Egykori hollórajok, sok vad s madár gyomra . . .

Onnan különben sem igen vagy csak részben követhető figyelemmel a Jelenlegi eszmei világ Teremtése, az ember tehát mégiscsak szívesebben tartózkodik a teremtés Gózában, ott, ahol a legelviselhetetlenebb a Sűrűség, a Leggyűlékonyabb a levegő, szakadatlanul tart a Robbanásveszély, vagyis ez így lett beállítva, hogy ott Történik valami, miként az ókori Rómában is történt mindig valami a Forumon, bár végül is a capitoliumi libák mentettek meg mindent. Tehát aki fontosnak szeretné magát tudni, az először is legyen capitoliumi liba, aki messziről fölismeri a Veszélyt, állítólag tartamban gondolkodik és állítólagos történelemben lát, pedig legföljebb egy Vaksi fráter, aki egy másik vaksi Fráterrel dugja össze a fejét, s ezzel immár a végére is jutottunk: ez nem lelemény, ez intellektuális pujgatás, ez az Önérzet meghiúsulása, mert ezek is Elleni készülnek – nincs olyan, hogy én majd szóba elegyedek velük, és Megkérdzem, miszerint Hányadán is állunk?

Válasz nemigen létezik, legföljebb valami olyan hangon, mintha papírt Gyűrnének, tehát Kitérő: ezen a helyen senki sem szeret Válaszolni, kérdezni pedig egyáltalán nem Szokás, itt legföljebb csak Felvetés léte-

zik, ahogy Vízi hullát vet föl a víz, valahonnan a Mélyből, ez esetben a Mélytudatból, mert bezzeg a mélytudatban is az van, amit a Látszat mutat, egyszóval a látszat valósabb a Valóságnál is, én meg eközben holmi Kórolyékkal vakítom el azt a derengő képet, amit a behavazott Csontafejér mutat, áraszt, talpig csontafejéremben, mint egy nyúl- vagy őz-, vagy csak közönséges körvadászhat hajnalán: a Téli Vadászatok itt, errefelé, egészen pontosan Európa-szerre mindig nagy-nagy Becsben álltak, Megörökítették, a bécsi Kunsthistorisches Museumban látható például Pieter Brueghel Téli vadászhat című festménye, 1565-ből, meggörbített hátú és behúzott Farkú agarak falkájával, habár a Zsákmány igencsak szerény – a már emlegetett Regényidő szerre egy közép-kelet-európai átlagos kommunista ország elnökének a puskája ennek az ezerszeresét is képes volt lelőni egyetlen Vadászaton, vagy akár a Többezerszeresét is, kilométernyi filmszalagot igényelt csak a sorba, végül pedig már halomba hányt állattetemek bemutatása, hogy mily Dús volt az Elnöki Aratás, s Jaj volt a foglyoknak, Balfácánoknak, nyulaknak, őzeknek, illetve Mindannak, ami a légben Szárnyal, vagy a földön Csúsz és Mász . . .

Mindezt Főlelegetve, olybá tűnik, mintha én nem Vonzódtam volna a korhoz, amelyben Elhelyeztettem, amelyben elszállásoltam magamat, mint afféle Képzletbeli Lény, pedig Akkortájt még hiányzott belőlem a mindenben Áthatoló és mindent Behálózó fantázia, inkább festett úgy a dolog, hogy a Fantáziátlanság páncélszobájában tartottak, ott Tartalékolnak, bizonyára valami Másra, semmint én személy szerre Szerettem vagy Kívántam volna, innen csatangoltam el, Folytam szét minden irányba, ám ezek a szellemi Elszökdőséseim szinte mindahányszor úgy végződtek, hogy Mődfélet kompromittáltam magamat, nem tartottam sem az elvárt Mértéket, sem a Kellő távolságot, csoda, hogy a világ türre eszmei Garázdaságom, amely általában akként kezdődött, hogy Szó Szót követett, s bizonyos Megállapítások határozottan megkérdőjeleztettek, míg ezzel szemben másikkal Favorizáltak, miközben némely arra Kijelölt egyén képességei a részemről Kétségbevonattak, mert határozottan átlagosnak, sőt átlag alattinak találtam megnyilvánulásaikat – és én most, az adott Regényidőt ily tetemesen meghaladott pillanatban lássak neki Bizonygatni, miszerre igazam volt? A Fantázialény különben is elveszik a korrallal, amelyben Kialakult, vagy amely épp erre a célra Választotta ki magából, mindegy, milyen úton-mődon, megsejtve benne valami Negatívumot. És mostanra mily kapós lett ez a Negatívum, mily sokan Hivatkoznak rá, hogy Viselték, mintha máris olyan idő közelegne, amikor majd valamilyen tolóablaknál egyszeriben Beváltható lesz akár-mire.

Azok meg, Kórolyék, ez idő tájt vagy ez idő alatt, messze, Csontafejéren, Isten bizony, készültek a vadászatra, a hasukban alapozásként már benne volt a pálinka, agyukra jószerével hajnali bácskai kódok ereszkedtek, közben töltényöveket kapcsoltak, fegyverzávarzatokat csattogtattak, azután üveges szemmel egymásra meredtek, és a következő megálapítást tették:

– Megyünk. – Ám egy tapodtat sem mozdultak volna, még mindig, és egyre inkább, hiányzott közülük valaki, hiányoltak valamit, mit tudni, mi ütött beléjük, vagy ekkorra már jól be is rúgtak, mielőtt egyetlen lépést tettek volna a csikorgó, csonttá fagyott, csontafejéri összetaposott fehér havon; azért mégiscsak létezett némi fegyelem, mert nem kezdtek el egymásra lövöldözni, sőt még csak lövöldözni sem, inkább az éles levegőt szaglásták, mintha nem is Vadászok, hanem inkább Vadak lennének.

És akkor a helybéli Lovasok közül is kivonult Egy-Kettő, nagy Zabla-csörgetéssel, majd érkezett még Kettő-Három, egészen Szépen összejöttek, ezek inkább Boros hangulatban, hurcolva, vonszolva magukkal a lovak perzsel pataszagát, pedig ekkorra már mily mértékben kihülhetett a Kovácsműhelyben a Kovácsüllő, és a Kovácsfűtató is mily hideget Fűtathattott, csak a Lópatkók feküdtek meg hiánytalanul a Lópatákon: ez anyagi világ volt, Eszmén fölül álló, Lovasok és Vadászok, mintha valami középkori festmény sarkába csapták volna őket, csak épp Agarak nem voltak, az Agarak hiányoztak, Vizsla volt csak, összevissza egy, és annak is épp ekkor jutott eszébe Könnyíteni magán, mintha valami Tornagyakorlatot mutatna be, mereszkedett a két Mellső lábán. Azonban már ez is jelentett valamit, hogy eddig eljutottak a Vadászatban, vagy Legalább a Régi Vadászatok földidézésében, hogy egyáltalán ily szépen Összegyűltek, ügyet sem vetve a Fagyra meg a hideg Tombolására; valamit nyilvánvalóan ki szerettek volna Fejezni ezzel, talán még Léket is szándékoztak volna ütni vele ennek a napnak a fehér és vakító Síkján: valami Dzsentróid háborodottság, ugye, és hogy én – már az elmondás által is – netán errefelé Tendálnék; de ha egyszer ott sem vagyok, én egészen kicsiny Helyen vagyok csak jelen, kis papírra Firkantott névvel, s azzal is, mit lehessen tudni, kinek mi a Szándéka. Én így tehát egy vitatható Fehérségű papírdarabra írva kimaradok a csontafejéri jelenetből, bár Gondolatban lehet, hogy megfordulok Kóroly bikaborjúhoz illő Fejében; valahányszor a Minótauroszt jut róla eszembe: a Telt Ház labirintusába tévedt Minótauroszt, azonban közelről sem úgy, mintha a Helyzet ura válhatna belőle. Ugyanis senki sem szándékozza Megölni, mert mintha Ariadné fonálával összekötözött kézzel-lábbal született volna, tehát milyen Indulat szorulhatott volna bele? A Lelkébe. A testébe.

Semmilyen. Semmiféle. És elsősorban nem is az ő Indulatairól van itt szó, hanem Merőben másokéről. Kórolyt itt hosszú időn át nem jegyezték, és Mostanra megértem azt az időt, amikor ismét nem Jegyzik, mintha nem is Élne. Errefelé megesik az ilyesmi az emberekkel, egyszerre mintha elsikkadnának, örökre Fialatok maradnak; pedig, ha jól Emlékszem, nemrégiben még kis Kutyát tartott: Vajh ki gondolhatja? Nem arra a Tornamutatványt végző csontafejéri vizslára gondolok a vidéki fagyos hajnalban, hanem egy Dúlt szőrzetű vakarékra, amely mintha kívül viselte volna a Lelkületét, úgyhogy ennyit a Lelkületről. Természetesen Kóroly lelkületéről.

Ámbátor milyen Lelkülete is lett volna, amikor öt vagy hét vagy kilenc éven át szakadatlanul Állást keresett, mialatt az Állásban Levők mint valami magaslesről figyelték, ugyan mire Jut – mert bizony nemigen Jutott Előbbre, leginkább az Eszmeileg vagy ideológiailag Gyanús Társasága miatt, hogy olyasféle kétes Egyénekkel látták végül is nap mint nap Mulatózni, mint például Bésszarion vagy a Bésszariont ez idő tájt Rendületlenül nyomon követők valamelyike vagy teljes Siserehada, s ez Hatalmi szempontból aligha volt, sőt egyáltalán nem Volt valami bizalomgerjesztő Gyülekezet – ezek úgy festettek, miként egy tüntető horda, amely csupán arra vár, hogy inogni kezdjen a Táblás Ház talaja, akkor ezek a bennredekők közé fognak Csapni, mert mindegyik Eszmei Kufárnak épp elég lehetett már ekkorra a Számláján, de legfőképpen a Rovásán, mert ezek mind egy Szálig Kártékonykodásból tartották fönn magukat, miközben a Kártékonytársadalmilag mind Bésszarion meg a vele valami módon Kapcsolatban állók nyakába szerették volna Varnni, illetve Varrták is, és hát Kóroly is ezek közé tartozott, a szemmel Láttam, és ha megkérdezik, miszerint oda Tartozik-E, magam sem mondhattam volna mást azonkívül, mint hogy – Igen, Oda. De ezek az én Küszöbömet is gyakorta átlépi, úgyhogy én nem fogok semmi Rosszat sem mondani róluk. Én rokonszenvennel viszonyulok az Elszántságuk iránt, ezt mondtam volna.

Legelőbb is Azzal szerették volna roppantul pofára ejteni Őket, miszerint Szer- és Mődfelett Magyarok, pedig nem is voltak azok, Inkább Sajnálatosan járatlanok voltak a magyarság dolgában, történelmében, eszméiben, mert európai internacionalizmust Lovagoltak meg, s ezt talán Különbül tették még a csontafejéri Téli Lovasoknál is, volt bennük valami úri Tartás, több, mint akár Száz púpos Kapcabetyárban. Európát azért mégis előbb találták fel néhány frissen Megkölykezett, Európa szellemi kényszerpályájára szorult, ravaszdi politikusnál; egy, szavakból épített és gondosan megfestett szellemi Európájuk mindigtól is volt, mi-

ként számomra mint Fantázialénynek ott volt a magam Fantáziavilága vagy Fantazmagóriája – én mint kikényszerített Negatívum, ám ők mint teljes értékű Pozitívum, immár a régi háború utáni Elsőszülöttség jogán. Ezen túlmenően szinte nem is volt velük Ügyem, említésre méltó. (Talán néhány pohár Ital, biztosítani a Folytonosságot: de hát a kocsmá az mégiscsak Kocsmá, afféle szocialista szellemi Bordély, nyilvános Hely.)

Hanem ezek a Dolgok mind-mind annyira az életünk előzményei közé tartoznak, hogy szinte kár Rájuk kitérni, vagyis bajnak baj mindenik sánta mondat, miként a Jelesb szerzők közül Aknamezei mondaná. A Folyamatosság pedig mindegyre tart, tekintve, hogy afféle időbeni Mindenevő. A tényekből minden Belefér, a szellemi iszákja meg itt különben is Lapos marad. A bölcseletet itt mindenkor a népbiztosi Poszt ellette, úgyhogy mára Annyit is ér.

Beszédbe elegendni Kórolyal különben is Nehézkés dolog lett volna, különösen Párbeszédbe, tekintve, hogy mindig, mindenkor és mindenhol Hallgatott, mint akit épp most Öntöttek nyakon. Bizonyára volt vagy kellett volna hogy legyen Valamiféle elképzelése, ám ezt nem Szívesen, vagyis egyáltalán sehogyan Sem kötötte senkinek sem az Orrára, sem a Farkára, pusztán eltölteni lehetett vele bizonyos Időt, békésen Állodgálva akár az utcasarkon, vagy asztalnál Üldögélve a Táblás Ház Közegében – hihetetlen, hogy még erről sem volt semmiféle Véleménnyel sem, pedig itt a Vélemény magától jött, szinte Elemi erővel Tört föl, ám rá nézve e Spontaneitásnak csupán következménye Lett, amit évekig Búbaj nélkül túrt. Rajta volt a Hatalom Kezének minden súlya, vagy mondjuk inkább Légies és Dermesztő érintésnek, tekintve, hogy egy csontafejéri téli Hajnalban vagyunk, egy Valamirevalónak tűnő vadászatot Megelőzően, amelyről egyelőre – Jó előre – aligha lehet tudni, hogy majd mi Sül ki belőle, a határt a természet letarolta, egy reccsenéssel az utolsó nádszálát is kettétörte a rárakódott hó, innentől aztán már Tabularasa, ezért kell beírni legalább dülöngélő és támolygó nyomokkal vagy az ég pereméig vezető Lónyomokkal: ez a Tájkép előnye az Enteriőrrel szemben, a háttér Óseredetisége, a kitérülő Kilátás.

Kóroly korántsem fog itt Szónoklatot intézni a vadásztársasághoz, sem Dalt zengeni, Vadászdulót, nem szokása ilyesmire hangolódni, magas és leptoszom vokációval, amelynek csupán egy-egy öblös gargarizálás ad hangsúlyt: afféle vidéki Félnótát rögtönözve vágni neki a sarkvidéki sívatagnak – hát azért itt talán Még nem tartunk . . . Csupán a Táblás Ház anomáliáit érkeztünk ide Feledni.

– Érkezett a fene. Feledni a fenét – állítja Kóroly, megtermett savanyú Uborkával a kezében, amelybe épp Beleharapni készül. Az Uborka

azonban Kesztyűs kezében megfagyott, Kemény. Harsog a foga alatt, és csudára Hűt. Az egész égővre különben is egy hatalmas Jégcsap lóg le az égből, valamin kétségtelenül függeszkedik, de szilárd, nem Ing és nem Leng, mint afféle Foucault-inga, a jégcsap Hegye Dárdaként fűrődik a hóba, ha, tegyük fel, akadna ekkora dárda, nem Számítva ezt az egyet, amely végtére Mégis akadt, Jégcsapból. Nyilvánvalóan ebben van az egész csontafejéri Vadászati Turpisság, ebben a Fügő jégcsapban, amelyet már Mióta keresnek!

Ez a magasban valami Szent Terebély, angyali megfagyott Tőgy, visongató Nullfok, amelyből valami adódott, és az éppen Itt, Ezen a Helyen kezdődik, innen veszi kezdetét, ami egyúttal Nullpont is. Könnyen megeshet azonban, hogy Ebből még sajátságos Eszmei Kérdés is kerekedik majd, ha híre megy, vagy ha kitart a hideg idő. (és nem olvad el), tehát nem árt ideológiai szempontból máris készülni, Megfelelő embert keresni, aki az egészért tartja majd a Hátát az illetékes Orgánumok előtt. Ha községi szinten sikerülne elintézni a dolgot, nehogy véletlenül a tartományi szervek Elé kerüljön . . . És végül napirendre tűzze a pártbizottság – nos, ez lenne az igazi Katasztrófa!

Mire Lyukadhat ki egy ártatlan és Részegeskedéssel induló, Dermesztő vadászat, még mielőtt egyetlen töltenyt is sikerült volna eldurrintani! – ebből akár egy al-dunai hajótörés is megszövegeződhetne, egy olyasforma hajóé, melynek e sík vidék a tatja, a parancsnoki Hídját viszont valahová a Táblás Háza kellene képzelni, ahol valami Nagy Kommunista rendszeresen Feji a hajókötelet. Azért ekkora Kalózkodás még Sohasem folyt itt, ilyen kiváló érzékkel Irányított, szellemi megalapozottságát tekintve egészen Tompa Veretű, állítólag Népi, ami e hatalom természetéből ered: népfiai népbiztossága. Különben is a sűrű, fagyos ködöt szuszogó Égboltozatról alányúló jégcsap zafírja az, ami e köntőrfalazás tárgyát képezi, akár a tájfun tapogatója, szeme: Kóroly állítólag meg is Érintette, és mozgott, recsegett, akár a lejárt Fonográf tüje, csak ez akkora fonográf volt, mint egy Elnöki Szózat, lehetséges, hogy éppen az elnöki szózat Méregfoga, ez illett volna ugyanis a Vadászathoz, mielőtt az az egy szem vizsla, lábát fölemelve, kutya módra megjelölte volna.

– Hej, az anyád! – kiáltozni kezdtek erre a vadászok, és megmarkolva a puskacsövet kergették a kutyát, talán hogy lesújtsanak rá a Puskaaggal.

A kutya Bezzeg szűkölve menekült, azok meg futottak Utána, Kórolynak azonban esze ágában sem volt Futni: Istenem, nem is volt fegyvere, mintha csupán Hajtónak vették volna maguk közé, és Töltényöve sem

volt, sőt még saját pálinkásbutykosa sem, egyáltalán, itt ébredt rá arra, hogy ebből a világból Semmi sem az övé, nem lett az, miközben a többiek oly kiváló módon Fölszerelkeztek. Így lett pusztán Tanú, mivel a tanú sohasem vesz részt a Cselekményben, a tanú véglegesen Mellékszereplő marad.

Kórolyban netán fölmerülhetett volna az is, hogy Ez, e fagyos függesz-
kedés a Világ vagy a Föld Tengelye, ám nem merült föl benne semmi
ilyen, főként miután a többiek úgy Szertefutottak, maga pedig egészen
természetes, Vegytiszta állapotában egyedül maradt, egyetlen gondolat
vagy Elképzelés nélkül, Köd, ez ereszkedett csak alá a Tengely gyöke-
réről, elfedve mindent, hóbéli kutyanyomot, patanyomot; ott, a szeme
előtt folyt a nagy Természeti álcázás, a távlatbéli kilátástalanság Végle-
gesítése adott szinten, s ezzel kapcsolatban kapott lábra a riadalom, hogy
csak ki ne Tudódjon! Még az is szinte Hihetőnek tűnt, hogy Őrség fogja
lerekeszteni a környéket, mint afféle zárómondata a természeti jelen-
ségnek, Függélyes Fagynak, ha egyáltalán megtalálták vagy megjegyez-
ték volna a Pontos Helyét. Ám ez is elkeveredett a fejekben a többi
eszme között, mintha Meggyulladt volna bennük az addig fogyasztott,
de még az ezután fogyasztandó pálinka is, és most ennek a lángjánál
Melegednének.

Egyszóval ez is még Idejében kudarcba fúlt; mivel annyi minden más is
Történhetett volna, miért épp ennek kellett Történnie – vélekedhetett
volna Kóroly, épp olyan Minőségben, mintha a Táblás Ház valamely hosszú
folyosóján Sápadozna, közeledve a Lengőajtó felé, bár Kórolytól épp oly
távol állt a vélekedés, mint amilyen messze volt ide a Táblás Ház és minden
Folyosója meg mindegyik lengőajtaja; inkább még egy Fagyos és gyöngé
egyenáramként savanyú uborkát szeretett volna, habár kétséges volt, hogy
e helyen és épp most netalán hozzá is Juthatna. Ez az egész Természeti
Tünemény csak mellékesen történt a számára, nem is vele, hanem valahol
körüle. Történés vagy esemény nem hozhatta Zavarba, ahhoz túlságosan
is hosszú ideig várakozott. Úgyhogy mit akarhatnánk egy Fatuskótól? Szám-
láljuk meg inkább az Évgyűrűit! Ennyi belőle az érthető, a többiből viszont
még ki lehetne hozni egy agyas-fejes Emlékművet.

A dugába Dőlt vadászat eseményeit utóbb Bésszarion hosszan magasz-
talta, mintha csak vele esett volna meg. Utána pedig engem Figyelmez-
tetett Valamire, nagyon is Csattanós dologra.

Azért nem Ártott magunkat egy pillanatra elképzelni abban a Havas
Sivatagban: ők súlyos Bakancsban, én meg vékony talpú, keskeny Fejú
csizmában, hogy majd lefagy benne a Lábam – nekem aztán nem volt
(lett Volna) érdemes ide Fáradnom, mert lőttem én már Vadászfegyver-
ből Őtöt is egymás után, anélkül, hogy egy üres palackot képes lettem

volna Eltalálni, avagy Más alkalommal Kettőt egy gerlére, és az még csak föl sem Rebbent, nekem meg csak a fülem csengett hosszan. De hogy egyetlen Puskaövés nélkül ácsorogjak a hidegben a hihetetlenül Fagyos talajon, ezt semmiképpen sem Gyűjtogatta a fantáziám, amelynek a Közegében vagy amelyet oly Kíméletlenül Laktam, sokkalta inkább Oltogatta: hogy mi, mint három Egy-Testvér, pedig csupán az Időnkét jártunk össze olykor Elütni, mind-mind Mellékszereplők, és hogy váratlanul valaminek a Közepébe pottyánhatunk, mint Együttható, ez azért elviselhetetlenül sok lett volna közülünk kinek-kinek a számára, úgy-hogy a legtanácsosabb volt leállítani minden Képzeltést, függetlenül egymástól, eltépni az összegubancolódtott téli látomásunk Jégvirág-kacsait, vagyis: Ugyan minek erről beszélünk!

– Ugyan minek! – vágta rá Bésszarion, és – Ugyan minek! – vágta rá nyomban Kóroly is, habár az egészben ő volt az egyetlen igazi Szereplő.

És akkor indultunk szerte, mint akik befejezték, igaz, Sete-sután, de azért Véget ért a jelenetük, mintha csak a Táblás Házban játszódtott volna le, de nem Ott játszódtott, mert Ott akkor már folyt valami nagy Hajcihó, ez volt az, amire Bésszarion tulajdonképpen Figyelmeztetett, hogy a frissiben Fölfuttatott, újdonszerű Munkáskáder nem tűrheti ám a Link értelmiségnek azt a Részét, amely nem támogatja Hevesen, nem is tudni, mennyire Hevesen; – Csakhogy az a Hézag, hogy én nem tudok csak úgy Látatlanból támogatni – szóltam ekkor, bizonyára Vesztemre, mert ha már kimondtam, úgy is éreztem, hogy ehhez tartanom Illene magamat.

Támogatni, ha-ha! Ez jobbra annyit tesz, hogy Megérezni a gondolataikat, mint a vakondot a levegőben, ahogy áskál, és Ennek engedelmeskedni; ám ha, teszem azt, nem Jön a Gondolat, menetrend szerint, ahogyan az ember várná, mert egyszerűen Nincs is, akkor Mi legyen a Teendő? (Mi a teendő? – vetette föl Lenin is, épp elbizonytalanodva, korábbi Alkalommal, de akkor sok volt az Áldozat. Most meg nagyjából Mindenki az.) Ha egy ilyen Vakondot én egyszer, csak Egyetlenegyszer elcsípnék! Gyönyörű Trófea lenne! És azután már csupán a Járását kellene követnem a levegőben, szinte mindent Készen kapnék! De hogyan kövessék akármit, ami egyszerűen Nincs!? Nincs és Nincs!

Tehát itt tartottam ezzel a Gondolattal, Viaskodtam hosszan a Semmivel, mint valami Találós Kérdés eszméjével, kontemplatív hajlamaim hatásugarán Túl is, és sehogyan sem következett a Megoldás, nem Következett Semmitlen Semmi.

(Folytatjuk)

ÚJÉVI ÜDVÖZLET

BARANOVSKY EDIT

Jégnap. Fénye nincs,
melege, neve sincs.
Betlehem. Pásztorja nincs,
kisdede, csengettyűje sincs.
Angyal. Békéje nincs,
szárnya, útja sincs.
Kisdéd. Jövője nincs,
apja, anyja sincs.
Január. Szava nincs,
ajtaja, szeme sincs.

Üdvözöllek, Jégnap, Betlehem,
Angyal, Kisdéd, Január!
Én, kinek hazája nincs,
hite, léte sincs.

Palics, 1993. december

ALOIS HERGOUTH VERSEI

A TROGIRI DÍSZKAPU

(Trogir – altes Portal)

Kőbe vésvé
a paradicsom
Az első meztelenség nő és férfi
És állatok
leskelődésnek
fenyegetőzésnek kitéve
A kéz mozdulata
a kígyó
oroszlán
kutya
A szőlőlomb
Kő
A szőlő indái –

De az amit cipel
ami fölé emelkedik az a fekete ív a kereszttel
a bejárat éjszaka a fényből
a kijárat
átmenet
a küszöb kitaposott köve?

Bekormozódva a gyertyák füstjétől
ível boltozat a boltozattal –

Egy fénysugár csak
benn

piros

a jel szeretet
vér –

De kint mégis zsbongnak
a gyerekek a lépcsőfokon
A fecskék derűt kiáltanak
és világos életet a napon

A KARSZTON

(Im Karst)

Az este elmúlt fénye
torlódik össze a romokon és a vöröslő falakon

az ablakok üvegei
törékeny párkányaik

márvány és habarcs és Hold

Szél viszi a port
a kövekről –

És a túloldalon a fölkelő csillag

EGY SZOMORÚ VÁROSBAN

(In einer traurigen Stadt)

Az eső szurkálja a követ
Meztelen fények
villognak a tükörben
A léptek és a kerekek alatt
szilánkokra hull az éjszaka

Nehéz a falak lehelete
a csatornák kigőzölgése

„Eljő majd a nap –
újra nappal lesz és
napfény!”

Ablaktól ablakig
pára az üvegen –

Szegénység
Hűség
mi álmok nélkül alszik
a fekete ölelésben

BATA János fordításai

JEGYZET A KÖLTŐRŐL

Alois Hergouth 1925-ben született Grazban. Költő, elbeszélő, fordító, esszéíró. A kortárs osztrák irodalom egyik legjelentősebb alakja. Művei: *Neon und Psyche* (1952), *Marginalien* (1965), *Sest – und Gebrauchselegien* (1972), *Der Mond im Apfelgarten* (1980), *Poètes actuals* (1978), *Umkreisung der Nacht* (1985), *Grenzgeänger/Meaš* – Kajetan Kovič szlovén fordításaival közösen (1988).

B. J.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

BÁRCZI GÉZA CENTENÁRIUMÁRA

SZELI ISTVÁN

A sokszor és sokak által megálmodott Vajdasági Magyar Írók és Tudósok Lexikonában bizonyára a száz esztendeje Zomborban született Bárczi Gézáé lenne az egyik legterjedelmesebb és legtartalmasabb szócikk, mint ahogyan a nevével új fejezet kezdődne A Magyar Nyelvtudomány Újabb Kori Történetében is. Zombori származásán, ott töltött ifjú évein s pusztán a tudományra tartozó indítékokon kívül nekünk egyéb nyomós okaink és érveink is vannak, hogy ma Bárczi Gézáról magasabb érzelmi hőfokon emlékezzünk meg, még ha nyomorúságos állapotaink közepette erőnkben e pillanatban mindössze egy-két alkalmi újságcikkre, esetleg szülővárosának valamely kulturális intézményében megrendezett emlékkiállításra telik. Igaz, az utóbbi jó két emberöltő alatt idomított közgondolkodásunk már hozzászokhatott, hogy díszkiadás, emléktábla, netán mellszobor csak nemzeti hősöknek, ideológiaprédikátoroknak meg napi érdekek hámjába fogható igék hirdetőinek dukál, holmi tudós elmék meg érzék be a szakmai méltatás mécszlángjával a szaksajtó hasábjain, effélék híján pedig a napilap kulturális rovatában. Ha meg e fogalmazat elkészültéig az is megszűnne, akkor legalább tudatunkban és emlékezetünkben, mint végső mentsvárunkban. Úgy véljük egyébként, hogy Bárczi Géza művéhez és egyéniségéhez nem is illene, ha márvánnyal vagy bronzsal tisztelegnénk emlékének, továbbá ha e centenárium alkalmából a tudományon túli „nyomósabb” okokra hivatkoznánk, vagy ha a mindenekelőtt a nyelvben gondolkodó tudós helyét a nemzet, a haza s a társadalom koordináta-rendszerébe illetve próbálnánk meghatározni. Meg az sem, ha arra tennék hiú és meddő kísérletet, hogy egységesnek hitt és vallott humán világunk régiókra, vármegyékre vagy tartományokra felparcellázott kistereire zsugorítanánk azt, amit a műve számunkra jelent. Bárczi Géza nekünk ezért mindenkor és minden vonatkozásban mint a nyelv tudósa képvisel kivételes értéket. Olyan tudományszak tudósa azonban, amelynek már a tárgya is kizárja, hogy „elvont”, „önmagáért való” diszciplínaként fogjuk fel, mivelhogy a nyelv mint az egyéni és a társadalmi cselekvés

eszköze, együttthatója, teljesítménye, megnyilvánulása, produktuma az említett fogalmak (nemzet, nép, társadalom stb.) lényeges komponense.

A mondottak miatt egy ilyen nagy jelentőségű tudományos életmű értékelésénél aligha lehet elsődrendűen fontos, hogy az embernek, aki ezt az opust megeremtette, a földabrosz mely pontján jelölhetjük meg a szülőhelyét. Mégis, esendő emberek lévén, hajlamosak vagyunk annak a föltételezésére, hogy emberi-tudósi elkötelezettségén túl Bárczi Géza irántunk tanúsított önzetlen segítőkészségét az is motiválta, hogy mindvégig „közülünk való”-nak érezte és vallotta magát. (Még írói álneve is *Bácsmegyei Géza*). Bizonyította ezt szakmai képesítésünk odaadó támogatásával, tudományos munkáink tárgyilagos megítélésével, rendezvényeinken való tevékeny részvételével s számos más hozzájárulásával tudományunk felvirágoztatásához. Van rá okunk, hogy reméljük: a város tudós fiához méltó zomboriak majd gondosan összegyűjtik a Bárczi családjára, diákéletére, a szárnyait ott próbálgató költőre utaló adatokat, sőt – ha akad ennek is nyoma – a diákember nyelvről való gondolkodásának első jeleit is. Vannak ugyanis, akik föltételezik, hogy éppen a szülőtáj etnikai színgazdagsága ébresztette fel már a diák Bárcziban a nyelvi sajátosságok, különlegességek és változatok iránti érzéket: a települt s az őshonos lakosság érintkezéseiből s egymásra hatásából származó nyelvi képződmények, de még az anyanyelven belüli differenciák is: anyjának palóc, apjának pedig bácskai, de bunyeváctól, némettől, szerbtől sem érintetlen beszédmódja és nyelvjárási jellegzetességei. Reméljük hát, lesz majd művelődés- és nyelvtörténészünk, aki majd legalább oly alaposággal megírja életrajzát s oly behatóan elemzi tudományos munkásságát, mint ahogy a vidékünkéről Bárczinál vagy nyolc évtizeddel korábban elszármazott másik jeles nyelvészünkét, Szarvas Gáborét. (Napjaink szomorú aktualitásával gondolunk arra is, hogy mi lett volna belőlük, ha Szarvas hatévesen, Bárczi meg tizenhét éves korában nem távozik közülünk a tudományra nézve előnyösebb környezetbe. Az előbbiből bizonyára „céhbeli” kovácmester, az utóbbiból meg pénzügyi tisztviselő lett volna, mint édesapja volt. A magyar tudományos élet meg szegényebb maradt volna egy Szarvassal meg egy Bárczival.) Tehetségük kibontakozásához olyan körülmények kellett, amelyek lehetővé tették, hogy szinte egyként felismerjék: „... a nyelvnek, szükségszerű fejlődése során, hűnek kell maradnia önmagához, hagyományaihoz, az új nem követelheti a hagyományokkal való brutális szakítást, hanem csak a kettő: a hagyomány és az újítás összeegyeztetésében s kiegyenlítésében kereshető a kérdés helyes megoldása”. Bárczi kétségtelen érdemei közé tartozik, hogy – mint ő maga írja – egyaránt elutasította mind „a nyelvhelyességi elv sovíniszta jellegű purizmusát”, mind pedig a nyelvi önkény vadhajtásait. Ezt még az egyik utolsó nyilvános fellépésén, az 1972. évi adatai Szarvas Gábor Napokon is hangoztatta szoborleplező beszédében. Hisszük, hogy ennek az igazságnak a megelégséhez a szülőföldtől kapott s onnan magával vitt nyelvi emlékek is hozzájárultak.

Alighanem megoldhatatlan feladat elé kerülne a méltató, ha azzal bíznák meg, hogy egy-két legfontosabbnak tartott művével vázolja fel Bárczi tudós-

karakterét. Ez nemcsak azért látszik lehetetlennek, mert ő a nyelvtudomány úgyszólván minden jelentős ágában maradandót alkotott, hanem azért is, mert a tudományban valójában igen bajos elkülöníteni egymástól a „fontos” és a kevésbé fontos eredményeket. Jómagam aszerint igazodnék, hogy mely művének vagy műveinek volt legmesszebb ható érvénye az illető részdiszciplína további fejlődésében, miben tört új utakat, miben számít alapítónak vagy éppen összegezőnek. Persze ezek is ingatag, legalábbis támadható szempontok, mert hát – s éppen a nyelvet illetően – ki is mondhatná el magáról, hogy birtokában van a genezis titkainak. Ezért aztán önkényesnek látszik, de mégis indokolható, ha ezúttal a *Magyar Szófejtő Szótár* (1941) és *A magyar nyelv életrajza* (1963) című könyveire esik a választás. Mindkét munkája érett tudóskorának a terméke. Előtte és utána is százával sorakoznak a jelesebbnél jelesebb könyvek, dolgozatok és tanulmányok, 1923-tól kezdve még jó fél évszázadig, a halála után megjelent utolsó kéziratáig, felfogásunk szerint mégis e kettő látszik legjellemzőbbnek munkái közül. Be kell azonban vallani, hogy vannak e választásnak pusztán személyes okai is. Bárczi szótára akkor jelent meg, mikor e jegyzet írója éppen megkezdte egyetemi tanulmányait, s így az e nemben akkor a nyelvtudomány legfrissebb eredményei és legnagyobb teljesítményei közé tartozott. A másik említett könyvet pedig valójában nem is csupán nyelvtörténeti szintézisnek, hanem a magyar műveltség történetének tartja a tudományos közvélemény, az egyetemes magyar kultúrhistoria nagyszabású összefoglalásának, mégpedig azzal az ésszerű érveléssel, hogy a nyelv az emberi ismereteknek, a mindenkori emberi tudásnak és a nép műveltségi állapotának hű tükré és nomenklatúrája. Maga Bárczi mutatott rá igen nagy nyomatékkal munkatársai előtt a nyolcvanadik születésnapja alkalmából rendezett összejövetelen, hogy „a nyelvésznek az egész életet magába kell ölelnie, hogy feladatának megfelelhessen”. *A magyar nyelv életrajza* című műve éppen ilyen koncepciója folytán tölthette be művelődéstörténeti funkcióját is, hisz alig szorul bizonyításra, hogy a nyelv élete híven tükrözi az ember teljes életét, fizikai és intellektuális világát. Voltaképpen ez a gondolat rejlik Bárczi egész nyelvboldcséletének a háttérében is. A *Magyar hangtörténet* című könyvében írja: „... a magyar nyelv történetének történelem előtti részében korhatár megjelölése céljából nem nyúlhatunk nyelvi eseményekhez”. Ha pedig az írásbeliség előtti korszak nyelve, illetve annak „eseményei” számunkra ismeretlenek, s csak azt tudjuk, hogy a nyelv „szakadatlanul, megállás nélkül változó valami”, akkor a nyelvtörténetnek, ha méltó akar maradni a tudomány nevére, egyrészt folytonosan változtatnia-tökéletesítenie kell módszereit, másrészt más diszciplínákat is be kell építenie érvanyagába, kutatási eljárásaiba, természetesen mindenekelőtt a történeti tudományokat. Úgy véljük, éppen ebben keresendő Bárczi Géza múlhatatlan érdeme. Abban, hogy minden addiginál komplexebbé tette a nyelvtudományt, annak érdekerét hatalmasan kitágította, s elődeinél merészebben és avatottabban vonta be szaktudományába másféle ágazatok eredményeit is. Erre enciklopédikus tudása, szintetikus látásmódja, a jelenségek közötti összefüggések rendszerének a felismerése tette képessé. Nyelvszemléletének a lé-

nyegét tehát abban a felismerésében lehetne összefoglalni, hogy a nyelv az emberi gondolkodás testet öltött valósága. Közelebb kerülünk ennek a lényegéhez, ha követjük okfejtése menetét. „A mai nyelvünket beszélő emberi közösség gondolkodásának fejlődése tárul fel előttünk a nyelvtörténet segítségével sok ezer éves távlatban, rajta keresztül követhetjük az emberi tudatnak bővülését, színesedését, s figyelhetjük meg, miként emelkedik fokról fokra az ember, a mi elődünk, az őt környező világ fölébe. A kezdetleges, csak a mában élő, csak térképzetten rendelkező vadembertől a bonyolult, finoman differenciált agyú, mindenféle viszonyulásra reagáló civilizált emberig végigkísérhetjük a nyelven azt a nagy átalakulást, aminek köszönhetjük, hogy azok vagyunk, amivé lettünk. És általában feltárul a nyelv történetében az egész múlt, annak minden küzdelme, erőfeszítése, győzelme, sőt öröme és fájdalma is.”

A statikus és a dinamikus nyelvfelfogás közötti különbség nemcsak szerzőnk elvont „nyelvéletlani” munkáiban kifejtett tételeivel illusztrálható, hanem a lexikológia elméletét gazdagító, egyszersmind a gyakorlatban kifejtett szótárszerkesztői tevékenységével is. Jól tudjuk, hogy újszólván egyetlen összetevőjük (cél, módszer, a nyelvtudomány korra jellemző fejlettségi állapota, a felvett szókincs terjedelme, a nyelvtani felszereltség stb.) sem teszi alkalmassá őket az összehasonlításra, mégis a jelzett kétféle nyelvszemlélet eltéréseinek jellegére világíthat rá, ha összevetjük egyfelől Czuczor Gergely és Fogarasi János az MTA megbízásából készített szótárát (*A magyar nyelv szótára*, I–VI. 1862–74) Bárczi említett *Magyar Szófejtő Szótárával* (1941). Természetesen nem eltérő rendeltetésükre s egyéb említett különbségeikre akarjuk felhívni a figyelmet, hanem a nyelvfelfogás (-tudat, -bölcselet, -szemlélet) eltéréseire. Jóllehet Czuczorék (jobbára Herder evolucionista tanainak a hatására) maguk is vallották, hogy a nyelv nem mozdulatlan, örök időkre megformált szubsztancia („... a nyelv gyermekora, előmenetele, virágzása s megromlásának filozófiai történetei” foglalkoztatják őket), mégis a „kész elemek”, a „szabályok”, tehát az állandóság összetevői jutnak túlsúlyba a nyelvről való gondolkodásukban. A változatlan összetevők, a „nyelvhasználati szabályok” Bárczinál már közel sem ily számottevő elemek, sőt tudatosan valjja, hogy a nyelvről való szilárd ismereteink igen hézagosak, annak ellenére, hogy a mibenlétének a feltárására (a szavak keletkezésére, alakváltozatainak törvényszerűségeire, rendszerbeli meghatározóira stb.) irányuló munkánk „voltaképpen századokkal ezelőtt kezdődött, szakadatlanul folyik, soha nem ér véget”. Bizonyára az sem lenne túlzás, ha azt mondanánk, hogy szófejtéssel, a szavak eredetének, hang-, alak- és jelentésváltozásainak a kérdéseivel az ember azóta foglalkozik, amióta megalkotta első szavait. A nyelv keletkezésének a talánya meg éppen a hitregék korába nyúlik vissza. Nehogy megtévesszen azonban bennünket az a kifejezés, hogy amióta az ember „megalkotta első szavait”. A szó ugyanis nem elevelenszülő anyaállat ivadékaként jön a világra, sem pedig úgy, ahogyan egy műalkotás kerül ki a művész keze alól. Inkább hosszán tartó fejlődésről, szakadatlan formálódásról beszélünk, arról, hogy a szavak sohasem voltak s ma sincsenek „megalkotva”, azaz változatlan s végleges formába öntve. A „szófejtés”

szót Kazinczy már a múlt század elején használta, mintegy hetven évvel Czuczor és Fogarasi akadémiai szótára előtt, de ők akkor valószínűleg még túlságosan egyéni és egyszeri alkotásnak tartották (a stilisztika nyelvén szólva: hapax legomenonnak), azért szótáruk 1870-ben kiadott kötetében csak utalnak rá, de még nem tartják szótározható alaknak („szófejtés I. szövelemzés”). Ez utóbbi címszó alatt olvashatjuk a következőket: „Nyelvészeti működés, kutatás, melynek feladata kimutatni, mily elemekből, s mily nyelvhasonlati szabályok szerint állottak össze a szók.” Bárczi azonban nagyon jól tudja, hogy ezek az elemek és szabályok mennyire mulékonyak és átmeneti érvényűek. Százszámra idézhetnénk a fentebbihez hasonló aforisztikus megállapítását a „soha véget nem érő” szófejtő munkáról, nyelvfilozófiája alaptételéről, amelyek közös nevezőjeként a dinamikus nyelvszemléletet nevezhetnénk meg. E történeti „mozgástan” törvényszerűségeire vonatkozó megállapításaiban ismerjük fel Bárczi munkásságának egyik legjellegzetesebb vonását.

Nem lesz fölösleges tehát erről az oldalról is egy-két pillantást vetnünk a *Szófejtő Szótárra*. A nyelvész szakembert, különösképpen a lexikográfust, a műérényeinek megállapításakor természetesen nem a miénkkel azonos értékaspektusok érdeklik, hanem elsősorban a szerző szótártami elvei, nézetei, gyakorlata, illetve etimonjainak hiteles vagy éppen téves volta. Más azonban a nézőpontja a szellemi életközösség tágabb tereire figyelő irodalom- és művelődéstörténészek, akit már nem szigorúan az említett nyelvtudományi diszciplínára nézve döntő fontosságú tényezők foglalkoztatnak, hanem inkább annak a jó fél évszázadot felölelő korszak szellemiségének a változásai, amelyek a szóban forgó szótár megjelenésétől számítva bekövetkeztek, s kihatnak funkciójának értelmezésére, összefüggésben persze a nyelvszemléletünkben, illetve a nyelvről és a nyelvtudományról való gondolkodásunkban bekövetkezett változásokkal. Maga az a körülmény, hogy minden szükséges esetben a szerző kitér a jelentéstörténeti kérdésekre, arra mutat, hogy nem kizárólagosan alakítani vonatkozások állnak figyelme előterében, hanem a szókészlet fogalom- és jelentéstartalma, annak változásai, derivátumai, követve a nyelv történeti alakváltozásait az időben – a forrástól a mába vezető úton. A *Szófejtő Szótár* megjelenésekor az irodalomtörténész Bóka László indokoltan állapítja meg a *Nyugatban* (1941., 575. l.), hogy „Nagy öröm, tudománynak, irodalomnak közös öröme, hogy Bárczi Géza most mégis megvalósította” a sok évtizedes álmot, az írók, költők, nyelvtudósok számára egyaránt oly rendkívül jelentős művet. Tudvalévő ugyanis, hogy nemcsak Gombocz és Melich 1914-ben megkezdett (de még harminc esztendő múltán, 1944-ben is csak az F betűig elkészült, majd annál meg is rekedt) nagy Etymológiai Szótárát tekinthetjük előzménynek, legalábbis kezdeménynek e tekintetben, hanem akár az 1862-ben megkezdett Czuczor–Fogarasi-féle értelmező jellegű szótárt is, hisz maguk a szerzők mondják: „Etymológiát (. . .) szótárrírónak elhagyni nem szabad; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni.” A maguk módján tehát már Czuczorék is hangoztatják, amit Bárczi művének megjelenésekor Bóka is

kiemel: „Ahol szükséges, utalás történik a szó jelentéstörténetére, ami a szótár művelődéstörténeti értékét emeli.” Röviddel megjelenése után – *Magyar Csillag*, 1943. I. 1. – Deme László szintén nagy nyomatókkal mutat rá a szótár szerepére egy, a művelődésünkre jellemző fogyatékoság felszámolásában. Kifejti, hogy tudósaink igazán nagy eredményeiről a nagyközönség csak nagy késéssel s rendszerint elferdítve értesül, s hogy ily módon szüntelen mélyül a szakadék a szellemtudományok kiváltságosai s azok között, akiknek az érdekét kellene szolgálniuk. „E ferde állapot megszüntetése volt Bárczi Géza egyik célja, s részben ennek köszönhetjük a Magyar Szófejtő Szótár megszületését is.” Ez azonban csak a szótár társadalmi életben betöltött funkciójára vonatkozik. Magát a munka konkrét eredményét pedig (mint a másik idézett véleményező is) Deme abban látja, hogy: „A szerző itt a magyar szókincs rétegein keresztül szinte tökéletes vázlatát adja a magyar művelődés történetének, a műveltségi fogalmak és ágak eredetének. S valóban: őstörténetünk másképp elérhetetlen részleteire, műveltségünk komponenseinek egyébként kideríthetetlen eredet-kérdéseire a nyelvészet adja meg a választ.”

A háború utáni lingvisztikai szakirodalom általában úgy nyilatkozik Bárczi e munkájáról, mint a lexikográfia európai szintű, tudományos igényeket kielégítő, de ugyanakkor népszerűsítő szándékkal készült alkotásáról; a szókincsvizsgálat klasszikus értékű eredményéről, amelynek azonban kézikönyv jellege is világosan felismerhető. Az elismerő értékelés nyomában járó óvatos fenntartás az egész tudománytörténeti periódus kísérő jelensége volt, s alkalmasint arra szolgált, hogy még a Kossuth-díjas akadémikust is emlékeztesse: elvi állásfoglalásai és módszertani eljárásai egy meghaladott polgári gondolkörben, a magyar nyelvtudomány „vaskorában” alakultak ki, s így érthető, hogy bizonyos kitételei és megállapításai – mint ahogy magáról a nyelvről s a lingvisztika feladatairól vallott nézetei sem – „nem tükröztetik eléggé a marxista szemléletet és a dialektikus módszert”. Érdemesnek látszik azonban összevetni Bárczi szerény, három és félszáz oldalas, kb. 6000 címszavas Szófejtőjét a mintegy három évtizeddel később megjelent háromkötetes (egyenként több mint ezer oldalas) történeti-etimológiai szótárral (*A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest, I. 1967; II. 1970; III. 1976). Az összehasonlítás eredménye korántsem az, hogy itt két, tudományos szintjükre nézve alacsonyabb, illetve magasabb rendű munka áll szemben egymással, s hogy az utóbbiban a „marxista szemlélet” üli diadalát. A köztük lévő valóságos különbség egyszerűen arra megy vissza, hogy Bárczié egyedi-egyéni vállalkozás terméke, az utóbbi pedig rangos intézetek legképzettebb lexikográfusainak vállaltva végzett munkája, amely anyagiakban, szervezési vonatkozásokban s minden egyéb kapacitás dolgában összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között készült. Ez megmutatkozik az utalás- és hivatkozásrendszer gazdagságában, a tudományos apparátus sokoldalúságában, s azoknak a kutatási eredményeknek a felhasználásában is, amelyekkel a nyelvtudomány időközben egyébként is gyarapodott. A két koncepció eltérései kitűnnek a bevezetőkből is. Bárczi Tájékoztatójában (célzasképpen pl. hangfejlődési tendenciák kiderítet-

lenségére s más hiányosságokra) többek között ezt olvashatjuk: „E szótárnak nem az a feladata, hogy a tisztázatlan kérdések megoldására törekedjék. Évtizedek, egész nyelvésznevezékek áldozatos munkájára volna szükség, hogy számottévó mértékben csökkentsük az ismeretlen vagy bizonytalan eredetűnek jelzett szavak számát.” Ezért írja a továbbiakban, talán túlzott tartózkodással is: „... mi nem akarhattunk egyebet, mint e tevékenység eredményeinek fontosabb részeit megismertetni a magyar közönséggel”.

A történeti-etimológiai szótár már nem a „nagyközönség” elvárásaira van tekintettel, hanem feladatának és rendeltetésének megfelelően arra törekszik, hogy – mint az Előszóban olvassuk – a tudomány igényeit elégítse ki. Ezért „összegezi, kritikailag értékeli és a szükséges kiegészítésekkel bővíti azt a hatalmas szótörténeti-etimológiai ismeretanyagot, amely a magyar szókészlet kutatásában főhalmazódott. (. . .) Szintézis voltához illően munkánk célja természetesen az is, hogy a szakembereket további részletkutatásokra ösztönözze . . .” A két koncepció között rendeltetésüket illetően csak látszólagos a különbség. Bárczi „nagyközönsége” a hatvanas évek végén s a hetvenes években már egy kissé kompromittált fogalomnak számít: kedvezőtlen értelemben vett „osztálytartalom”-jelentés kapcsolódik hozzá, a beszédgyakorlat ugyanis a múltban a „szellemi elit”, a „művelt úri osztály” stb. fogalmaival társította. Ezért aztán a történelmi-etimológiai szótárban a Bárczi által emlegetett „magyar közönség” s vele összefüggésben a szótár feladata is másféle megfogalmazást nyer, holott a lényegét tekintve azonos szótárhasználókról és célkitűzésekről van szó: „Arra törekszünk, hogy mindazok a különféle szakterületeken dolgozó kutatók, akik a magyar nép anyagi és szellemi művelődésének folyamatát, ennek egészét vagy egyes részleteit vizsgálják, forrásanyagot találhassanak benne, tanulságokat meríthessenek belőle, segítséget kaphassanak tőle.”

Elődeivel szembeesítve s utódja mellé állítva Bárczi e kiváló szótáráról bizvást elmondhatjuk, hogy történelmi megalapozottsága és megbízhatósága, szókészlet-tani vizsgálódásában alkalmazott újszerű eljárása, nem utolsósorban pedig feldolgozott nyelvi anyagának a magyar művelődés mélységeibe világító fénye olyan erények, amelyek gazdagon kamatoztak mind *A Magyar Nyelv Ertelmező Szótár*ában, mind pedig a történelmi-etimológiai szótárban, amelyek munkálataiban Bárczi szintén vezető-irányító szerepet töltött be.

*

Az átfogó historikus szemlélet valóságos remeke *A magyar nyelv életrajza* címen 1963-ban megjelent könyve. Mint ahogyan a fentebb jellemzett *Szófejtő Szótár*nak az erényeit sem anyagának bőségében, tárgyának részletekbe ható aprólékos elemzésében vagy elméleti fejtegetéseinek a mélységében kell keresnünk, hanem a magyarság nyelvi múltjában tükröződő kultúra széles szemhatárú feltárásában, ugyanígy e művének a minőségét is abban ismerjük fel, hogy elemzései felszínre hozzák kulturális örökségünk homályban maradt, kevésbé ismert és tudatos rétegeit, s ezzel új megvilágításba helyezi a nyelvet gyökeréig

átható műveltségünket. Ha már a *Szófejtő Szótár* értékeit a nyelvtudományon túlmenően a korabeli kritika az irodalomra s a kultúrára nézve is egyaránt fontosnak tartotta, még inkább vonatkozhat ez a megállapítás erre a könyvre, sőt Bárczi egész életművére, amelyről Rónay László teljes joggal írja az *Úzenet* 1981. évi negyedik számában, hogy „... egyként érezhetik magukénak a nyelvészek és az irodalmárok”. A magunk részéről azonban ebbe a sorba fenntartás nélkül beillesztenénk az irodalmárokon kívül a magyar kultúrának az anyanyelve közegében tevékenykedő minden művészt.

Szakirodalmunkban aligha létezik még egy olyan tág horizontokra kitekintő nyelvtörténet, amely akár csak megközelítőleg is ennyire komplex módon mutatná rá az élet, a nyelv s a kultúra szoros egymásrautaltságára s összefüggéseire. Kolozsvári Grandpierre Emil egy szellemes ötletnek látszó, de mélységesen igaz kritikai véleménye szerint: aki a magyar nyelvújítás bonyolult problémavilágának a mélyére akar hatolni, az eligazításért ne a szakmájában „perfekt” nyelvtudóshoz forduljon, hanem a történész Kosáry Domokos tizennyolcadik századot tárgyaló művelődéstörténeti monográfiájához. Nos, ennek analógiájára mi is elmondhatjuk, hogy az, aki a magyar művelődés történeti folyamatainak mélyvonulatával és lényegi elemeivel szándékozik megismerkedni, annak nem valamilyen pozitívista történészhez kell fordulnia, hanem a nyelvtudós Bárczi e kapitális munkájához.

Nekünk ezúttal sem az a dolgunk, hogy fejezetről fejezetre haladva mutassuk be a könyv nyelvészeti számára jelentős eredményeit, s méltassuk hozzájárulását a magyar lingvisztikai tudományhoz. Ennek szaktanácskozások tárgyának kell lennie, mi viszont éppen Bárczi szaktudományon túlmutató univerzális szellemére kívánunk rámutatni, arra a tudós alkatra, aki kultúránk életfolyamatait döntően befolyásoló nyelvi eseményekre irányítva figyelmünket egyaránt sikerrel kerüli el mind a szakmai szűkkeblőséget, mind pedig a híg általánosítások veszélyét. Elvi álláspontjának néhány sarkalatos, markánsan megfogalmazott tételére kell hivatkoznunk az *Előszó*ból, amelyeknek a jegyében indítja fejtegetéseit, majd pedig a *Zárószó*ból, amelyben mintegy összegezi gondolatmenetét.

Úgy véljük, egyetlen munkája sem bizonyítja oly meggyőzően annak a már idézett véleményének az igazságát, hogy „a nyelvészek az egész életet magába kell ölelnie, hogy feladatának megfelelhessen”, mint ez a könyve. Nyomatékkal rá kell azonban mutatnunk, hogy Bárczinak az e művében is érvényre jutó fenti elvében nem a „történelmi materializmus” nyelvtudományra is kötelezővé tett vezérelvének kíván eleget tenni, más szóval nem egyféle materialista társadalombölcseletből indul ki fejtegetéseiben. Az „egész élet” nála korántsem azonos annak csupán termelési–gazdasági–társadalmi szerkezetével, amire egy nyelvfilozófia épülhet, így az „egész élet” elemeinek az összefüggésrendszerre nem az alap- és felépítmény leegyszerűsített ok–okozati kapcsolatát jelenti. A nyelv életében ezer és ezer olyan összetevő jut kifejezésre, amit nem lehet visszavezetni erre az elemi viszonyra. Ezért egyértelműen kimondja, hogy nem a nép és a társadalom, hanem a nyelv történetének a megírását tartja felada-

tának, de mivel az örökölt nyelvi tények természetszerűen megőrzik a nyelvet beszélők gondolkodásának a jellegzetességeit, életük tárgyi vonatkozásait, társadalmi, történelmi, kulturális komponenseit, illetőleg azok lenyomatát, így annak, aki a nyelv történetével foglalkozik, szükségszerűen ez utóbbiakkal is tisztában kell lennie: „Igyekezünk tehát rámutatni azokra a legfontosabb szálakra is, amelyek a nyelv történetét a nép sorsával összefűzik. Annak persze nem sok értelme lett volna, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődést, a fontosabb politikai és katonai eseményeket hiánytalanul összefoglaljuk vagy felsoroljuk. E munkának nem ez a célja és nem ez a tárgya. Meg kellett elégedni azoknak a fontosabb mozzanatoknak nem is fölvázolásával, hanem inkább csak jelzésével, melyek a nyelv életére közvetlenebb hatást gyakoroltak (. . .) Nem a magyar nép, hanem a magyar nyelv történetét adjuk itt . . .”

*

Nem ránk tartozik, de a jelen körülmények között el sem képzelhető, hogy e centenárium alkalmából hiánytalanul feltárjuk Bárczi Géza tudományos életművét, felrajzoljuk életpályájának teljes ívét, kijelöljük a helyét a magyar nyelvtudomány történetében, kritikai vizsgálat tárgyává tegyük eredményeit, s szembesítsük az övétől eltérőekkel, s hogy felmérjük opusának minden dimenzióját. Mindenképpen feladatunk azonban, hogy rávilágítsunk gondolatainak, emberi magatartásának s tudományos felfogásának példamutató voltára. Arra, hogy egyike volt a magyar szellemi élet kiválóságainak, akiknek köszönhetjük, hogy a meddő, csonka s bénult tudományos élet a két háború közti korszakban („a torzók kora”, írja Bárczi ezekről az évtizedekről) ismét maghához tért aléltóságából. Bizonyos, hogy nem kis részben az ő érdeme, hogy nyelvtudományunk új, minőségi tartalmakkal telítődött, s hogy szemléletében is modern, humánus és realiztikus vonásokkal gyarapodott; hogy mélyreható tisztulási folyamaton ment át, amelynek során kiszűrődött belőle a nyelvi és kulturális felsőbbrendűség örökölt, torz és avult felfogása, s helyt adott, többek között, egy olyan meggyőződésnek, amely már nem azt hirdeti, hogy „az egyik nyelv többet ér, mint a másik, csak azt, hogy m á s. És ez a m á s teszi értékes színné az emberi műveltség tarka képében”.

Elmondottuk, hogy a jelenlegi viszonyok között mire *nem* vállalkozhatunk a centenárium évében. Mutassunk rá azonban, hogy mit tehetünk s mit kell megtennünk egy megírandó Bárczi-monográfia munkálatainak előmozdítása érdekében.

A vele egy égalj alatt születettek természetes feladata, hogy tüzetesen megvizsgálják Bárczi életének legkorábbi szakaszát, szülővárosában, Zomborban leélt első tizenhét évét, amelynek a vége felé minden bizonynyal földeregték benne, ha még nem is hivatástudatának, de hivatásérzetének bizonyos elemei. A neveléslelektan ismerői szinte egybehangzóan mondják, hogy az indulati és ösztönlény ebben az életkorban teszi meg legfontosabb lépéseit az értelmi lényé válás útján, s hogy ennek az életszakasznak a végéig voltaképpen min-

den lényeges mozzanatát megéli későbbi életének, így az, ami ez után következik, valójában csak újraélése a már megéltnek egy magasabb szinten. Az idősebb kortárs, Móricz Zsigmond egy egész élet tapasztalatait sűríti bele első tíz életévét feldolgozó művébe, az *Eletem regényébe*: „Tízéves koromig több történt velem, mint azóta ötven év alatt. Írhatnám még a világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról.” Élete gyökereinek feltárásával azonban nemcsak Bárczi egyéni sorsára derítenénk fényt, hanem a magunk század eleji világára is, mert épp egy ilyen mély élményanyag megismerése révén tárulkozna fel többek között a város s a zombori gimnázium szellemisége, amely valóságos értelmiségi műhelynek számított ez idő tájt, különösen ha az onnan kikerült írók, tudósok, költők s más szellemi emberek sorát vesszük figyelembe. Elsősorban mégis Bárczi tehetségfejlődésének útját világítaná meg egy ilyen elemzés, azt tehát, amit a pszichológusok az alkotóképességek társulásának mondanak, s amiről – föltételezésünk szerint – Bárczi nyelvvizsgálati módszerének a komplexitása, egységbe foglaló képessége is tanúskodik.

Szükséges lesz majd a leendő nyelvtudós költői zsenyéinek az elemzése is: képzet- és képzeletvilága, asszociációinak természete, képanyaga, nyelvkezelése, a diákversek fogalmi kerete, a családnyelv és a környezeti nyelv befolyása, a szókincsörökség, a kulturális közeg tükröződése az ifjú Bárczi írásos megnyilatkozásain, szereplése az egykorú zombori sajtóban. A későbbi évtizedekből: szövegei a rádióban, a vajdasági lapokban, folyóiratokban s egyéb kiadványokban, illetve a tevékenységről szóló beszámolók, fellépéseivel, szereplésével, egyéni és intézményi kapcsolataival foglalkozó cikkek, riportok, előadások; a szülőtáj képe és emlékének kiszűrése írásaiból és munkásságából stb.

Mindez csak szerény hozzájárulás lehet a modern magyar nyelvtudomány e jeles alakjának a megörökítéséhez; adat és adalék egy tudományos opus sarkpontjainak rögzítéséhez. De talán mégis több, mint rutinszerű, szokványos, lélektelen emlékezés egy kerek évfordulón.

ÁLTALÁNOS NYELVÉSZETI KÉRDÉSEK BÁRCZI GÉZA MUNKÁIBAN

L Á N C Z I R É N

Bárczi Géza századunk magyar nyelvtudományának egyik legjelentősebb alakja. Tudományos munkássága mintegy fél évszázadot ölel fel. Számos nyelvészeti diszciplínával foglalkozott, és olyan tudományos munkákkal, tanulmányokkal, szintézisekkel gazdagította a nyelvészeti irodalmat, melyek nélkülözhetetlenek azok számára, akik nyelvünk különböző kérdéseivel foglalkoznak. Bárczi Gézát az egyik tudományos szakterület vezette a másik felé, így állandóan bővült kutatásainak köre. Kezdetben romanisztikával foglalkozott (ilyen tárgyú első nyelvészeti írás), a francia–magyar művelődéstörténeti kapcsolatok érdeklik, főleg azok, melyeknek nyelvi hatásuk volt. De nem maradt romanista, nyelvtörténész lett. Egyik legkedvesebb és legtöbb eredményt felmutató szakterülete a magyar szókincs eredetének, alakulásának vizsgálata volt. A szótörténeti kutatások során át kellett tekintenie a hangok, hangkapcsolatok továbbfejlődését, természetes tehát, hogy hangtörténettel is foglalkoznia kellett, a szisztematikus vizsgálatok eredményeként pedig megszületett a teljes magyar hangtörténet. A nyelv történetének alapját látta a hangtörténetben. A történeti alak- és mondatban köréből is vannak fontos tanulmányai, de történeti munkásságának részét képezi a nyelvemlékek történetének, valamint nyelvjárásaink történetének kutatása is. A magyar nyelv leíró vizsgálatát sem hanyagolta el, többek között fonetikával is foglalkozott, kutatta a nyelvi rétegeket, a magyar nyelvjárásokat. Sokoldalúságát bizonyítja, hogy vannak textológiai és irodalomtörténeti tanulmányai is; az oktatás kérdései is foglalkoztatták, és a nyelvművelés elvi kérdései is. A lexikográfiai munkálatokban is részt vett. Munkásságának összefoglalását Szathmári István végezte el, az alapos, Bárczinak szinte minden munkájáról tájékoztató tanulmány több helyütt is olvasható: *Bárczi Géza (1894–1975) és a magyar nyelvtudomány*, MNyTK, 150. sz. Bp. 1978., *Nyelvtudományi Közlemények*, 1978/1 és *Bárczi Géza, a tudós és a nevelő*, in: *Bárczi Géza: A magyar nyelv múltja és jelene*, Gondolat, Bp. 1980.

Bárczi Gézának az általános nyelvészet nem volt kedvelt szakterülete, de az általa művelt diszciplínák mindegyikében felmerülnek olyan kérdések, melyek

az általános nyelvészet körébe tartoznak, és melyeket nem kerülhetett meg, foglalkoznia kellett velük, általános kérdéseket kellett tisztázni ahhoz, hogy a kutatások megfelelő irányba haladhassanak. Sok olyan megállapításra, következtetésre jutott, melyek a nyelvre és a nyelv vizsgálatára vonatkoznak. Az általános nyelvészettel való foglalkozást fontosnak tartotta: „anyanyelvünk mellett a nyelv általános törvényei, nagy összefüggései az élet minden megnyilvánulásával szintén izgató kérdéseket adnak fel, s akiket érdeklődésük az általános nyelvészet felé von, mindnyájunk számára igen fontos tanulmányokkal szolgáló, munkánkban nagy segítséget jelentő kutatásokkal járulhatnak hozzá az elvek tisztázásához” (A magyar nyelvtudomány címmel megrendezett 2. országos magyar nyelvészkongresszus elnöki megnyitójából, MTA I. OK. Bp. 1953).

S bár a nyelv életének, történetének tanulmányozása állt érdeklődésének középpontjában, ő írt az 50-es évek elején összefoglalást általános nyelvészetből az egyetemi oktatás számára. A *Bevezetés a nyelvtudományba* című tankönyv 1953-ban jelent meg, és van még két kiadása (1955, 1957).

A Bevezetés első fejezetében, melynek címe *A nyelv mint egész*, a legfontosabb tudnivalókat a nyelv mibenlétéről, keletkezéséről, a nyelv és a társadalom összefüggéséről, a nyelv változékonyságáról, tagolódásáról, egységüléséről, és itt kap helyet a nyelvek osztályozása is.

A nyelv mibenlétét fejtegetve társadalmi szerepét hangsúlyozza. Fontos jellemzőként emeli ki, hogy a nyelvet a társadalom teremti meg, fejleszti ki és tartja fenn. Olyan kincse a társadalomnak, amely nélkül nincs közös vállalkozás. A *Magyar hangtörténetben* is (1958) visszatér a nyelv társadalmi jellegének kérdéséhez, és arról értekezik, hogy milyen szerepe van a nyelvnek a közösség és az egyén szempontjából: a nyelvnek köszönhetjük emberi mivoltunkat, a nyelv a társadalmi lét fontos feltétele. „Ez tesz lehetővé mindennemű fejlődést, azt, hogy az elmúlt nemzedékek tapasztalatai nem mennek veszendőbe, hogy a természet közömbös vagy éppen ellenséges erői ellen való küzdelmet nem kell minden egyes nemzedéknek újra kezdenie, sőt minden egyes embernek külön megvívnia.” Hangsúlyozza, hogy a nyelv a legfontosabb emberi alkotás, „melyet a nemzedékek végeláthatatlan sorának állandó erőfeszítése teremtett meg és fejlesztett ki.”

A nyelvet a gondolatok kicserélése, az érzelmek közlése eszközeként határozza meg, és kiemeli, hogy az emberek társas érintkezését szolgálja. Az általános nyelvészetben a nyelv definíciójának ma is fontos eleme, hogy a nyelv a kommunikáció eszköze. De Bárczi soraiból az is kitűnt, hogy a nyelv, különösen az anyanyelv, több is, mint egyszerű eszköz.

A nyelvnek a társadalommal való szoros kapcsolata mellett ugyanilyen súlyt kap a nyelvnek és a gondolkodásnak a kapcsolata is: „Nyelv nélkül nincs normális emberi gondolkodás, gondolkodás nélkül nyelv elképzelhetetlen. A nyelv hűen tükrözi vissza azt a módot, ahogyan az emberi tudatban a valóság elemei egymáshoz kapcsolódnak.” Jól látja, hogy a nyelv és a gondolkodás között

sajátos dialektikus kölcsönhatás van, hogy a gondolkodás alakítja a nyelvet, a nyelv kialakult formái pedig irányítólag hatnak a gondolkodásra.

A magyar nyelv változását mindezek figyelembe vételével vizsgálja, nem fedkezve meg arról sem, hogy a társadalmi, gazdasági, művelődési életben bekövetkezett változások a gondolkodás árnyaltabbá, pontosabbá, bonyolultabbá válását is eredményezik, s a nyelvben bekövetkezett változások sokszor éppen ezzel hozhatók összefüggésbe.

A magyar nyelv életrajzában a szókincs bővülésével kapcsolatban a következőket írja: „A nyelvnek, mint tudjuk, rugalmasan hozzá kell idomulnia a megváltozott szükségletekhez, a társadalmat, melynek közvetítő, a gondolatok kicserélését lehetővé tevő eszköze, ki kell tudni szolgálnia, különben, ha e feladatának nem tud eleget tenni, fennmaradásának jogosultsága, sőt lehetősége is elenyészik. Ezért a nyelv mindig hű képe az adott társadalom anyagi és szellemi világának.” Mindig szem előtt tartja, hogy a nyelv átalakulása összefüggésben van azokkal a társadalmi, gazdasági és művelődésbeli változásokkal, melyeken a nép átment. Rámutat a legfontosabb szálakra is, melyek a nyelv történetét a nép sorsával összefűzik. Jelzi azokat a mozzanatokat, melyek a nyelv életére közvetlen hatást gyakorolnak. Az ősmagyar korról írva a nyelv szerkezetének átalakulását is így szemléli: „A gazdasági élet átalakulásával, az életmód könnyebbé és színesebbé válásával a műveltség nagy lépésekkel halad előre, s a szellemi látóhatár tágulásával együtt járt a gondolkodás finomodása s a pontosabb gondolatok igényesebb, pontosabb nyelvi kifejezése.” Nyelvünk sok elemének kialakulása vagy megváltozása a gondolkodással hozható kapcsolatba. A birtokos személyragozás kialakulásáról ezt írja: „A mind jobban tökéletesedő gondolkodásnak megfelelően a nyelv abba az irányba haladt, hogy az összetartozó, de addig csak lazán, csupán az állandó szórend, a hangsúly, a hanglejtés segítségével összefűzött mondatrészeket szorosabban, alaki kitévővel is kapcsolja egymáshoz.” A tárgyas ragozás kialakulását is hasonlóan magyarázza: „Az alakuló magyar gondolkodásnak egyik sajátosságára mutat rá, hogy a gondolkodás törekedett élesen megkülönböztetni azt az esetet, amikor a cselekvés eleve meghatározott tárgyra irányul, attól, amikor egyáltalán nincs tárgy a cselekvésnek vagy a tárgy határozatlan.” És a gondolkodás fejlődésével válhatott szükségessé a helyviszony pontosabb megjelölése, az időfogalom, majd az ok, cél, mód, állapot viszonyának felfogása és az egyre finomodó árnyalás; a mondatrészek szoros kapcsolatára való törekvést is a tudattartalom tágulásával hozza összefüggésbe.

Bárczi Géza a nyelv lényeges vonásának tartja azt is, „hogy tudattartalmakat jelekkel fejez ki”. Beszél a nyelvi jel konvencionális jellegéről is, arról, hogy a jel csak egy bizonyos közösségben érvényes, és megemlíti azt is, hogy a jelek szimbolizálnak. Fejtegetését azzal a megállapítással zárja, hogy a nyelv jelrendszer, pontosabban „jelrendszerek egész hálózata”. Fontos megjegyeznünk, hogy a fejezet végén közölt irodalomjegyzékben többek között Saussure *Bevezetés az általános nyelvészetbe* című könyvét is feltünteti (ő az eredetit ismerte, magyar fordításban csak 1967-ben jelent meg). Saussure nyelvelméletéből te-

hát átveszi azt a fontos tételt, hogy a nyelv jelrendszer. És a svájci nyelvtudós hatása mutatkozik meg abban is, ahogy a nyelvi jelet értelmezi. Saussure szerint a nyelvi jelek lényegileg pszichikai jellegűek, „nem absztrakciók; kollektív megegyezéssel jóváhagyott asszociációk, amelyeknek összessége alkotja a nyelvet, realitások, melyeknek székhelye az agyban van” (Saussure: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Gondolat, Bp. 1967). Bárczi is azt mondja, hogy a jeleket asszociációk kötik a képzetekhez, a jelek tehát tárgyképzeteket szimbolizálnak.

A nyelvet mint rendszerek hálózatát, melynek egyes elemei változatos, egymást keresztező rendszerekbe tartoznak bele, más megvilágításban is megemlíti: „E részrendszerek láncszemei idők során módosulnak, felcserélődnek, kiégészülnek vagy elhullanak, sőt egészen új rendszerek keletkeznek és többnyire keverednek a már meglevőkkel, de olykor elnyomva őket helyükbe lépnek, s ezen, a rendszer egyik-másik pontján beállott részletváltozások, de még inkább a rendszer teljes módosulásai a részrendszer minden egyes tagjára kihatással vannak.” (A nyelvi elkülönülés és egységesülés, MNy. XLV, 231. o.) Ezért kell a nyelvi tények minden összefüggését feltárni. Ezekben a kérdésekben azonban véleménye igencsak eltér Saussure-étől.

A *Bevezetés A nyelvnek mint egésznek problematikája* című fejezetében Bárczi a langue-nyelvészet és a parole-nyelvészet kérdéseit taglalja. A nyelv és a beszéd vizsgálatának különválasztása, és magának a nyelvnek és beszédnek megkülönböztetése Saussure nyelvelméletének fontos tétele. Bárczi a saussure-i gondolatmenetet követve foglalja össze a tudnivalókat. Azt tudniillik, hogy minden lingvisztikai jelenség, vagyis minden language-tény kettős vonatkozású: vannak benne egyéni vonások, melyek a parole körébe tartoznak, és vannak szociális vonásai, ez pedig a langue területe. Tulajdonképpen ennek alapján különböztette meg Saussure a kétféle nyelvészetet: „A nyelvészetet vizsgáló stúdiumnak tehát két része van: az egyiknek, a lényegesnek a tárgy a nyelv, amely lényegében társadalmi és az egyéntől független . . . , a másiknak, a másodlagosnak a tárgya a nyelvezet egyéni része, vagyis a beszéd . . .” A parole-nyelvészetet Bárczi is csekélyebb jelentőségűnek és szűkebb körűnek tartja, de kiemeli azt is, mint Saussure, hogy ez a két tárgy szorosan kapcsolódik egymáshoz, kölcsönösen feltételezik egymást. A parole-jelenségeknek is megvan a fontosságuk, jegyzi meg Bárczi, „egyrészt az egyén pszichológiája szempontjából, az egyén gondolkodásának, az egyén és anyanyelv viszonyának vizsgálatában, másrészt azért, mert csak a parole-jelenségek számbavételénél: egybevetésén, kiszűrésén stb. keresztül juthatunk el a szociális érvényű törvényszerűségek ismertetésére”. A nyelvet Bárczi a zeneművel hasonlítja össze, a beszédet pedig azzal a móddal, ahogy a művész a művet játssza. A nyelv és a beszéd, vagyis a langue és a parole összességét is a saussure-i kifejezéssel nevezi meg: a language-val, a nyelvezettel. S hogy a magyar szakkifejezése jónak bizonyult, kitűnik abból, hogy a későbbi fordító is ezt használja.

Bárczi példákkal mutatja be, mi minden tekinthető egyéni vonásnak, és mi az, ami szociális vonás. Ezt követően fogalmazza meg, hogy mit kell kutatnia a nyelv nyelvészetének.

A fejezet végén ezúttal is feltünteti Saussure általános nyelvészetét.

A nyelvtudomány módszereinek, a szinkroniának és a diakroniának tárgyalásakor azonban már nincs utalás Saussure nyelvelméletére. S ezen nem is kell csodálkoznunk. A módszereket illetően Bárczi nem ért egyet a nyelvtudóssal. Saussure-nél az állapot és a fejlődés mereven szembenállnak egymással. Saussure a nyelv valóságát az állapotba helyezi, és a statikus nyelvészetet előbbre tartja a másiknál, mert a szinkrón rendszer szerinte statikus. Elutasítja, hogy a nyelv története fejlődés, és az a véleménye, hogy „a diakronikus jelenségeknek a tanulmányozása útján a szinkronikus állapotok nem ismerhetők meg”. Tehát a rendszer belső viszonyát nem magyarázza meg a rendszer elemeinek története. „A két szemléletmód, tudniillik a szinkronikus és a diakronikus közötti ellentét teljes és megalkuvást nem tűrő.” A nyelv szinkronikus vizsgálatát szorgalmazta, bár elismer két vagy három nem szinkronikus vizsgálatot is. „A nyelv olyan rendszer, amelynek minden részét a többivel való kölcsönös szinkronikus összefüggésében lehet és kell vizsgálni.”

Bárczi Géza egészen másként látja a kérdést: mindkét vizsgálati módot szükségesnek tartja, az ő véleménye az, hogy a szinkrón jelenségeket nem lehet történeti háttérük nélkül megérteni, de ugyanakkor a nyelvtörténeti vizsgálatnak is tudomásul kell vennie a nyelv állandó társadalmi funkcióját. A nyelvben levő összefüggéseket szerinte nem érthetjük meg, és keletkezésük okait sem, ha elzárkózunk a diakronikus szempontú vizsgálat elől. A nyelvi jelenségek összefüggéseit persze lehet külön is vizsgálni, a diakronia síkján is, és a szinkronia elválasztott síkján is. De végső fokon a kétféle vizsgálatnak „egybe kell olvadnia, csak így válik érthetővé a mai nyelvrendszer, de így lehet csak teljessé a nyelv történetének ismerete is.” De még ez sem elegendő ahhoz, mondja, hogy felderíthessünk minden összefüggést. A nyelv nem elszigetelt, más tudományos diszciplínák segítségével a nyelv jelenségei érthetetlenek maradnának. Ezért kell a nyelvtudományhoz kapcsolódnia a lélektannak, élettannak, művelődéstörténetnek, de sok esetben még távolabbi ismeretekre is szükség van.

Mivel a nyelv szakadatlanul épül, alakul, csak úgy lehet teljesen és helyesen megérteni és értékelni, ha beállítjuk a fejlődési folyamatába. „Éppúgy a nyelvnek – társadalmi, s ami ezzel azonos, emberi létünk alapjának – igazi megértése, megismerése csak úgy lehetséges, ha megismerkedünk azokkal a történeti előzményekkel, melyeknek eredménye mai magyar nyelvünk. Nyelvtörténet nélkül tehát nincs igazi nyelvismeret” (*Magyar hangtörténet*). A nyelvtörténet a miértekre ad feleletet. De a nyelvtörténeti vizsgálatok eredményei hiányosak, esetleg érthetetlenek maradnak, ha a nyelvi tényeket elszigeteljük azoktól a rendszerektől, amelyekbe beletartoztak a nyelvtörténet folyamán, és beletartoznak ma is. (MNy. XLV. 231. o.)

Bárczi más szempontból nézve is fontosnak tartja a nyelv fejlődése belső törvényszerűségeinek feltárását. Mivel a nyelv fejlődése szorosan összefügg a gondolkodás fejlődésével, „a mai nyelvünket beszélő emberi közösség gondolkodásának fejlődése tárul fel előttünk a nyelvtörténet segítségével sok ezer éves távlatban, rajta keresztül követhetjük az emberi tudatnak bővülését, színesedését, s figyelhetjük meg, miként emelkedik fokról fokra az ember, a mi elődünk, az őt környező világ fölébe . . . És általában feltárul a nyelv történetében az egész múlt, annak minden küzdelme, erőfeszítése, győzelme, sőt öröme és fájdalma is” (*Magyar hangtörténet*).

Bárczi a Bevezetés tudománytörténeti fejezetében foglalkozik Saussure-nek a módszerről vallott nézeteivel, és hibásnak ítéli meg a két megközelítés szétválasztását, hangsúlyozva, hogy mivel a nyelv történeti produktum, „sem szerkezetét, sem társadalmi szerepét nem lehet megérteni, ha csak a synchronia vagy akár csak a dyachronia oldaláról közeledünk hozzá”. S nem ért egyet azzal sem, hogy Saussure, bár a nyelv társadalmi voltát hangsúlyozza, háttérbe szorítja a társadalmi, politikai, történelmi összefüggéseket, illetve a nyelvnek ezekkel való kapcsolatát a „belső nyelvtudomány” körébe utalja, és a nyelv tulajdonképpen „belső” vizsgálatában nem engedi szóhoz jutni. Bárczi véleménye az, hogy a „külső” elemeket számon kell tartani – ő mindig is számon tartotta őket –, és a nyelvet a legszorosabb kapcsolatban kell tanulmányozni a társadalom történetével, a történelemmel. „Minden olyan kísérlet, mely a nyelvet mint valami független metafizikai jelenséget fogná fel, mint valami belső mechanizmust, melyből semmilyen szál sem vezet ki, tudománytalan volna, és csak teljesen hamis eredményekre vezetne.”

Saussure-nek azzal a véleményével sem ért egyet, hogy a jel tudomány körében lehetne a nyelv vizsgálatának helye. Szerinte Saussure azért állított fel egy tudománycsoportot a nyelv számára, hogy kiszabadítsa a nyelvet a történeti szemlélet alól. Ilyen tudomány nincs, mondja Bárczi, és akkor, amikor ezt írta, az 50-es évek elején, nem tudhatta, hogy kialakul a szemiotika; de a nyelvtudomány nem lett része.

A Saussure-re való hivatkozás, nyelvelmélete egy-egy gondolatának átvétele azonban még nem jelenti azt, hogy a Bevezetéssel szemléletváltás történt a magyar nyelvtudományban. Erre jóval később kerül majd csak sor. Egyébként a Saussure tanításain alapuló nyelvészeti strukturalizmusról Bárczinak nem volt jó véleménye. Saussure szemlélete átszínezte az egész újabb nyelvtudományt, írja, a budapesti iskolát is, de „a funkcionális nyelvészet egy eltorzult hajtása az úgynevezett strukturalista nyelvészet is”.

Hogy az 50-es évek elején miként fogadták a magyar nyelvészetben az új gondolatokat, jól szemlélteti az 1952-ben tartott nyelvészkongresszus egyik felszólalója, aki többek között ilyeneket mondott: a 30-as évek közepén nagyjából egységes, elutasító álláspont alakult ki Saussure tanításával szemben (Laziczius a híve volt!). A szovjet nyelvtudomány kidolgozta Saussure tanításainak kritikáját, s most mégis új életre kel egyes tekintélyes nyelvészek újabb egyetemi előadásaiban, jegyzeteiben, egyetemi programjaiban. Pais Dezső egyetemi

előadásában is Saussure-nek nem egy alapvetően téves (!) tétele kapott helyet, például a nyelv rendszerszerűségének gondolata. És Bárczi is szóba kerül: a *Bevezetés a nyelvtudományba* című egyetemi előadásához készült programjának vitája során sokan rámutattak olyan saussure-i tételre, melyek idealista volta nyilvánvaló (a langue és a parole megkülönböztetése, a nyelvészet felosztása langue-nyelvészetre és parole-nyelvészetre, a nyelv jelrendszer voltának hangsúlyozása). „Ezek a jelenségek arra mutatnak, hogy – ha a maguk idejében az említett irányzatok nem is hatottak nyelvtudományunkra – ma kezdenek hatni ezek a burzsoá irányzatok, és ha nem figyelünk fel erre idejében, az egyetemi nyelvészeti oktatás révén könnyen elterjedhetnek a magyar nyelvészeti közvéleményben.” (MTA I. OK. 1953. IV.)

Bárczitól, mint láttuk, nem idegenek az új gondolatok, s amire ezúttal kitértünk, mintegy jelzi, hogy később sem zárkózik el az új megközelítések alkalmazásától, ha azok a nyelv jobb, mélyebb ismeretéhez vezetnek. Egész munkássága során figyelemmel kísérte mind a hazai, mind a külföldi eredményeket, eljárásmódokat, de nem alkalmazta őket szolgai módon.

Bárczi Géza arról sem feledkezett meg, hogy a nyelv művészi anyag is, „örök szépségek forrása”, és foglalkozott is a nyelvnek mint művészi eszköznek jellemzésével. „A nyelvnek mint az irodalom nemes anyagának s mint a nemzeti egység kifejezőjének és fenntartójának esztétikai tulajdonságai, képességei is rendkívül fontosak” – írja. (Nyr 80:3) Áttekintette például, hogy az egyes nyelvjárási elemek milyen stílusis értéket hordoznak. És van egy szép stíluselmzése is: *Az arany ember* egy részletét vizsgálta. A szövegrész hatásából indult ki, és azután kereste azokat az eszközöket, melyek a hatást előidézik.

Bárczi Gézának több olyan tanulmánya van, melyben a nyelv életével és változásával kapcsolatos nyelvelméleti kérdésekkel foglalkozott.

A változások új helyzetet teremtenek. A nyelv vizsgálatához hozzátartozik annak eldöntése is, hogy a változás fejlődés-e, illetve értéket teremtett-e a nyelvben. Bárczi szerint a nyelvtörténeti tanulmányokban eddig ritkán jutott szóhoz a változások értékelése. Egyik tanulmányában arról értekezik, hogy a nyelvnek vannak olyan sajátosságai, melyek egy része értelmi és esztétikai szempontból előnyös, mert „változatos és színes, tömör vagy világos fölépítésű”. Minden nyelvnek megvannak a maga fogyatékságai is, de minden nyelv voltaképpen mindent ki tud fejezni, csak nem egyforma eszközökkel és nem egyforma hatásokon. Egyik nyelv ilyen árnyalatokban bővelkedik, a másik olyanokban, egyik ezt tudja könnyebben, színesebben kifejezni, a másik azt. A nyelv előnyös vagy kevésbé előnyös sajátosságai a nyelv története folyamán alakulnak ki. Nyelvünk változásait is annak alapján ítéli meg, hogy előnyös volt-e vagy sem. Kíváncsún tartja, hogy a nyelvész keresse meg az objektív szempontokat, melyek alapján nagyobb tévedés nélkül ítélné meg a nyelvi tények értékét.

A hangrendszerrel kapcsolatban előnyös tulajdonságként emeli ki a gazdagságot, mert az teszi lehetővé, hogy a nyelv hangzása változatos, színes legyen; a kellemes vagy kellemetlen hangzást, az artikulációt is figyelembe veszi, és többek között ezek alapján állapítja meg, hogy egy-egy hang eltűnése veszte-

sége-e nyelvünknek. Értékeléseit áttekintve kiderül, melyek azok a törekvések, melyeket előnyben részesít. Ezek pedig: a pontosabb, hatásosabb, érthetőbb kifejezőmód lehetővé tétele, az egyszerűsödés, tömörség, gazdaságosság, valamint a finom árnyaltság, képszerűség. Például a rag- és névutórendszer bővülése becses gyarapodás, mert pontosabb, szabatosabb kifejezőmódot tesz lehetővé; finom megkülönböztetés lehetőségét rejt magában a határozott névelő kialakulása, és ilyen irányban jelent kiteljesedést az alanyi és tárgyas ragozás elkülönülése; az igeidők számának csökkenése nem szegényedés, mert nem csökkenti a nyelv kifejező képességét; az új árnyalatok kifejezését, színes, képszerű megjelenítő erejű szavaink létrejötte teszi lehetővé (pl. a hangutánzók, hangulatfestők); a gazdaságosság elve indokolja az olyan nyelvi elemek pusztulását, melyek elveszítették funkciójukat; a tömörséget szolgálja a birtokos személyragozás és a külön alanyi és tárgyi igeragozás; a mondat szerkezeti variációk a kifejezés változatosságát teszik lehetővé stb. A viszonyítás alapja Bárczi értelmezése szerint (is) a hasznosság és a hatékonyság.

A magyar irodalmi nyelv kérdéséhez módszertani szempontból szól hozzá. Véleménye szerint azt kell kutatni, mikor jelentkezik a nyelvi egységre való törekvés, hogy halad-e törekvés a mind nagyobb egység elérése irányában. Fontos és megfogható pontnak a nyelvi eszmény gondolatának megjelenését tartja. Ilyen eszmény frásos megnyilatkozásokból közvetlenül, magukból az írásművekből pedig közvetetten állapítható meg. Az irodalmi nyelv kialakulásának kezdeteit és lefolyását a nyomtatott szövegekben foghatjuk meg, írja, oly módon, hogy lemérjük a nyelvjárási vonásokat pl. a mai köznyelvhez viszonyítva. De itt nem állhatunk meg, meg kell keresni a nyelvjárás elhagyásának okait és összefüggését a kor történetével, művelődési és társadalmi viszonyaival, a gazdasági és politikai helyzettel.

A nyelv és a nyelvjárás egymástól való elválasztásának kérdéseit is tisztázta. Logikus lépésekben haladva ad feleletet a látszólag egyszerű kérdésre, bemutatta, mi az, ami dönthet, és mi az, ami nem lehet döntő (pl. nem dönthet a különbségek mértéke, az írásbeliség megléte, a nagyobb tekintély). A nyelvjárás akkor szűnik meg nyelvjárásnak lenni, állapítja meg, ha több más nyelvjárás fölé rétegeződik, ha elhagyja „szülőhelyét”, ha magasabb igényű tudattartalmak közlésében más nyelvjárások fölé kerekedik.

Bárczinak névtani dolgozatai is vannak, ezekben a személynévadás és földrajzinév-adás kérdéseit járja körül.

A magyar nyelv tudomány érinti nyelvtörténetünk korszak-beosztásának problematikáját, mellyel Bárczi több alkalommal is foglalkozott. Tisztában volt azzal, hogy a felosztás több szempontból is önkényes, és hogy korszakolása nem egységes szempontokon alapszik. Az egyetlen elv, melynek korszakolása minden részletében megfelel, az az, hogy olyan konkrét tényekhez igazodik, melyek a nyelv történetének kutatása szempontjából fontosak. A korszakolás nem könnyű, a régi korszakokra vonatkozóan nem nyelvi tényeken alapul, mert a fontosabb változások idejét nem ismerjük. Ezért választ nyelvünk történetének a történelem előtti korhatár megjelölése céljából társadalomfejlő-

dési és történelmi eseményeket, melyeknek biztosan megvolt a nyelvi fontosságuk is. Gombocz Zoltán felosztásával nem értett egyet (ez volt elterjedve), mert nála hiányzik az uráli együttélés kora, és mert a történelem előtti időt, két részre osztja ugyan, de nem határolja el őket egymástól. A régebbi részt Gombocz előmagyar kornak nevezi, ami Bárczi szerint nem szerencsés, „hiszen az ugor együttélés után megkezdődik a magyar nyelv külön élete, és az már nem előmagyar, hanem magyar korszak, az ősmagyar kor első része” (*Magyar hangtörténet*).

Bárczi a nyelvtudomány-történet művelését is fontosnak tartotta. E diszciplínát a magyar nyelvészetben ő alapozta meg.

A mesterséges nyelvek kérdéséhez is hozzászólt; az eszperantót még zombori diákévei alatt megtanulta és tanította is, és Szathmári Istán összefoglalásából megtudhatjuk azt is, hogy lefordította eszperantóra *Az ember tragédiáját*.

UTÓSZÓ; JEGYZET

BÁNYAI JÁNOS

Az 1983-ban Zágrábban és Belgrádban – akkor ez még lehetséges volt – kiadott *Danilo Kiš művei* tíz kötete közül a *Homo poeticus* című kilencedik tartalmazza az író esszéit. A kötet azóta újra megjelent, 1990-ben Szarajevóban. Akkor még ez is lehetséges volt. A kötethez az író rövid, az olvasót eligazító prologust írt. Ebben a „szövegek” (Danilo Kiš szava) forrásaira utal, egykét megjegyzéssel megírásuk közvetlen indítékaira. Nem nevezi néven az alkalmakat, de megjegyzi, hogy az esszék – a „szövegek” – legtöbbször felismerhető polemikusan él az újraközléskor, és ez a már második kötetben való újraközlés talán elvesztette időszzerűségét. Arról is ejt néhány szót, hogy korábbi nézőpontján később (esetleg) változtatott, alakított volna. De végül a kötetbe soroltakon csak stiláris javításokat végzett. Közölte viszont megírásuk évét, hogy az olvasó a megírás idejéhez viszonyíthassa az író „érdeklődését, indulatait és tévedéseit”. Főképpen pedig azért, hogy „ezekben az írásokban egy érdeklődő olvasó naplóját, az író olvasmányait” ismerje meg.

Tíz év telt el azóta, és ma már látható, hogy a *Homo poeticus* legtöbb írása az akkori, majd a későbbi újraközlések során „tüllépett” a megírás szűkítő körülményein, a viszonylagosító alkalmakon, és polemikussága nemhogy elvesztette volna akkori élet, hanem még metszőbbé, időszzerűsége még „maibbá” vált. Danilo Kiš polémiái a kisszerűséggel, a vidékiességgel, a kiirthatatlan banalitással, az ostobasággal és a nacionalizmusokkal, a totalitáris gondolkodás minden változatával, a cenzúrákkal és a cenzorokkal, a hivatalokkal és a hivatalosított eszmékkel nagyon is életrevalónak bizonyultak. Minthogy az ellenfelek sem adták fel könnyen. Azok sem, akikről a könyvterjedelmű *Anatómiai lecke* (1978) című polémia rántotta le a leplet. A „leckét” a *Borisz Davidovics stremléke* (1966) bírálóinak, az íróat plágiummal vádolóknak, a „realizmus” és a nemzet, a helyi színek és a kollektivitás érdekvédelmezőinek adta fel, akiktől – később derült ki – a politikai (párt)képviselet sem állt túl messze.

A könyvét védelmezte akkor Danilo Kiš, saját írói vállalkozását és attitűdjét, de egyben az irodalom méltóságát is.

Nem is kellene talán túl sok szót parazolni az *Anatómiai leckére*, hiszen – bár tervezтік – egyetlen részlete sem került válogatásunkba, ha a védelemre egyébként sem szoruló Borisz Davidovics-könyv utolsó (hetedik) fejezetének Utóiratára, amely az *A. A. Darmolatov rövid életrajza (1892–1968)* címet viseli, nem foglalta volna össze már előre, afféle borgesi fordulattal, szinte látnoki módon (?), Danilo Kiš és az irodalom „esetét” a szerb és a mindenkori kritika egyik erőteljes és erőteljesen ostoba vonulatával. Ez áll az Utóiratban: „*Nevét – A. A. Darmolatovét – az orosz irodalomtörténet mint orvosi furcsaságot jegyezte fel: Darmolatov esete bekerült az összes újabb patológia-tankönyvekbe. Herezacskóját, amely akkora volt, mint a legnagyobb kolhozotk, lefényképezték, és azóta minden külföldi szakkönyv is közli, amikor az elefantiázisról (elephantiasis nostras) van szó. Együttal az íróknak is tanulságul, hogy az íráshoz nem elég, ha valakinek csak tökei vannak.*” Mindez aláhúzva, dőlt betűkkel. Danilo Kiš, miután kimondta, hogy nem múlik éppen minden az író tökein, és miután megívta harcát a tőkösök vicsorgó hadával, majd kiadásra előkészítette műveinek tízkötetes zágrábi–belgrádi kiadását, Párizsba költözött. Nem vállalta a diszsidens író szerepét, de csak halála után „költözött” haza. Úgy temették el, mintha nem is hallottak volna ama leckéről. Párizsban, ahol tíz éven át élt, már tisztában volt mindennel. Már nem érheték meglepetések, már nemigen szegődhettek nyomába az itthon hagyott publicisták és kritikusok.

Az *Anatómiai lecke* és a Borisz Davidovics-könyv A. A. Darmolatov fejezetének találkozási a viták irodalmi boszorkánytánca felett arra is rámutat, hogy nincs nagy távolság a szépíró (a regényíró) és az értekező (esszé, meg „szöveg” író) Danilo Kiš más-más műfajba tartozó prózája között. Ezért esszéírásának és vitáinak történetét a regényíró pályaképeinek nézőpontjából is értelmezni lehet. Talán sokkal inkább, mint a poétika és az esztétika irányából. Vagy netán a politika felől. Az 1983-as *Homo poeticus* prológusában idézi az első esszékötet (*Po-etika*, 1972) előszavának azt a megjegyzését, hogy egy 1960-ban készült írás (könyvkritika) a fiatal író *felkészülése* a prózaírásra. Azé az íróé, aki akkorra már elsiratta magában (később derül majd ki, Ady versei fordításának hatására) a költőt, aki lehetett volna, és most a regényírás nagy kalandjára készül. Lukács György realizmuskönyvről írt bírálatában pedig a modern prózaírást választó író önmaga előtt igyekszik tisztázni a „mesterséghez” nélkülözhetetlen alapfogalmakat: a regényt, az allegóriát, az „elidegenedést”, a modernitást említi. Esszéiben, könyvismertetőiben, tanulmányaiban – a későbbiekben is – azokat az *irodalmi* témákat írta meg, amelyeket tisztázni kellett, mert tisztázás nélkül – még egyszer „az elbeszélés nehézségei” – akadályt jelentettek számára. Ezért akár irodalomtörténeti kérdéseket, akár a költészet és a politika, az élet és az irodalom kérdéseit járta is körül, akár vitaíratot vagy kritikai feljegyzést vetett papírra, mindig sorra azokról az alkotói, írói gondokról és dilemmákról gondolkodott, amelyek megoldása nélkül a regények nem születhettek volna meg, vagy nem lettek volna olyanok, amilyenek

lettek. Azt nyilatkozta egyik kései interjújában, hogy „válogatott” műveit, nem az „összegyűjtöttüket” írja. Máshol meg arról tesz említést, hogy a versben elfogadható a homályosság, de a próza nem mondhat le a világosság igényéről. Aki „válogatott” műveket ír, és a világosságot választja beszédmódja meghatározójának, nem is tehet talán mást, minthogy nem szépirodalmi munkáiban a szépíró útját és kalandját készíti elő. Csakhogy ebből az is következik – az idézett *Utóirat* rá a példa –, hogy a szépírói munkákból sem tűnnek el az értekező prózát író gondolkodó eszméi és nézetei. Vannak olyan szépírók, akiknek a novellái, regényei tanulmányként, filozófiaként olvashatók. Mint a *Borisz Davidovics sřremléke* befejező – „irodalomtörténeti” – fejezete. Vagy mint *A holtak enciklopédiájában* (1983) *A vörös Lenin-bélyeg*.

Ezért van külön jelentősége, hogy az első esszékötet a *Manzárd* és a *44. zsoltár* (1962) című kisregények, valamint a „családi trilógia” (*Kert, hamu*, 1965; *Korai bánat*, 1969; *Fővenyóra*, 1972) után, pontosabban az utóbbival egy időben jelent meg. Az életmű első korszaka zárul így le. Az első esszékötet írásaiban mind sorra megjelennek azok a kérdések, irodalmiak, formaiak és tartalmiak, esztétikaiak, amelyek a regények felépítésében, írói megoldásaiban fontos szerepet játszanak. Ezt igazolja a *Po-etika* két évvel később megjelenő második kötete (*Po-etika, második könyv*, 1974), amelybe az újabb esszék mellett a regényeket értelmező, megírásuk szellemi és életrajzi körülményeire, belső és külső (kulturális) indítékaira utaló interjúkat sorolt. Már nem a regényírás kalandjára készülő író önkeresésének dokumentumai ezek az írások, hanem a regényírás kalandját mélyen megélt író önismereti vizsgálói. Egy író szólal meg itt, aki egyszerre jött tisztába élettel és irodalommal. Utolsó éveiben egy háromszáz oldalasra tervezett (ál)interjú megírására készült, amelynek *Élet, irodalom* lett volna a címe, azaz *Life%Literature*, mert – mondta egyik interjújában – így jobban hangzik.

Danilo Kiš esszéiben ezenfelül mindig van valami személyes és vallomásszerű. Talán ezért is olvashatók esszéi novellákként. És éppen ezért érthető meg annak a gondolatának a mélysége, hogy a regény „népi” filozófia.

Együtt van tehát, nemcsak egymás mellett, Danilo Kiš prózaírásában esszé és regény, szépirodalom és értekezés.

Esszéírásának zárószakaszában, a *Homo poeticus* után írott párizsi esszék a *megtalált* irodalmat és az irodalomban *hazatalált* írókat mutatják. A Sade márkiról szóló és a Nabokov-esszé a csúcsai ennek az időszaknak. Az író, aki keserves kalandok, lármás botrányok, kegyetlen üldözések és fájdalmas kételemek után megtalálta az irodalmat és a regényt, s ilyenformán már tisztábban látott, mint korábban, most egészen nyitottá vált, és egyúttal szkeptikussá is. Nabokov regényalakjairól azt mondja, hogy „mind kissé holdkórosok vagy álombéliék: látszatvilágban mozognak, kívül jön és rosszon, alig hatol el hozzájuk a történelem szörnyű zaja”. Éppen nyitottsága és szkeptikussága folytán érti meg Nabokov irodalmi arisztokratizmusát, holott az ő prózaírásáig, az ő regényalakjaiig, akár a „családi trilógia”, akár a Borisz Davidovics-regény vagy

A holtak enciklopédiája hőseiig, de az esszék világlátásáig is bizony eljutott „a történelem szörnyű” zaja.

Ha Nabokov egy elsuhanó „pullmankocsi ablakából” nézte a történelmet, és egy „időtlen Oroszországra” emlékezett folytonosan, Danilo Kiš „gazdag nosztalgijában” nem egyetlen országot találhat. Az ő nosztalgija történelemkönyvekből ellenőrizhető időpontokkal és térképeken kikereshető helyszínekkel van tele. Itt is suhannak a pullmankocsik, itt is készülnek teljes menetrendek, ám sokkal többen utaznak menetrend nélküli rabszállító szerelvényeken. Itt nincsenek felhőtlen emlékek, itt táborok vannak, kiköltöztetések, eltűnések és váratlan feltűnések, halál és kín.

Danilo Kiš esszé- és regényíró művészetében egyformán a pontos *megnevezés* az alapvető poétikai (és morális) szervező elv. A Borisz Davidovics-könyv megjelenése után nyilatkozta azt, hogy „megnevezni annyi, mint megalkotni”, mert „a felsorolás a dolgok bevezetése a világállapotba”. Majd így folytatja: „Mindig nagyon érdekelt a dolgok különbözőése. Régen írtam egy verset, ami nem állt másból, mint egy kuka tartalmának teljes felsorolásából, egy jegyzék volt; az egyetlen világ rezüméje, minden rezümé legegyszerűbbike: minden dolog maradéka mögött egy történet létezik. Legtöbbször inkább kedvelem megnevezni a dolgokat, mint elmondani a történetüket: a dolgok maguk beszélnek el a saját történetüket: a kukába dobott maradékok különféle archeológiai rétegek.” Csakhogy a megnevezés írói programja a „meg nem nevezés”, az elhallgatást is magában foglalja. „A történelem szörnyű zaját” az áldozat felől az áldozat méltóságának megőrzése miatt a meg nem nevezés és elhallgatás kíséri. A meg nem nevezés, Danilo Kiš szerint, „a Történelem legnagyobb áldozata”. A „megnevezés”, amit a megalkotással egyenlít ki, és a „meg nem nevezés”, az „elhallgatás”, ami viszont a történelem áldozata méltóságának megőrzése, minthogy egyidejű az alkotásban és a műben, szinte megoldhatatlan problémája, örökös gondja az írónak. „Hogyan mutatni meg, miközben nem fedjük fel a Dávid-csillagot?” – kérdezi. Úgy – válaszolja –, hogy Eduard Sam kabátján napraforgó virít, Sztálin pedig arckép a nyomozószoza falán, meg a rabok és üldözöttek ásta csatorna vizen úszó hajó neve. Így oldódik meg a megoldhatatlannak vélt írói probléma, s így lesz hallható a dolgok megnevezéséért, a kukába dobott maradék jegyzékének elkészítéséért folyó – írói – küzdelem során a történelem poklának zaja, ez a szörnyű zene, ami Danilo Kiš minden mondatát, esszéit és regényeit, egyaránt átjárja, mint valami illékony lebegés a van és a nincs, az élet és a halál, a megnevezés és az elhallgatás között hagyott alig látható résben.

A történelem poklának helyszíne és színtere Danilo Kiš regény- és esszéírásában egyaránt Közép-Európa. Itt hallotta meg és élte át a történelem szörnyű zaját, itt suhannak a pullmankocsik, és itt zakatolnak a menetrend nélküli rabszállító szerelvények. És itt ismerte fel, hogy a zajnak nincs vége, hogy a szörnyet gyártó „tökösök” – politikusok és forradalmárok, történelmet gyártó nemzetmentők, írók és nem írók – rettenetes laboratóriumaikban még mindig, változatlanul „termelnek”. Ezért Danilo Kiš Közép-Európája, művének kon-

textusában, ha pátosz, akkor nyomban ironia is, ha tragédia, akkor groteszkkal dústíva, ha elégia, akkor öngúny, ha szellem, akkor meteorológia. És – mint a *Borisz Davidovics stremléke* hatodik fejezetében – itt sem lehet tudni, „hogya motívumok, a dátumok és a nevek azonosságát isten művének, la part de Dieu, vagy az ördög művének, la part de Diabale” kell-e tartani „az alkotásban”. Ez a dilemma a következő szinte megoldhatatlan írói gond és kétely. Ám ez teszi igazán időszerűvé (is) Danilo Kiš Közép-Európában lokalizálható gondolkodását.

Az író dilemmái a megnevezés és elhallgatás, az isten és az ördög „ügyében” egyúttal a szkepszis megfogalmazása is. Az egyik 1973-ban adott interjújában, *A gyanakvás kora* a címe, arról beszél, hogy az irodalom hatékonysága láthatatlan, kiszámíthatatlan, messzemenő és semmis egyszerre, meg arról, hogy „Mi modernnek nem Joyce köpönyege alól bújtunk elő, hanem a joyce-i lázálomból és káoszából, a joyce-i fenséges vereségből. A modern európai és amerikai regény mást sem tesz valójában, mint megkísérli Joyce fenséges vereségét kis egyenkénti győzelmekre váltani.” Ez is válaszút és dilemma. A joyce-i vereség és a kis győzelmek között az író, aki meghallotta és hallja „a történelem szörnyű zajá”-t, és aki *megtalálta* az irodalmat, *hazatalált* az irodalomban, tehát nyitottá vált és szkeptikussá, tudvalevő, melyiket választotta. Nincs számára két út, legfeljebb a stílus, az ellenpontos fogalmazás kedvéért. A szellemnek ezt a látszólag frivol, de mindenképpen elegáns mozdulatát is megtehetette, mert a *jelenben* élt mindvégig. Regényeiben és esszéiben a jelent látta és a jelent írta az író „válogatott művei” formájában. Azt a jelent, amit a *Borisz Davidovics stremléke* hatodik „közös történetében” Marcus Aurelius szavaival nevezett meg. Marcus Aurelius *Elmélkedéseinek* ezt a mondatát (VI. k., 37.) nem Danilo Kiš fordítójának, hanem Huszti Józsefnek (1943) talán régiesebb, de pontosabb fordításában írom ide, e jegyzet végére: „Aki a jelent látja, az mindent látott, ami csak valaha volt, vagy valaha lesz, mert minden egy eredetű és egy formájú.”

Danilo Kiš esszéiben és regényeiben, az irodalomért vívott küzdelme során, a jelent látta: „mindent látott”.

(Danilo Kiš [1935–1989] magyar nyelvű esszékötetének válogatása a Homo poeticus [Szarajevó, 1990] új kiadása, a Život, literatura [Szarajevó, 1990] című kötet, és könyvekbe nem került folyóiratközlések alapján készült. A kötet Kételemek kora címmel hamarosan megjelenik a pozsonyi Kalligram és az újvidéki Forum Könyvkiadó gondozásában.)

PETŐFI SÁNDOR: NEMZETI DAL^{*}

GEROLD LÁSZLÓ

A Nemzeti dal – 1848. március 15-ének a verse.

Talán irodalmunk egyetlen költeménye sem kötődik úgy egyetlen naphoz, mint a *Nemzeti dal* március idusához. Holott nem erre a napra s nem is e napon és eseményeinek hatására készült. Viszont attól fogva, hogy barátai előtt Petőfi Sándor a Pilvaxban („az ifjak kávéházában”), utána az orvosi egyetemen és a jogáshallgatók előtt elszavalja, majd hogy a *Mit kíván a magyar nemzet?* című „12 ponttal” együtt Landerer lefoglalt nyomdagépén mint a kivívott sajtószabadság első terméke („a magyar szabadság első lélekezete” jegyezte a nyomtatvány alá saját kezűleg Petőfi) az utcára kerül, s a nyomda és a múzeum előtt majd tízezer embernek Petőfi ismét szavalja (Egressy Gábor szerint „elüvölti”) versét, a *Nemzeti dal* megkezdi pesti és országos buzdító útját – Petőfi Sándor költeménye önálló életet él. Részévé válik az utca, a politikai élet s a harcok mindennapjainak. Olyannyira, hogy szinte napjainkig nem irodalmi alkotás-ként, hanem politikai tetteként tárgyalja a Petőfi-irodalom is.

*

A Pozsonyban ülésező országgyűlés március 3-án elfogadja Kossuth Lajos javaslatát, hogy a legfontosabb nemzeti követeléseket petíció formájában terjesszék a Ház elé. Március 9-én fölkerik a Fialat Magyarország nevű csoport híveit, készítsék el a petíció szövegét. Petőfiék a megbízást elfogadják, s elhatározzák, hogy március 19-én népgyűlést, reformbankettet tartanak Rákoson, ahová a József-napi vásárra nagy tömeg várható, mellyel majd elfogadtatják követeléseiket. Március 12-én megfogalmazzák a 12 pontot, amelyben a cenzúra eltörlését, felelős minisztérium felállítását, évenkénti országgyűlést, tör-

* Elhangzott 1994. március 14-én az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tan-
székén megtartott ünnepségen

vény előtti egyenlőséget, nemzeti „őrsereget”, közös teherviselést, az úrbéri terhek megszüntetését, esküdtiszeket, egyenlőség alapján létrehozott képviselket kérnek, továbbá azt kérik, hogy a katonák az alkotmányra esküdjenek fel, a magyar katonákat ne vigyék külföldre, a külföldieket pedig vigyék el, s hogy létesüljön Unió Erdéllyel. Ezen a napon, március 12-én írja Petőfi a *Dicsőséges nagyurak . . .* című versét, amelyet azonban, mert barátai is túl merésznek találtak, tüstént elégetett. Március 13-án kitör a bécsi forradalom, és Petőfi megírja a *Nemzeti dalt*. A bécsi események hírére, de még inkább mert úgy értesültek, hogy Petőfi negyvenezer felfegyverezett paraszt élén Pozsonyba készül, az országgyűlés példátlan egységben határoz. Március 14-e az események ellenére is a vihar előtti csend napja. Másnap „A vész kitör”, ahogy majd Vörösmarty írja az *Előszóban*.

A krónika kiteljesítéseként idézzük tovább a költőt:

*Öröm- s reménytől reszketett a lég,
Megszülni vágyván a szent szózatot,
Mely által a világot mint egy új, egy
Dicsőbb teremtés hangján üdvözölje.
Hallottátok a szót. Mélység és magasság
Visszhangozák azt . . .*

És bár Petőfi nem március 15-ére, hanem a tervezett Rákos mezei nagygyűlésre írta a *Nemzeti dalt*, a „szent szózatot”, kétségtelenül „azzal a forradalmi elszántsággal” tette, „mely e nevezetes napon tört ki”, olvashatjuk Horváth János monográfiájában. S a költő elszántságának bizonyítékául mi másra hivatkozhatnánk, mint verseire, melyeket a *Nemzeti dal* előtt az év kezdetétől írt. A két „után” jelzésű fordítást nem számítva a *Nemzeti dal* Petőfi huszonötödik verse abban az esztendőben.

*

Köztük szám szerint a legtöbb a szerelmes és a politikai vers, azzal, hogy az előbbiek a periódus első, az utóbbiak pedig – kivált, ha a két „téli” verset (*A puszta, télen, A tél halála*) szintén közéjük soroljuk, s ezt joggal tehetjük – az időszak második részében születtek. Idill és izgalommal, várakozással teli politikai figyelem ismerhető fel, váltakozik a két és fél hónap verseiben. Kivonható e párhuzam alól a „kedves, huncutkodó anekdota”, a „csattanós diákcsinny emlékezete” (Lukácsy Sándor) – *A jó tanító*, a költő „kedves élenkségű intérierje” (Horváth János) – *az Anyám tyúkja*, továbbá „a szép, szabályos kettős-szerkezetű” (Lukácsy), az örökké másra vágyó elégedetlenség példaverse – *A völgy s a hegy*, valamint a Júlia-versek öt boldogságdarabja: a könyvcím-mé lett *Feleségek felesége*, egész szerelmi líránk egyik legszebb költeménye, az ősi, mindig visszatérő, ám megnyugtatóan soha meg nem válaszolható szerelmes kérdés – *Minek nevezzelek?* – köré rendeződő feleségversek (*Szeretlek én,*

szeretlek téged . . . , Szerelemnek rózsafája . . . , Hideg, hideg van ott kin . . .), amelyek pusztán idillként színezik a hamarosan történelmivé váló esztendő verstermését. A harmadfél hónap többi versében vagy mint a zászló varrására biztató feleségversben (*Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?*) meg a szabadságot és a szerelmet egyaránt kedvesének tekintő, mindkét tárgykor alapszókincséből (kedves, kebel, szív, madár, virág, ég, csillag, szép, lágy, kicsiny, tündéri, hű, bús, illetve: lánc, csata, zászló, haza, seb, harc, csörög, eltörék, beforrt stb.) bőven válogató költeményében (*Féltalomban. . .*) együtt jelentkezik a legszemélyesebb magánélet és a nemzet sorsáért aggódó közélet motívuma, vagy az utóbbi, a haza iránt érzett aggodalom – Petőfi számára mindig igen fontos – költészet iránti, ezzel szorosan összefonódó, vele egybetartozó felelősségtudattal párosul. Mint az *Egy könyvtáros emlékkönyvébe* írt heinei modorú íróniába hajló intelmében, mi szerint a „drága szent hazát” zárja éppen úgy szívébe, mint ahogy istent imádja, s mint – „mindenekfelett” – Petőfi költeményeit árulja „erősen”, továbbá mint az *Adorján Boldizsárhoz* írt episztolában, melyet a „személyes közlendőtől az általános mondanivalóig röpítő tágas ív” (Lukácsy) a forradalmi ódákkal rokonít, azon sorával pedig, hogy „A lant a lelke a költőnek”, Petőfi a saját nagyfokú küldetés tudatát példázza, amit a primás barát, *Rózsavölgyi* (Márk) *halálára* írt elégikus hangú költemény „hegedű és koldusbot” párhuzama is hordoz, azzal a többlettel kiegészítve, amit a versbe foglalt magyar nemzetkarakterológia jegyeivel (szalmaláng, sírva vigadás, önbizalom hiánya) egészít ki a költő, áttemelve ezáltal a búcsúzás sorait a magyarságot ostromzó versek közé.

Igy jutunk el az esztendő természetét követve, sorba véve, a feltétlenül politizáló versekig. Hogy egy témakör hogyan változik, politizálódik a költő kezén, arra elsősorban talán a januártól írt tél-versek említhetők. Az év első verse *A téli esték*, amely annak ellenére, hogy első versszakának tavaszt és nyárt siratók a sorai, kivált a záró sor, hogy „koldussá lett a föld”, mert „kirabolta a tél”, s hogy a föld, ahogy a második strófában áll, „mint egy vén koldus”, ki – mert rongyos öltözete alatt „Sok helyen kilátszik mezítelen teste” – didereg a hidegben, minden lehető politikai áthallás ellenére is valójában leíró vers, életkép, melynek belső dinamikáját a negatív festés, a hiányok felsorolása és a zárórészben a belülről kifelé történő szemlélődés megnyugtató idillje teremti meg. Ezzel szemben *A puszta, télen* címűben, bár hasonlóan a tél okozta hiánylista tájversbe szedéseként indul, az alkonyuló vidék megidézésével, a rónára települő „halvány ködök” fátylán át mintegy „a föld pereméről” visszapillantó nap képének említésével szinte magától kínálkozik a költő számára a trónjáról véres koronával lelépő királyra való utalás lehetősége. A téli-vers-triptichon harmadik darabja, *A tél halála*, amely bár közvetlenül a szelíd *Anyám tyúkja* után íródott, a kemény hangú politikai versek sorát vezeti be. Benne a telet a zsarnokkal azonosítja a költő, s felszólítja, készüljön a halálára, mert „jármát megunta” a föld, és ledobva azt, „Szabadság lesz!”

A szabadság témakörébe tartozik a két és fél hónap második felének több költeménye. *A rab oroszlánt* Horváth János egy szabadságharcos allegóriájának

látja. Az *Olaszország* az itáliai forradalom hírére születik, amikor „egyszerre leszakadt az ég a földre, jelelné lett a jövőndő”, ahogy naplójában a költő írja. Az *országgyűléshez* a sajtószabadság – „csak ezt ide” – nélkülözhetetlenségére figyelmeztet, enélkül a leggazdagabb nemzetnek „sincs semmije”, annak is „koldus a neve”. Az esztendő címként viselő *1848* című vers a közlegő vérételet reményében fog. A *Kemény szél fúj* . . . kezdetű vers annak aggodalma, hogy ha a szabadságharcok kigyulladó sorában a magyar nemzetre kerül a sor, lesz-e ereje a nagy feladatra. És ehhez társul, mintegy példamutatásul a *Beaurepaire*, amely a Verdun 1792. évi ostrománál tanúsított hősi magatartását idézi.

Kettőt nem említettem a *Nemzeti dal* megelőző 1848. évi versek közül. A január közepe táján keletkezett *Van-e egy marok föld* . . .-et és a március 12-én írt, már említett *Dicsőséges nagyurak* . . .-at. Mindkettőt a *Nemzeti dal* közvetlen előzményének kell tekinteni. Az előbbi a múltat és jelent szembeállító reformkori hazafias versek menetét követi, s bár indításával mind a *Szózatra* („Van-e egy marok föld a hazában, / Amelyet magyar vér meg nem áztatott?”), mind a *Himnuszra* („Hajh, de már nem látszik a nagy ősök vére”) asszociálta, benne a költő „nemzet-kritikája, mondhatni, totális”, továbbá annak ellenére, hogy a „dicső apák” említése még reformkori lírai hagyomány is lehet, a hazára kent gyalázatra történő utalás már egyértelműen a *Nemzeti dal* előlegezi, akár a szinte azonos kifejezőkészlet többi párhuzamos helye („halni nem merünk” – „halni nem mer”; „Hát majd a jövőndő fog-e dicsekedni / Mivélünk?” – „áldó imádság mellett / Mondják el szent neveinket”), ahogy az év első hónapjának verseit áttekintő Lukácsy-tanulmány (Petőfi versről versre, *Új Írás*, 1971/1) ajánlja ezeket figyelmünkbe. A *Nemzeti dal* időrendben, mondandójában és szándékában is a *Dicsőséges nagyurak* . . . előzi meg. A vers eredeti kézírata nem maradt fenn. Petőfi elégette, miután barátai túl erősnek, túl lázítóknak találták az indulatok nyelvén megszólaló sorokat. („Dicsőséges nagyurak, hát / Hogy vagytok? / Viszket-e ugy egy kicsit a / Nyakatok? / Új divatú nyakravaló / Készül most / Számotokra . . . nem cifra, de / Jó szoros” – hogy bizonyításul az első, nem is a legsértőbb szakaszt idézzem!) A költő a verset elégeti, de az emlékezet megőrzi, barátai lejegyzik. Így marad meg. Ha nem ez a sorsa a *Dicsőséges nagyurak* . . .-nak, akkor talán a *Nemzeti dal* meg sem születik. Petőfi, írja a kérdés legalaposabb ismerője, Varga János, felismerte, ha az egész nemzetet mozgósítani akarja, akkor nem fogalmazhat egyik vagy másik politikai csoport ízlése szerint, hanem csak úgy, hogy mindenkit érdekeltté tegyen. Ezért lemond a „tennivalók irányának és céljának részletezéséről”, s ezzel módot nyújt arra, hogy „a költemény általánosított rabság–szabadság ellentétpárját” mindenki egyszerre általános és saját „konkrét rabsága–szabadsága alternatívájának” foghassa fel (A „Dicsőséges nagyurak” és a pesti forradalom. In: *Petőfi és kora*, 1970).

*

Irodalmi csillagképünkben a *Nemzeti dal*, a *Himnusz* és a *Szózat* ikerdarabjaként ismert, ezekhez hasonlóan szintén az egész nemzethez szól, de inkább „agitáló, mozgósító alkotás”, ahogy Sőtér István írja, hozzátéve hogy a „szó

magasztosabb értelmében” ilyen. (A világforradalmár patrióta. In: *Werthertől Szilveszterig*, 1976). Figyeljünk csak Sőtérre, versjellemzése két igen lényeges elemet tartalmaz. Nevezetesen, hogy a *Nemzeti dal* politikai feladatot ellátó célvers, de ezt a szerepét versként, irodalmi alkotásként tölti be. A költemény sorsa, utóélete az irodalomban, sajnos, nem ennek a kettősségnek a jegyében alakult. Ellenkezőleg, fölöttébb egyoldalú figyelem illette. Elsősorban politikai, s alig irodalmi. Attól függetlenül, hogy bűnösnek ítélték a történekeért, hogy a békésen indult átalakulás utóbb „vértengerbe fulladt” (Somogyi Pál: *Petőfi költészete*, 1909) vagy hogy – versszakaink számára gondolva – „hat-törésű villám”-nak nevezték, mint Petőfi-könyvében Illyés Gyula, a vers úgy olvadt bele a március 15-e körüli események krónikájába, mint a 12 pont vagy a népgyűlések sora. A *Nemzeti dal* kapcsán Petőfiről, a népvezérről szoktak, nem a költőről, ha igen, legfeljebb mint poétáról, ki a társadalmi-politikai „gátszakadás élén jár”, mint teszi Pándi Pál az akadémiai hatkötetes irodalomtörténet Petőfiről szóló fejezetében. Nem számítva egyik-másik összefoglaló munkát, mint Horváth János monográfiáját (a legtöbb általános irodalomtörténetben a verset külön meg sem említik), valamint néhány tanulmányt, köztük Szabolcsi Miklós szövegmagyarázó-verselemző dolgozatát (In: *Költészet és korszerűség*, 1959, illetve: *Miért szép?*, 1975) és Vas Istvánnak a Zeneakadémián felolvasott ritmus- és rímelemző írását (In: *Az ismeretlen isten*, 1974), a szakirodalom igencsak mostohán bánt egyik legismertebb versünkkel. (Zárójelben: Petőfi egész életműve sincs szempontból sokkal jobb helyzetben!) Ezért sem árt, akárha alkalomra is, közelebb hajolni *Nemzeti dalunkhoz*. Vizsgálni erejének, hatásának titkát, s legalább néhány szerkezeti vonatkozását.

Tény, hogy Petőfi költészetének szellemében a *Nemzeti dal* könnyen, azonnal s mindenki által érthető. A „vers utcára készült”, írja Márai Sándor (*Ihlet és nemzedék*. In: *Ua.*, 1992), de sietve menti is a költemény tudatos „hordóra készült”-ségét, mondván, hogy „csak éppen nem a politikus beszél a szavakkal a hordóról, hanem a költő, aki alkalmi helyzetben a célszerű szavakkal is az örökkévalót mondja ki”.

Hogyan? – kérdezhetjük a költő alkalmazta eszközökre gondolva. Mint a remekművekben szokás – pofonegyszerűen, felelhetnénk. „Csupán” az történik, hogy lejátszódik az a szükséges személycsere, amely nélkülözhetetlen feltétele, hogy a költő, egyetlen ember szava – gondolata, indulata, vágya, érzelme – közösségivé váljon. Úgy, mint a népdal esetében történik, melynek általánosságát mindenki magára vonatkoztatja. Horváth János, ki remek, a máig messzemenően legértőbb Petőfi-könyvében láthatóan jelentéktelenebbnek tartja költőnk politikai líráját az életmű többi vonulatánál, mert a politikai aktualitás a lírába gyakorta prózaiságot vegyít, a *Nemzeti dal* esetében arról ír, hogyan kap a poétika közösségi, politikai funkciót. „Az első versszak törzse és refrainje – írja – úgy állnak egymással szemben, mint személyes felkiáltás és nemzeti visszhang: százezrek egyetértése a riasztva felszólamlóval.” A verskezdő két sorban („Talpra magyar, hí a haza! / Itt az idő, most vagy soha!”) a költő felszólítását halljuk, de mikor a tömeg válaszol a felszólítást követő kérdésre

(„Rabok legyünk vagy szabadok?”), mely igazán senkit sem állíthat választás elé, mert ki választja a rabságot a szabadság ellenében, mikor felhangzik az eskü, attól a pillanattól kezdve lesz egy az *én* és a *mi*, a költő és az őt hallgató tömeg. A költő – jó értelemben – ráerőszakolja saját hangulatát, gondolatát a tömegre: lírai oktroj történik.

És Petőfit dicséri, hogy a meggyőzés egyik leghatékonyabb módjával él – az erőteljes drámaisággal történő befolyással. S közben talán nem is elsősorban arra az alapszituációra kell gondolni, amelyet a vers minden olvasójának sugall, hogy szemben a tömeggel áll a hozzá forduló színész (szónok), hanem arra, hogy a vers igazi mozgatója, legfontosabb eleme – az *idő*, amely mint a drámában, itt is sürget.

Már Vas István említi – a vers pattogó ritmusával összefüggésben – az idő meghatározó szerepét. Ő a második sort emeli ki, melynek hat szava mind rövid, két kettő és négy egy szótagos szó teszi ki a szükséges nyolc szótagot, a sor „csupa cselekvés, holott nincs benne ige. Egy főnév, egy névelő, egy kötőszó, két időhatározó, egy helyhatározó – de ez az egy is, az *itt*, ezúttal, funkciójában, időhatározó”. Am említhetnénk az első sort is, melyben a verskezdő „Talpra” – eredetileg a „rajta” szerepelt – és a hív helyett a parancsolóbb, rövidebb, sürgetőbb felszólító-figyelmeztető „hí” a második sorhoz hasonlóan a drámaiságot kifejező időfunkciót látja el, ugyancsak maradéktalanul.

A vers drámaiságának a döntő időkomponens mellett lényeges meghatározója, bizonyítéka – a vers *formája*. Az eddigi műfaji vizsgálódás, ellenére, amely hol – a címből kiindulva – dalnak, hol a vers érzelmeit kifejező hangmagasságára gondolva s arra figyelve, hogy „Évszázadok kínja nyög fel a versben, de a felszabadultság friss, nagy lélegzetvétellel”, ódának mondja (Imre Lajos: A műfaj kérdései Petőfi 1848–49-es lírájában. In: *Tanulmányok Petőfiről*, 1962), miközben a költemény „sokrétű érzelmi anyag”-a ellenére kizárja a rap-szódia lehetőségét, mivel a belső feszítő erőt a szigorú formai fegyelem kordában tartja, talán helyesebb a *Nemzeti dal* drámai monológként olvasni. Ezt sugallja az elégszer talán nem hangsúlyozható időtényező mellett a költemény erejét, hatását megteremtő említett személycsere, amely a színpadon elmondott drámai monológra jellemző, törvényszerű.

Minden monológ kétarcú. Egyrészt valóban magánbeszéd, hangos gondolkodás, másrészt viszont virtuális párbeszéd, mégpedig önmagunkkal is és azokkal is, akik hallják. Gondoljunk csak az irodalom talán legismertebb monológjára, a *Hamlet* Lenni vagy nem lenniére. Hamlet önmagának megfogalmazott dilemmái bennünk hallgatókban/olvasókban hasonló vagy azonos dilemmákat indukálnak. Magunkra vesszük Hamlet ruháját, magunkra értjük gondjait. Pontosan ez játszódik le a *Nemzeti dal* esetében is. Az idő sürgető szavára megszólaló költő lelkiismeretére hallgatva válaszol s esküszik. De kérdése, és így a rá adandó válasz meg eskü is, nemcsak az övé, a mienk is, mégpedig abból következően, hogy bár az első sor megszólítását – „magyar” – érthetjük csupán a költőre (önmegszólítás?), de a folytatás többes száma („legyünk”, „válassza-

tok”, „magyarok istenére”) már nemzeti többes szám, kivált a refrénben levő kétszeri „esküszünk” s a hangsúlyosan tagadó „Nem leszünk!”

Így teszi lehetővé a forma, a drámai monológ, a *Nemzeti dal* egyszerre, egy időben egyéni és kollektív jellegét, magánemberi és közösségi hangját. Ugyanabban vállal szerepet a költemény szakaszonkénti felépítése és rímtechnikája.

Függetlenül attól, hogy a verset az első szakasz első felében megfogalmazott tétel – didaktikusságát a képzelt párbeszédes forma oldja fel – és ennek versszakonként történő történelmi meg erkölcsi jellegű példázatokkal való variálásaként vagy a kérdésre feleletre, felszólításra válaszra, megállapításra s ennek cáfolatára, dicsekvésre meg ígéretre s ennek is, annak is betartására utaló eskü szakaszonkénti ismétlődéseként olvassuk, a *Nemzeti dal* szerkezetét ritmikusan minden strófa első négy sora és a rá következő refrén határozza meg. Miután a refrén az első versszakban kollektív válaszként a költői kérdésre („Rabok legyünk vagy szabadok?”) közösségivé teszi a magánemberi töprengés hangját, megteremtve ezáltal az expozíciót, a strófaaként változó eszmeiség ellenében – ahogy erről Sötér István ír – a változatlant állítja, mutatja fel. Épp ezáltal, a szakonkénti zárókövel kap a *Nemzeti dal* olyan tartalmi stabilitást, amely a költeményt emlékezetessé teszi. Mert nem a felvetett kérdések, ígéretek folytán jegyezzük meg a *Nemzeti dalt*, hanem a refrén okán, amely nélkül a vers, mint növény támaszték nélkül, elomló, tartás nélküli lesz. Ugyanakkor a refrén, bár az előtte levő sorok nélkül öncélú, a verstől függetlenül önálló életet él. Hogy a versszakokat kezdő cselekvésre ösztönző lírai alapra következő szóbeli cselekvésként felcattanó lírai cél elementáris hatású legyen, abban a refrén felépítésének is döntő szerepe van.

A négy sor két részre tagolódik: „A magyarok istenére / Esküszünk”, illetve: „Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk!” Ennek a négy sornak a képlete lényegesen különbözik a strófák első négy sorának rímképletétől. Ott tartalmi jegyeket kifejező páros rímek (a a b b) találhatóak – Vas István ezt költőhöz illően demonstrálja, még ha túl is hangsúlyozza a rímelés formabravúráját, s kevesebbet foglalkozik a tartalmi vonatkozásokkal –, a refrénben viszont a második és a negyedik sor („Esküszünk” – „Nem leszünk!”) rímel, az első és a harmadik nem. De ezeknek is fontos szerepük van a versben. Az első sor – „A magyarok istenére” – kizökkent a két páros rím után, a harmadik sor, azzal, hogy szünetet tart, késlelteti a rímet, lehetővé teszi, hogy a zárósor („Nem leszünk!”) hangsúlyosabbá váljon. A költő azonban nemcsak szétválasztja a refrén két egybecsengő sorát, hanem elrejt egy belső rímet is – „Esküszünk” – „Esküszünk . . .” – „Nem leszünk!” – mellyel megteremti a refrén dallamegyességét, összeköti a refrén két részét. A megismételt „Esküszünk” hangsúlyossá tesz, s ugyanazt a szerepet tölti be, mint az esküt és az esküt megerősítő negatív kinyilatkoztatást („Nem leszünk!”) összekötő „rabok tovább” szókapcsolat. Így biztosítja a refrén erejét s mondandója súlyát a tartalmi jegyeket közvetítő szerkezet.

Külön kell szólni a *Nemzeti dal* kapcsán a vers utolsó strófájáról: „Hol sírjaink domborulnak, / Unokáink leborulnak, / És áldó imádság mellett / Mond-

ják el szent neveinket. / A magyarok istenére / Esküszünk, / Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk!” Vas István szerint itt talán „megcsuklik” a vers lendülete. Horváth János az *Egy gondolat bánt engemet* és *A XIX. század költői* című versek befejezéséről írva említi a *Nemzeti dal* is. Ezen versek zárórészében a költő „komoly ünnepélyességgel engedi át magát a végső látomásnak”, „a temetés látomásának, mikor a hálás maradék megadja a közös végső tisztességet, önfeláldozó hőseinek”. Szabolcsi Miklós úgy látja, hogy a költőnek, „aki nemcsak a múltat idézi és a jelenben él”, kötelessége „megsejtenni a távoli jövőt”, ahogy *Az apostolban* és *A XIX. század költőiben* is teszi Petőfi, de ez a visszafogott hangú lezárás, igyekszik menteni a *Nemzeti dal* költőjét, semmiképpen sem értendő kudarcként vagy kiábrándulásként. Akkor mi? – tehetnénk fel a kérdést. A választ a vers egészében kell keresni. Anélkül hogy erőltetném a *Nemzeti dal* drámaként felvonásokra történő tagolását, megkockáztatható, ha az első versszak az expozíció, a következő négy a különféle bonyodalmaknak felel meg, ennek zárópoénja a gyalázat lemosására tett fogadalom, akkor az utolsó strófa a katarzis. Vagy értelmezhetjük így: ahogy az első versszak – minden általánossága ellenére is – tartalmazza a magánemberi megszólalás személyességét, akként érzi fontosnak a költő – az általánosság ellenére is –, hogy legalább jelezze az egyéni sors beteljesülését. A halál, amely minden nemzeti vízió nagyszerűsége ellenére is elsősorban magánemberi, egyedi, a vers végén felidézi a drámai monológként történt indítás személyességét. A kör bezárul. A refrénként visszatérő esküre itt a halál fátyla száll, de ez a halál dicsőséget biztosít, véli Petőfi, ily módon, mint egész életművében, a *Nemzeti dalban* is romantikája körében maradva.

Éppen úgy a romantikus költő szólal meg ebben a versben, ahogy a romantikus ember fogja belevetni magát a *Nemzeti dallal* – is – fémjelzett 1848. március 15-ét követő események forgatagába.

A KÉPZŐMŰVÉSZETI KRITIKA A HÍD ELSŐ ÉVFOLYAMAIBAN

B E L A D U R A N C I

Szabadkán, ahol 1934 májusában megjelent a magyar nyelvű ifjúsági folyóirat, a *Híd képzőművészeti kritika* a szó valódi értelmében nem volt. Létezett viszont egy időről időre dinamikussá váló képzőművészeti élet, amely marandó értékű eseményekkel szerepel a vajdasági művészettörténetben. A harmincas években figyelemre méltó alkotók tevékenykedtek a városban. Néhányuk, mint például Oláh Sándor (1886–1966) vagy Farkas Béla (1893–1941), sajtószerű értékei az itteni festészetnek. Külön jelentőségű Balázs G. Árpád (1887–1981) festő és elsősorban szociális érdeklődésű grafikus, aki ilyen elkötelezettségével az elsők között jelentkezett Jugoszláviában. A Bécsben és Párizsban iskolázott Geréb Klára (1901–1944) festőnő néhány kiállítás szakavatott méltatásával tűnt ki. Meg kell említeni két festő-pedagógus, Dragan Beraković-Baja (1902–1972) és Sava Rajković (1903–1977) tevékenységét és lehetséges hatását is; tanulmányaik elvégzése után bizonyos időt a neves André Lhote párizsi műtermében töltöttek el, a modern művészetet a forrásvidéken ismerték meg, s párizsi tapasztalataikat átadhatták a szabadkai gimnázium diákjainak. Beraković 1933-ban Belgrádba megy és csatlakozik a Život csoporthoz, amely vitathatatlanul a szociális törekvések kezdeményezőjévé válik a képzőművészetben. A csoport ugyan illegális, tagjai viszont minden legális formát kihasználnak, hogy érvényesítsék antifasiszta programjukat.

A szabadkai képzőművészeti légkör nem olyan forró, mint a belgrádi, itt nincsenek olyan alkotók, akik a „szocialista realizmus” felé irányuló mozgalom harcias politikai magvához tartoznának. Mégis, a körülmények folytán 1933-ban Szabadkán és Zomborban megrendezik első önálló kiállítását Hanga Andrásnak (1912–1988), a kivételes tehetségű autodidakta festőnek, akit sorsa és ösztöne is a szociális témákhoz vezetett. Habár nem hangsúlyozta, mégis nyilvánvaló, hogy folytatja azt a szociális irányvételű, angazsált áramlatot, amelyet egy évtizeddel korábban Szabadkán Balázs G. Árpád kezdeményezett, a jugoszláv képzőművészetben mindinkább jelen levő alkotó, aki keserű hang-

vételű képeihez a jogfosztott napszámosok, favágók, koldusok, kubikosok és más, az élet peremére szorult emberek életéből választott motívumokat. A soha be nem vallott példaképhez hasonlóan Hangya is állhatatosan a mélyre szorult embereket örököltette meg. Talán idekívánczozik, hogy ugyanabban az évben, 1933. február 14-én a *Napló* egy kiállításról számol be (*A szubotícai főgimnázium és a fiúpolgári rajzkiállítása*), s rendkívüli tehetségként említi Boshán Györgyöt és Acs Józsefet, az előbbi Baja Beraković, az utóbbit pedig Kuluncsics Andor (1897–1967) tanítványaként. Természetesen a szabadkai újságok a többi vajdasági napi- és hetilaphoz, illetve folyóirathoz hasonlóan nemcsak diákrajz-kiállításokról szóló híreket, hanem tárlatismertetőket, művészekről szóló cikkeket, velük készült interjúkat is közölnek. Ezek alapján tudjuk, hogy élénk volt a képzőművészeti élet, kiállítások, események sorjázta.

Az újságokból tudjuk, hogy 1934 tavaszán Olaszországban sikeresen mutatkozott be Gyelmis Lukács fiatal szabadkai festő, vagy hogy Újvidéken Baranyi Károly szobrásszal és Baranyiné Markov Zlatával közösen állított ki Farkas Béla. Több más érdekes képzőművészeti esemény is volt a vajdasági városokban és nagy művészeti központokban.

A „társadalomtudományi és irodalmi ifjúsági folyóirat”-ként induló *Híd* a legelső számában nem szentel figyelmet a képzőművészetnek, s a másodikban sem találunk ilyen témájú cikket. Csak a harmadik, júliusi számban, a *Figyelő* rovatban bukkanunk Lévay Endre első ilyen témájú szövegére – *Szeressük azt, ami a miénk!* – amely felhívja a figyelmet a művészre, Hangya Andrásra: „A kép az ő igazi élete, gondolata és álma. A Munkanélküliek, az Utcalányok, a Szegény temetés, a Vihar képeken át vibrál a lelkének meleg lehelete. A borongós égbolt alatt a sivár, sárgazöld búzatáblák, a tengerróna: ez a Vajdaság. Rajta sáros, agyongyötört emberek, a munkanélküliek . . .”

A szöveg elsősorban a motívumokra s nem a képzőművészeti kifejezésre hívja fel a figyelmet, kétségtelenül meghatározva a *Híd* esetleges képzőművészeti rovatának az irányvételét. Szemmel látható Lévay Endre szerkesztő és a munkatársak lelkesedése Hangya András alkotásaiért a témaválasztás miatt, amit magukénak vallanak a tudósítóktól az írókig mindazok, akik természetesen közel állnak a munkásmozgalomhoz. Egyébként is a gazdasági válság és a munkanélküliség a kor jellemzője, s maga a város is lépten-nyomon „motívumot” kínál.

Ugyanabban az időben, 1934-ben Mirko Kujačić festő belgrádi műtermében megalakul a Život elnevezésű illegális művészcsoport. Az egybegyűltek között van Dragan Beraković-Baja egykori szabadkai tanár is. Ahogyan erről az alapítók egyike, Đorđe Teodorović festő tanúskodik, a csoportnak az volt a célja, „hogy szociális témájú műveket alkossunk, hogy munkánkhoz és a haladó szellemű művészeti program megvalósítására minden meglévő legális formát felhasználjunk. A kötelezettségek közé tartozott szociális tartalmú képek kiállítása is . . .” Ahogyan Balázs G. Árpád sem tartozott soha ehhez a csoporthoz, úgy Hangya András tevékenysége sem volt soha „programozott”, s bizonyos, hogy – akkor – a *Híd* szerkesztőségének sem volt semmi köze a belgrádi képzőmű-

vészeti eseményekhez. Az új folyóirat fiataljainak saját álláspontjuk és irányvételük volt.

Elsősorban tartották a távolságot a város „képzőművészeti életével”, a művészekkel, kiállításokkal és minden egyébbel szemben, ami nem volt „ifjúsági”. Csupán egyszer, mellékesen, 1937-ben írja Laták István: „. . . Balázs G. Árpád egy-két képén keresztül sejtettem meg, mi lehet egy fejtett képkultúra”.

Átfogóan tekintve, az ilyen álláspont nem lehetett véletlen. A szerkesztőség valószínűleg úgy érezte, nem nőtt fel ahhoz, hogy érdemileg művelje a képzőművészeti kritikát, másrészt pedig feltételezhető, hogy megvetették a művészek „polgári” irányultságát, viszont nyilvánvaló, hogy külön témaként időről időre foglalkoztak az ifjú tehetségek képzésével, tudásukhoz mérten és irányvételükkel összhangban. Kezdetben a baloldali irányvétel fiatalos, avantgárd lendületként hatott, de megfelelő alap nélkül. „Radikálisabb balratolódása azonban csak 1936-ban kezdődött, 1938-tól 1941-ig pedig Jugoszlávia Kommunista Pártja magyar nyelvű orgánuma, programját Pap Pál írta meg *Ár* ellen című cikkében” (Bori Imre).

Volt, amiről következetesen nem írtak a *Híd* lapjain, de arról is kevés szöveget találunk, amiért síkraszálltak.

1934 – Lévay Endre Hangya Andrásról szóló említett írása után a 4. számban Schwarczer Gyula zentai tudósításában (*Tegyünk is azért, ami a miénk!*) anyagi támogatást kér a tizennyolc éves, tehetséges Tóth József számára, akit szívesen fogadna tanítványául a hírneves Ivan Meštrović. „Tenni is kell érte. Fiatal testvérünk tehetsége nemcsak az övé. A magyarságé is . . . A »Híd«, a jugoszláviai magyar fiatalság van mellette. Tanulni fog. Eljut Zágrebba . . . Szeressük s tegyünk azért, ami a miénk, de szeressük azt is, ami az egész emberiségé.”

Ma is irigylésre méltó gyorsasággal és hatékonysággal a *Híd* fiataljai a zentai kiállításon „mozgósították” a közönséget, huszonöt kiállított művet adtak el, és sikerült annyi pénzt összegyűjteniük, hogy a tehetséges asztalossegéd elutazhatott Zágrobba. Sajnos, betegsége elhatalmasodott, és Tóth József 1935. június 10-én elhunyt. A zentai kiállításon bemutatkozó másik Tóth, Tóth István 1937-ben folytatta a tanulmányait, és szobrász lett.

Az 5. (szeptemberi) számban két képzőművészettel kapcsolatos szöveget találunk. A 31. oldalon S. G. (Schwarczer Gyula) cikkét – *Beszámoló a Híd zentai kiállításáról* –, amelyben négy ifjú tehetségről ír, az említett két Tóthról, valamint Majlendről és Bálintról, akiknek később nyoma veszett. A cikkíró szerint „Szép diadal volt ez a kiállítás a közöny felett . . .”, s hangzatosan állapítja meg, hogy „a jelenné vált jövő már múlt”. Ez az ujjongás avantgárd üzenetként visszhangzik, pedig a kiállítás nem volt az. Igaz ugyan, hogy Tóth József (1916–1935) művei erőteljesek, lendületesek, kifejezőek az arcok és az izmos emberalakok, megrázó az *Anyá halott gyermekével* dombormű, vagy a *Talicskázó*, amely Balázs G. Árpád motívumára emlékeztet, meggyőző a *Hajóvontatók* vagy a fehér márványba faragott Jézus-fej, amely már sejteti azt a tehetséget, amelyet a zentai közönség még nem látott. Tóth József nem utánoz,

a sajátosság szemmel látható! Az „ifjú Hidasok” méltán tarthaták első kötelességüknek a tehetséges szobrász továbbképzésének elősegítését.

A másik szöveg Kovács Sz. Zoltáné: *Gondolatok a képzőművészetről*. Jelentőségét az idő távlatából érzékelhetjük igazán. A fiatal Kovács Sztrikó Zoltán (1912–1985) sokoldalú tehetség és ügyes illusztrátor, akinek az érdeklődése később más irányba fordul. Akkor azonban az ifjú tehetségek egybegyűjtéséért, a továbbképzés feltételeinek megteremtéséért száll síkra, s a figurális rajzkör bejelentésével mintegy előrevetíti a későbbi eseményeket. Szerinte „a művészet legfőbb jellemzője az embernek”, s ezért kiemeli a fiatalok szándékát, hogy „nagyszabású kollektív kiállításokat” rendezzenek az elkövetkezőkben.

A 6. (októberi) számban támogató válasz olvasható. Az *Eszmecsere* rovatban Almádi Antal *A művész is élje az életét*. Gondolatok Kovács Sz. Zoltán nagyszerű cikke olvasása közben című írásában hangsúlyozza: „... helyes gondolat felvetni az »ifjú képzőművészek egyesülete« megalakításának kérdését . . . Szentán a négy »Híd«-kiállító, Mólon Szabady Pál a festő, Noviszádon Wellner Albert a grafikai munkás, a cikkíró Kovács Sztrikó Szuboticán, Almási a munkásrajzoló szintén Szuboticán, a már elismert nagy tehetségű, de valószínűleg felületes újságírókkal kissé túlprimadonnázott Hangya Bandi. És a többi város . . .”

Érdekes a bíráló hangvétele, a „túlprimadonnázott” jelző. A szerző kemény hangot üt meg, annak ellenére, hogy akkoriban a fiatal tehetségek őszintén barátkoztak, alkottak, de tudtak szigorúak, kíméletlenek is lenni. Erről a barátkozásról így ír az egyik részvevő: „Csak kevesen tudják, hogy ezeket az eseményeket követően egy Zentáról Szabadkára átköltözött idősebb szobrászsnő, aki egy ideig Ligeti tanítványa volt, de megrekedt a szenteket ábrázoló, templomok és magánosok számára készült szobrocscák tömeggyártásában és akit csak Rózsai néni néven ismert meg környezete – a fiatal tehetségek rendelkezésére bocsátotta szerény kis Broz utcai műhelyét, hogy ott dolgozzanak, csiszolják hiányos mesterségbeli tudásukat.

Ebben a Broz utcai homályos műhelyben találtakoztak Hangya Bandi festő, Erdei Sándor rajzoló, Reszler Ilona szobrászsnő, Szilágyi László festő, Szegő Ernő rajzoló, Gótteszman Tibor szobrász, akik, ha össze tudtak kaparni megfelelő összegű pénzt, modellt szereztek és egymást korrigálva igyekeztek jobbat és szebbet alkotni.”

Hasonlóan emlékezik vissza Almási Gábor szobrász is: „Ebben az időben került a kezembe a sokszorosított ifjúsági folyóirat, az Órtűz . . . felkerestem a szerkesztőt, Kiss Józsefet . . . Itt ismertem meg Kovács Sztrikó Zoltánt, Tóth Bagi Istvánt . . .”

1935 – Ebben az évben a szerkesztőség keveset foglalkozik a képzőművészettel. Csak a 6., júliusi számban olvasható Léway Endre: *Nemzedékünk iparművészete* című írása, amelyben megemlíti az elhunyt Tóth Józsefet, s leszögezi, hogy „homály fedi nemzedékünk iparművészetét”, továbbá szót ejt Almási Gáborról mint „tehetséges bútortervezőről”.

1936 – Ilyen szempontból a következő év sem hagyott jelentősebb nyomot, de a *Híd* körüli csoport már jelen van a művészet területén. Hangya András ekkor megy Belgrádba. Később így beszélt Bordás Győzőnek arról, hogy volt-e kapcsolata a szabadkai művészekkel: „Nem. Sőt, őszintén megvallom, 1936 előtt még kiállításon sem voltam, nemhogy festői műtermet láttam volna. Én magam tanultam ekkor, hogy kell festeni. Az égvilágon semmit sem tudtam. Ez látszik is legkorábbi rajzaimon. Művészettörténészek igyekeztek párhuzamot vonni az én munkáim és a zágrábi Zemlja meg a belgrádi Život csoport tagjai között. Nem ismertem őket. A szabadkaiak közül először talán Balázs G. Árpád dolgait láttam, de prágai kubista dolgai nem voltak rám hatással. Az első festő, aki igazán tetszett, az Đorđe Andrejević Kun volt Belgrádban.”

Belgrádban előbb Petar Dobrović rajztanfolyamára járt, aki 1937-ben beajánlotta a képzőművészeti akadémiára. A csoportból itt találkoztak hárman: Ács József (1914–1990), akit Szabadkán Baja Beraković kubizmusra, Kuluncsics Andor rajzra tanított, s aki 1934-ben érkezett Belgrádba az akkori Művészeti Iskolába, az Akadémia elődjébe; Boschán György (1914–1948), szintén Baja Beraković egykori tanítványa, aki 1936-ban került az Akadémiára, és Hangya, akit Dobrović irányított ide.

Almási Gábor (1911) asztalossegéd, Tóth József barátja és szintén autodidakta szobrász első ízben Újvidéken mutatja be szobrait egy csoportos kiállításon Veréb Ilona, Csapó László, Tolnai László és Szilágyi László amatőr festők képei mellett.

1937 – Az 1–2. (január–februári) számban a *Figyelő* rovatban *Magyar olvasókör* (*Népkör*) címmel az átszervezéssel kapcsolatban egyebek között az olvasható: „A fiatalság kulturális és társadalmi életének kialakulását türelmetlenül várják a Vojvodina többi fiataljai is, remélve, hogy a fajimádat sötét korszakában a magyar és egyúttal az általános emberi kultúra egy újabb fellegvárát sikerül kiépíteni.”

Az 5., májusi szám az első oldalon közli Kalmár István *A vojvodinai magyar középosztály és az ifjúság* című írását, amely a középosztályt s általában az idősebb vezetőket bírálja, és megállapítja, hogy „Az egyesületekbe beözönlő ifjúság követelte a maga jogait. Új munkaprogramok és a fiatalok cselekvési szabadságáért folyt a harc. A régi, jó nevelők pisszegtek és csittfittgattak, de már nem találták meg azokat a szépen idomított báránycákát, melyeket évekkal ezelőtt sorsukra hagytak.” A *Híd* ekkor már a Kommunista Párt irányításával készül.

A 10. (októberi) számban *Komolyabb magyar kultúréletet!* címmel T. L. J. az egyesületek szerepéről ír: „... az olvasókörökre és közművelődési egyesületekre igen fontos szerep vár. Ezek az egyesületek volnának hivatva az itteni magyarság kultúréletét megfelelő magaslatra emelni”. Megállapítja továbbá, hogy „Legnagyobb vajdasági magyar kultúregyletünk a szubotici Magyar Olvasókör, amelynek ifjúsági alosztálya az összes ilyen egyesületek közt a legerősebb . . .”

Európában ekkor már szorongató, sorsdöntő események zajlanak, s ezek visszhangja a *Híd* lapjain is megtalálhatók – a képzőművészet mintegy háttérbe szorul. A 11. (novemberi) szám *Krónika* rovatában egy jellemző hír: „Bartók

Béla, a világhírű magyar zeneszerző felszólította a budapesti rádió igazgatóságát, hogy olasz és német adóállomásoknak ne engedje szerzeményei átvételét.” Időszerű Edgar Hanewald *Goya menekül* . . . című írása is a polgárháború által veszélyeztetett alkotásokról és a művészről, s ezzel fejezi be: „Azóta egy évszázad múlt el. De Goya művészete még ma is él. Különösen napjainkban, amikor a Háború borzalmas jelenetei újra véres valósággá válnak, amely elől a holt, de halhatatlan Goyának menekülnie kell Madridból.”

Ebben az évfolyamban a szerkesztőség két ízben is közli Frans Masarcel háborúellenes fametszeteit.

1938 – A *Híd* ötödik évfolyama méltó az emlékezésre. A folyóirat ugyan előtte is, utána is sok eseménytől elzárkózott. Nem említi meg például Miloš Babić (1904–1968) kiállításait, pedig a kivételes festő két ízben is bemutatkozott a szabadkai közönségnek, 1936-ban amatőrök egy csoportjával, 1937-ben pedig önállóan a Városházán. Ez a második aktivista fellépés volt, sajtóságos konstruktivista módon megformált háborúellenes víziókkal, mint amilyenek a *Légi-szárazföldi manőver*, *Rakétaállomás*, *Diktátor*, *A béke lobogója*, *A sátánok álma*, *Antikrisztus munka közben* stb., amelyek dimenziójukkal és szellemükkel vitathatatlanul a „diadal a közöny fölött” célját valósították meg. Mégsem vonták magukra a „hidasok” figyelmét.

Az 1938-as évfolyam azonban azt bizonyítja, hogy tájékozottak, elkötelezetek és mondhatnánk, kifinomultan ravaszak.

Gál László a 6. (júniusi) szám 206. oldalán, a *Figyelő* rovatban *Századok művészete (Beszámoló a beogradi olasz képkiallításról)* című írásában olvasható: „Ciano gróf, olasz külügyminiszter ötletének köszönhetjük. . . (idéz Giuseppe Volpi előszavából, majd az olasz festészet maradandó értékeiről ír, s így fejezi be) . . . húsz évszázadon keresztül forrása és menedékhelye volt a civilizációnak. És most?”

A következő, 7–8. (július–augusztusi) szám *Krónika* rovatában két hír úgy lapul meg a többi között, hogy sejteni lehet az összefüggést. Az egyik: „Raul Auermann, híres osztrák író, a Pen-klubok osztrák tagozatának elnöke, a dachau (németországi) koncentrációs táborban meghalt.” A másik: „5000 festményt és szobort, 15 000 rajzot kidobtak a német múzeumokból és múcsarnokokból, mint »elfajzott művészetet«.”

A 9. (szeptemberi) számban, ugyancsak a *Krónikában* az utolsó előtti hír: „A Daily Telegraph jelentése szerint Londonban kiállították a németországi képzőművészek azon műveit, amelyeket a III. Birodalom az »elfajzott művészetek« csoportjába osztott be. A kiállításnak átütő sikere van . . .”

Ugyanakkor, amikor a közönség ezeket a számokat olvashatta és szorongva hallgatta az európai híreket, a „hidasok” és a szabadkai Magyar Olvasókör kiállításmegnyitóra készült.

A 10. (októberi) szám – végre – néhány oldalt szentel a képzőművészetnek, és közli három kiállított alkotás reprodukcióját is. Igaz, hogy Szántó A. (Mayer Ottmár szerkesztő) az *Ifjú művészek kiállítása* című jegyzetében azt írja, hogy

„A Híd nem nyújthat elég teret arra, hogy a . . . tárlat egyes kiállítóival külön foglalkozzék”, s ez bizony hiba! Ellenkezőleg, az egész számot a kiállításnak kellett volna szentelni, mert a tárlat a szerkesztőség különleges légkörének az eredménye volt, mint ahogyan maga a *Híd* is ennek az intellektuális feszültségnek a gyümölcse volt, később bebizonyosodott, hogy az erőteljes alkotó személyiségek, a kiváló szervezők és a következetes „művelődésiek” együtt fejlődtek folyóiratukkal. A kiállítás a hosszan tartó törekvések és vágyak mintegy zárójeleneteként talán az akkori vezetők érdeme volt, de az alkotások a többéves előkészületek gyümölcsei voltak.

Ezért ajánlom figyelmükbe Hangya András, Boschán György és Ács József akkori gondolatait:

„Festők akarunk lenni és nincs pénzünk festékre. Az akadémián mesterünk azt mondja: Festeni a legdrágább sport. Vigasznak keserű igazság.

Mi mégis dolgozunk.

A nyárspolgár eljön a kiállításra, ajkát lebiggyeszi és azt mondja: »Túlmodern.« »Futurista.«

Az impresszionista modorban készült kép is »futurista«, »túlmodern« a kispolgári keretből képtárba kerülő embernek. Nem tudja, hogy az impresszionista felfogású festmény ma már nem »túlmodern« és nem »futurista«.

Az új irányokra azt mondja a jó szándékú kispolgár, hogy hóbort, divat. A kispolgár fél együttlépni a haladó világgal. Az új irány divat annyiban, amennyiben minden divat, minden életmegnyilvánulás egy kor életszemléletének dokumentuma.

A futurizmus, expresszionizmus és a többi ma élő izmusok megannyi kísérlet egy új művészet megteremtésére. A születés, a kialakulás, a teremtődés mindig zavarokkal, tévelygéssel, kisebb-nagyobb anarchiával jár. Ez természetes.

Hogy az új művészet irányzatos? A művészetnek mindig volt és mindig lesz célja, és a festő mindig tükre a kornak és környezetének.” (*Hangya Bandi*)

„A materiális élet fejlődésében beálló változások megfelelő formában megtalálhatók a szellemi élet történelmében. Figyelnünk kell tehát a népek élet-konceptiójának fejlődését, hogy megérthessük a festészet kísérleteit és eredményeit. A materiális élet fejlődésénél egy figyelemre méltó tényezővel találkozunk. Ez a tempó. Ugyanis a politikai történelem fejlődése, ellentétben a kultúrtörténelem fejlődésével, nem egyenletes. Bár gyakran halljuk, hogy a történelem kerekét nem lehet megállítani, nagyon jól tudjuk, hogy ennek a kereknek forgása lassítható . . . A történelem kereke a reakció nyomására gyakran csikorog.

Az élő művészet folyása azonban megláthatatlan, akár a rádium kisugárzása. Ha az osztály, amellyel a művészet egykor együtt fejlődött, megszűnik haladó lenni, akkor a művészet elhagyja ezt az osztályt. Ilyen esetben a festészet leveti védelmező-oltalmazó mivoltát és forradalmivá válik. Megtámadja hűtlen bajtársát, a társadalmat. Nem mondhatjuk, hogy a festészet élő testébe nem próbáltak még balzsamot fecskendezni, hogy meggátolják továbbfejlődé-

sét, de ezek a kísérletek balul ütöttek ki, és a művészetből ilyenkor giccsipar lett. Rezsimművészet patetizmus. Az élő művészet válasza a reakcióra a tagadás. Aszerint, hogy melyik korban történik, a festők egyéni és öntudatlan vagy kollektív és öntudatos ellenállást tanúsítanak.

Befejezésül kísérreljük meg jellemezni a festészetet napjainkban. A festészet negatív magatartása a szürrealistákkal véget ért, és az új életkonceptió kikristályosodásával (a néptömegek aktív részvétele sorsuk irányításában) egyidejűleg a forma, ellentétben a dekadencia bomlottságával konstruktív és fegyelmezett, míg a téma terén megszűnik a külvilágtól való menekülés, és új érdeklődés mutatkozik az ember és a társadalom iránt.” (*Boschán György*)

„A viszonylagosan legérettebb morált jelképező művészet a legaktuálisabb.

A művészet tükröképe az anyagi javak megosztásán alapuló ideológiai áramlatoknak. Továbbá dokumentuma a művész erkölcsi állásfoglalásának az anyagi javak megosztásával és az ezen alapuló ideológiával szemben. Ma ez az állásfoglalás ellenzéki természetű.

Tehát a művészeteknek, vagyis ezek hordozóinak mindig aktuális problémája: fejleszteni a morált és az ennek megfelelő formát. Az új embertípus érzi az anyagi javak ésszerűtlen elosztását és a termelés anarchiáját. Ez az impresszionista életérzés. Ez tovább módosul, amikor ebben az életérzésben az erkölcsérzés imperatív vágyat kelt fel. Szilárdságot, biztonságot és rendet kíván az új embertípus.

Már nem sikerül az oroszlánnak széttépni a vadkant (Delacroix), mint a múlt század közepén a győzelmeskedő reakciónak a munkásságot.

Az új morálra se szűk, se bő, hanem cifraság nélküli, a tényleges szükségleteknek szabott ruhát kell adni. Ez legaktuálisabb problémája a festészetnek is.” (*Ács J.*)

A jugoszláviai fiatal magyar képzőművészek tárlata a szuboticaai Magyar Olvasókörben (1938. október 9–15.) – A mostani Népkör helyiségeiben megrendezett kiállítást, amely kétségtelenül a *Híd* köré csoportosult fiatal értelmiségieknek volt köszönhető, nem lehet csupán művészeti rendezvényként értékelni. A résztvevők összetétele heterogén volt, a műveket meghívásos alapon gyűjtötték egybe, és nem zsűrizték. A szervezők nyilvánvalóan bíztak a kiállítóknak, és elsősorban a belgrádi művészeti akadémia növendékeire, Hangyára, Ácsra és Boschánra számítottak. Almási Gábornál nem volt semmi kivetnivaló, a nagybecskereki fiatal Szabó György műve a címdoldalra került, Wanyek Tivadar (1910–1981) festőnek már volt tapasztalata, mint ahogyan már mások is kiállítottak korábban. Sajnos, dilettáns munka is akadt, de elvesztek, s így nem ítéelkezhetünk felettük. A kritika azonban kitért rájuk, s felróta a megengedhetetlen minőségi ingadozást, hiányolva a bírálóbizottságot, például Oláh Sándor vagy Balázs G. Árpád bevonását. Ez a kérdés ma is időszerű, tény azonban, hogy a *Híd* fiataljai nem akartak „kezdőknek” feltűnni a szabadkai „polgári körök” képzőművészeti életében. Azután Hangya robbanásszerűen tűnt fel

közvetlenül a folyóirat indulása előtt, a sajtó azonnal művésznek kiáltotta ki, s talán a többiek is ilyen gyors sikerben és érvényesülésben bíztak. Mindenesetre következetesek maradtak, szociálisan angazsáltak akartak lenni, s a sikeresebbek azok is maradtak.

Törekvéseik néhány évvel később, a háború utáni vajdasági képzőművészeti kezdeményezésekben igazolódtak be. Sokoldalú aktivizmusuk, erkölcsi kötelezettségük, hogy együtt éljenek a korrall és a környezettel, nem gátolta meg őket abban, hogy „hidakat” építsenek a képzőművészeti alkotások és az emberek között, akiknek műveiket szánták. Habár különösen 1938-tól hangsúlyozottan elkötelezettek, egyikük sem vált a szocialista realizmus dogmatikus hívévé. Azok, akik a kiállítás után is tartósan az alkotómunka mellett foglaltak állást, s tisztességgel vállalták a képzőművészek sorsát, hűek maradtak a kreativitáshoz, az emberi megnyilvánulás legszabadabb formájához és mindvégig következetesen kutatták a humanitás ismeretlen horizontjait.

A háború után már kialakult művészlekvént kitörölhetlenül beépültek művészettörténetünkbe.

Hangya András Almási Gáborral és másokkal együtt Szabadkán létrehozta a *figurális rajztafolyamot*, amelyből modern művészeink sokasága nő ki (Sáfrány Imre, Vinkler Imre, Kalmár Ferenc, Faragó Endre és mások). Hangya azután nemsokára Zágrábba megy, diplomál és szabad művészként dolgozik.

Ács József, a szabadkai gimnázium tehetséges diákja, majd az egyetemen a tekintélyes Mile Milunović tanítványa, egyik szervezője lesz a nagy retrospektív kiállításnak *A magyarok képzőművészete* (Palics, 1952), s 1952-ben megalakítja a zentai művésztelepet. Tanárként dolgozik, évtizedeken át a *Magyar Szó* képzőművészeti kritikusa, s képzőművészeti Levelező Iskolája révén irányítgatja az ifjú tehetségeket, de mindennek felett nyughatatlan szellemű festő marad, s haláláig olyan alkotó, akit a fiatalok mesterüknek, de ugyanakkor kortársuknak is tartottak.

B. Szabó György (1920–1963) tanár, illusztrátor és festő már a háború utáni első években is eredményesen műveli a képzőművészeti kritikát, Szenteleky „helyi színeiben” és Milan Konjović „meggyökerezettségében” hisz, ugyanakkor pedig az absztrakt festészet első meggyőződéses híve és tolmácsolója is lesz.

Boschán György (1918–1984), a sajátos kifejezésű tekintélyes festő teljes munkáéveit a belgrádi Képzőművészeti Akadémia tanáraként tölti el.

Wanyek Tivadar, a vajdasági falusi házak sajátos poétikájának festője megalapította és nyugdíjba vonulásáig vezette az écskai művésztelepet, amely a modern jugoszláv kulturális élet tekintélyes galériájává vált, az ország minden részéből összegyűjtve az alkotókat.

A többi részvevő közül festő lett Erdei Sándor (1917) grafikus és karikaturista, annak idején Belgrádban Petar Dobrović növendéke; Nagy Sándor vidékünk tekintélyes régészévé vált; Szilágyi László mindvégig autodidakta festő maradt, aki Željko Kujundžić szobrásszal az egyik első önálló kiállítást rendezte a háború után (1945 júliusában); Gottesman Tiborra 1938-ban mint szobrászra figyeltek föl, később irodalmár s a szabadkai képzőművészeti események kró-

nikása lett. Volt, aki kirakatrendezőként folytatta, mások amatőr művészetkedvelők maradtak, néhányan pedig eltűntek abban az apokalipszisban, amelyet már 1938-ban sejteni lehetett.

A *Híd* novemberi számában, ismét a krónikában az egyik hír: „Guernica spanyol város borzalmas bombázásáról, amit a német és olasz-repülőraj közösen végzett Picasso, a világhírű spanyol festő olajfestményt készített . . . Picasso festménye megrázó erővel ábrázolja a védtelen asszonyok és gyermekek páni félelmét, és szörnyű irtózatát a bombázástól.”

Az 1939-es számokban nincs képzőművészeti írás. A májusi szám közli Đura Teodorovićnak, a Život csoport tagjának a *Traktor és eke* című fametszetét.

1940-ben a 6. (októberi) szám tartalmazza Harsányi Béla *Egy rajztömb margójára* című írását Đorđe Andrejević-Kun (1904–1964) festő nagyságáról. Kun a Život egyik alapító tagja volt, a háború után a szocialista realizmus meghatározó személyisége. Óbecsén akkor már megjelent egy grafikagyűjteménye, majd 1938-ban, miután visszatért Spanyolországból, 1939-ben megjelent egy tizenkét lapból álló mappája, *A békéért és a szabadságért* címmel, amelyet azonnal elkoboztak és betiltottak. Erről ír H. B. és hangsúlyozza: „ . . . Tehát minden rajznak, minden színösszerakásnak valami jelentősége van, mely nélkül semmi szépsége nincs . . .”

A *Híd* 1940 decemberéig jelent meg. Akkor betiltották. A következő évben ide is megérkezett a háború. Mayer Ottmár szerkesztőnek és sok munkatársának a nevét később az *Akaszottak balladája* című emlékmű alá vésik, amelyet Glid Nándor, a háború előtti Szabadkán felnőtt szobrász alkotott meg.

A fiatalok 1938-ban megrendezett kiállításának hivatásos művészévé vált részvevői közül Szabadkán ma már csak Almási Gábor szobrász él. Ez év áprilisában Kanizsán megrendezték sajtóságos „retrospektív” kiállítását. Itt fényképek mutatták be korai műveit. Néhány fotó, szerencsére, az 1938-as előkészületek idejéből is fennmaradt. Így, ha villanásnyira is, átérezhettük a fiatalok akkori tárlatának hangulatát. Almási Gábor alkotásaiból ítélve jó kiállítás lehetett. Kár, hogy nem lehet rekonstruálni. Kár, hogy a szerkesztőség akkor, 1938 októberében nem szentelte neki a teljes számot.

Mégis, ismertük a részvevőket, olykor-olykor meghallgathattuk az emlékezéseket, s végül megértettük: a *Híd* körüli csoportnak nem volt lehetősége, hogy annak idején megalapozhasson egy rovatot, minden csupán a sejtésekben és megfogalmazatlanul maradt, amíg maguk a részvevők önálló alkotó személyiségekként nem pótolták be az akkor elhanyagoltat és elvesztettet, különösen Ács és B. Szabó, akiket ma a vajdasági képzőművészeti kritika kiemelkedő művelőiként tartunk számon.

KARTAG Nándor fordítása

Maurits Ferenc: In memoriam Oto Bihalji-Merin

EGY SZERB TÖRTÉNÉSZRŐL

Ó Z E R Á G N E S

Ez év február elsején Belgrádban hetvenkét éves korában elhunyt Radovan Samardžić történész, egyetemi tanár, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja.

Radovan Samardžić a második világháború utáni időszakban a jugoszláv és szerb történettudomány egyedülálló alakja volt. A történettudomány kiemelkedő egyéniségeinek sorába nemcsak széles érdeklődési köréről, műveltségéről tanúskodó, kitartó és rendszeres kutatómunkája eredményeiként megszülető történeti műveivel került be, hanem kiváló tanár és tudományszervező hírében is állt. Évekig igazgatója volt az Akadémia Balkanológiai Intézetének.

Pályafutásának kezdetén Dubrovnik története foglalkoztatta, melyről több értekezést is írt. Igazi nagy sikert is *Dubrovnik nagy évszázada (Veliki vek Dubrovnika)* című művével aratott.

Születési helye Szarajevó volt, így szinte természetes, hogy történészi érdeklődését nem kerülhette el a török hódoltság kora. Könyvet írt Mehmed Sokolovićről, a boszniai születésű, szerb származású török nagyvezírről, Zrínyi Miklós ellenfeléről, a višegradai híd építtetőjéről.

A török hódítások fénykorát a *Szulejmán és Roxelana (Sulejman i Rokselana)* című könyvében rajzolta meg, mely megjelenésekor a szépirodalmi művek iránti érdeklődés fokát érte el.

Minden írása és könyve nemcsak szűk szakmai körökben talált olvasókra. Radovan Samardžić különös tehetség volt, a tudós és a szépirodalmi lakozott benne. A legszárazabb tudományos megállapítását is mesterien és szépen fogalmazta meg. A szerb nyelv nagymestereként a szerb történetírást „bárdjaként” is emlegetik. Műveltsége az irodalomtörténet és művészettörténet terén is mozgásszabadságot biztosított neki. Ezen a téren szóban és írásban is külön élvezettel gyakorolta ritkaságszamba menő adottságát.

Radovan Samardžićot izgatták a történettudomány elméleti és tudománytörténeti kérdései is. Így született meg a *Szerb történetírók (Pisci srpske istorije)*

három kötete, melyben mintegy feltérképezte a szerb nemzeti történetírás eredményeit. Ezért nem meglepő tehát, hogy egyik legkitartóbb szervezője és egyik szerzője volt a közelmúltban megjelent tízkötetes *Szerb nép történetének (Istorija srpskog naroda)*.

Azt vallotta, hogy minden nemzedéknek meg kell írnia saját látószögű történelmét, számba kell vennie történeti örökségét és szembe kell néznie népének múltjával, hogy tisztábban fel tudja mérni jelenét.

Kitartóan harcolt azoknak a szerb művelődéstörténeti értékeknek a szellemi tudatba való beépítéséért, melyeket a merev kommunista uralom időszakában elhallgattak. Ő volt az, aki sajtó alá rendezte Slobodan Jovanović polgári fogású jogász és történész tizenkét kötetes életművét.

A közelmúlt társadalmi jelenségeihez is aktívan viszonyult, egyik aláírója volt a vélt új szerb nemzeti célkitűzéseket megfogalmazó, hírhedt *Memorandum* című okmánynak, de ettől függetlenül azt vallotta, hogy a szerb népnek fel kell adnia mitomán nemzeti szemléletét. Erről utolsó televíziós interjújában a következőket mondta: „Nem az a vágyam, hogy mitomán nemzet legyünk mint ahogyan szerintem a történelmet sem azért írják, hogy az örök érvényű legyen.”

Radovan Samardžić súlyos beteg volt, végrendeletével megvonta a hivatalos gyászszertartás lehetőségét. Halálhírét is temetése után tették közzé.

Életének utolsó napjairól fia, Nikola Samardžić a *Književne novine*-ben egy rövid lírai vallomásban így nyilatkozott, felidézve a húsz évvel ezelőtti Dubrovnikban eltöltött napokat: „A levéltári látogatások szüneteiben, a figyelmes szállodai személyzet külön asztalt hozott be, hogy írni tudjon, áhítattal olvasta és magyarázta A törzsről szóló allegóriát, míg én lustán elterülve figyeltem széles hátát, sóvárgóan beszívva dohányának füstjét, melynek illatát lelkének mélyéről hozta.

Mintha ezekben a régi, gondtalan pillanatokban először és utoljára vettem volna részt, tisztelettudó beszélgetőtársként, azoknak a mondatoknak a megírásában, amelyek szintén gyermekei voltak.

Ma mintha semmi sem lenne. Ő elment, én pedig jeges szorongással aggódom, hogy talán igaza volt azokon az unalmas téli délutánokon, amikor arra várt, hogy az üres belgrádi égen megjelenjenek a madárrajok, míg utolsó napjainak búskomor bölcsességével azt ismételtette, hogy most mindannyian kollektív halálra ítéltetve a történelem végét éljük.”

* A *Književne novine* Radovan Samardžićra emlékezve közölte Ivo Andrić *A törzs* című novellájáról írt esszéjét. Ott jelent meg Nikola Samardžić vallomása is.

DOKUMENTUMOK

ADALÉK A KOSSUTH-ÉVFORDULÓHOZ

DUŠAN MATIĆ KOSSUTH-LEGENDÁJA

Naplójegyzet 1972-ből

1972. IX. 19.

Arandelovac után Belgrádhhoz szoktatom magam.

Az időny még szemlátomást nem kezdődött meg: minden kihalt, porlepte, ritka telefonhívások.

Richard Strauss, *Salome*.

És valahonnan, kis zsebrádióból, amely állandóan kéznél van az asztalon a kis, ahogy mondják: *zöld* szobában, egy hang, amely dátumaink között kalandozik. Mindenféle időpontok között. Különben is, hittem az *időpontok költészetében*, jöllehet még azokban a prenatális, szürrealizmust megelőző időkben sem esett távol tőlem a számok véletlenszerű kombinatorikája. Egyébként valaki már észrevette, hogy *A kocka el van vetve* (Kocka je bačena) című regényem címe ugyancsak 13 betűből áll. A 13-as volt és természetesen maradt is egész belgrádi szürrealista körünk metronomikus meghatározója: 13-an voltunk; *A dialektika állkapcája* című körkérdésben a kérdések száma . . .

Így hát, ha magam maradok, még egy kissé visszaemlékezhetek. (Éppen most üldöz mindenfelől egy szállóige, melyet egykoron, valahol, mellékesen ki-mondtam: *A feledés egyetlen szülőházánk*.)

És akkor az a zsebrádióhang azt mondja, hogy abban a messzi 1802-es esztendőben, tehát pontosan 170 esztendeje, született Kossuth Lajos Monokon. Csak most hallom, de lehet, hogy csak elfeledtem volt, hogy négy esztendővel születésem előtt hunyt el, hontalan és számkivetett, Torinóban. Agnelli asz-szonyság Torinójában, akinek már hónapok óta szándékozom levelet írni.

És most, hirtelen, minden világossá válik.

Kossuth Lajos járt Čuprijában, szülővárosomban, *énelöttem*. Ez sokkal több, s mindenképpen valósabb is, mint az a méhszajtáji fájás, az a szindróma, amely bennünket, Rastko Petrović nemzedékében és a magaméban is, ugyancsak megbűvöl.

S most az a valaki, aki nincs itten, s akinek most ezt nem mesélhetem el, rögtön megkérdezhetné: hogy került az a híres magyar vezető, felkelő és lázadó, a Morava menti Čuprijába?

Hogy a dolog világos legyen: nem sokat tudok Čuprijáról, ahol születtem a régi naptár szerint augusztus 31-én, az új szerint szeptember 13-án, mindig ugyanabban az 1898-as évben. Tapasztalatilag és óslakosként nem. Úgymond emlékezet nélküli voltam még, amikor szüleimmel elköltöztünk Čuprijáról. Tisztviselőkre jellemző költözködések. S bár mindig arra gondolok, hogy az *első három esztendő* minden ember életében drámaian és feledhetetlenül vetül ki, semmi világos összefüggésre nem emlékszem. Az emlékek azonban másként torkollanak innen is, onnan is, vérkeringésünkbe. Čuprija azonban szülővárosomként, még ha nem magam választottam is, sokféle szempontból érdekelt. Čuprija volt a római *Horreum Margi*. A híres Kanitz – még talán születésem idején – látta a Moravában a hídlábakat. Azt mondják, hogy ha alacsony a vízállás, még ma is láthatók a megsemmisíthetetlen hídlábalapok. A *Morava Gabonamezeje* (Horreum Margi) akkor is állomás volt a híres, meghaladhatatlan Konstantinápolyi Hadi Úton, amely kétségkívül napjainkban is meghatározza utazásainkat, úticéljainkat, egész földrajzunkat. Később ez a város lett a bizánci *Horreum Planum*, majd *Ravno*, a középkori szerb város. Semmiképpen sem lehetett elkerülni, vélik a történészek. Keresztesek, kalmárok, diplomaták. Ránk maradt adat szerint 1183-ban Nemanja Stevan (István) nagyzsupán küldöttége itt, éppen Ravnóban, vagyis Čuprijában, találkozott Rótszakállú Friggyessel, a harmadik keresztves hadjárat idején. (Észrevették-e, hogy a Moravából ismét felbukkant a 13-as szám, hogyha összeadjuk ennek a dátumnak a számait: $1+1+8+3=13$?) (Miért ne írnam ide is, hogy születési évem számainak összege $-1+8+9+8=26$ – simán osztható kettővel, és akkor megkapjuk a 13-at. Egyébként születési dátumom – augusztus 31. – kiegyenlítése az új naptárral – szeptember 13. – ugyancsak sokat elárul.)

És így tovább. Čuprija egyre inkább a legfőbb átkelőhellyé vált a Nagy Moraván stb.

Kevésbé köztudott, hogy *Ravnában*, tehát az én Čuprijámban, a távoli 1216. esztendőben I. Stevan (István) szerb király és Száva püspök, a későbbi Szent Szávánk, II. Andre magyar királlyal folytatott tárgyalásokat.

És éppen az, ami kevésbé ismert, készlet emlékezetem csendes átvizsgálására, ami – jól tudom – oly gyakran sülyed a félig felejtésbe. Vagy a felejtésbe?

Miért ne?

Mindig előnyben részesítettem az úgynevezett történelmietlen időt és a szóbeliség úgynevezett névtelen történetíróit, szemben a finomra módolt parádés életrajzokkal. Mert ezekben is, akárcsak a hírlapi vezércikkekben, oly gyakran hazudnak hatalmasakat. És fognak mellé.

Nos, nagyanyám mesélt nekem még egy híres magyar čuprijai tartózkodásáról. Az a zsebrádióból jövő hang az előbb, már előttem kimondta a nevét: Kossuth Lajos. Ahogy később megállapítottam, a felkelés vezetője a lázadás összeomlása és elfojtása után Konstantinápolyba menekült. És Čuprijában a

fiákere (vagy hogy másként mondjam: hintója) váratlanul, ahogy az lenni szokott, elakadt a mi mély moravai sarunkban. Kiesett a kerék, s bekövetkezett az előre nem látott *szünet*, ahogy most a tévéműsorokban mondják. Kossuth Lajos Čuprijában maradt néhány napig. Lehet, tovább is. Erről nagyanyám nem sokat beszélt, vagy nem akart. Nyilván nem egyedül ment: a történetben egy asszonyságot is említenek. Minden kétséget kizáróan szívélyesen fogadták. S ki tudja, kétségbeesésében és dühében – akkor már hontalan volt – gondolt-e egyáltalán arra, hogy hol van. Tudniillik 1815-ben éppen Čuprijában kötött egyezséget Miloš Obrenović fejedelem és Ali Merasli pasa, vagyis a Porta, Szerbia valamiféle önállóságáról. Ezzel tehát itt, akaratlanul is, az ősi római címen találkozott két gondolkodásmód, két pragmatikus elképzelés, két harcmódor. Miloš fejedelem ügyesen, állandó tárgyalások közepette, de a lényegi dolgokban jöttányit sem engedve, fondorlatoskodással sokat elért. Még itt, Čuprijában is. Kossuth a mindent akarta, lángokban, kiegyezés nélkül. És ezen a jelképes helyen, úgy lehet: a Balkán titokzatos pontján, minden előreláthatatlanul világhosszá vált, ugyanakor pedig nagyon, nagyon rejtélyessé.

Ez nagyanyám története, de lehet, hogy most már az enyém is.

Szeretem elképzelni, hogy Kossuth Lajos hintója Čuprija kellős közepén, a Konstantinápolyi Hadi Úton, éppen valamikor a nyár vége felé is az ősz kezdetén állt meg. Az ősz az én évszakom. Emellett pedig a Morava menti záporok, meg az árvizek, melyek dühösebbek mint bárhol is, általában ilyenkor, pontosan a nyár végén jelzik előre a sáros, szürke, jégkorhoz hasonlatos ősz.

Nem akarom megkérdezni a történészeket, hogy mindez *valóban* hogy is történt. Ők alighanem a stratégiáról, a nagyhatalmakról, az erős osztrák császárságról beszélnek nekem. Ezt egyébként is tudom.

Itt arról is szó van, hogy Kossuth Lajos, eltávozva örökre a hontalanságba, hazájától, Magyarországtól egyre távolabb, legalább egy pillanatra, legalább ebben a Čuprijában, teljesen mindegy, hogy keresztútnál vagy válaszútnál, oly közel volt saját elképzeléseihez. Mert hazája rövidesen egyre távolabb lesz tőle. Legalábbis földrajzi értelemben.

A fiákerek pedig tovább folytatódnak gondolataimban megszakítás nélkül. Bota és Stefanović fiákere Kruševacon, az első háborúban, a lakodalmas homokfutók kisvárosainkban stb. De az a magára hagyott, jelképes fiáker, Kossuth Lajosé, mely a szabadság (mégis) apró porszemeként ahogy fűgén száguld Kelet felé, mindörökre az igazságaim első helyén van. Az igazságokat egyébként is többes számban kell írni.

JUNG Károly fordítása

JEGYZET

Dušan Matic Kossuth-története szép történeti legenda, hiszen Kossuth Lajos nem Szerbián át utazott törökországi emigrációjába. 1849. augusztus 17-én lépte át Orsovánál a török határt, ahonnan Turnu-Severinbe megy már török katonai kísérettel, és augusztus 30-án Vidinben van. Innen az ugyancsak bulgáriai Sumlába kell költöznie, majd a kisázsiai Kiutahiában kell élnie, ahol huzamosabb ideig tartózkodik majd.

Érthető módon Szerbia kormányát is foglalkoztatta, mit tegyen, ha a szabadságharc leverése után a magyar és lengyel menekülők Szerbián át akarnak emigrálni. Ezt a szerb kormány szerette volna elhárítani. Ilija Garašanin írta Petrović Knicaninnak 1849. július 21-én (ezen a napon terjesztette a magyar országgyűlés elé Szemere Bertalan miniszterelnök a nemzetiségi törvényt!): „Attól félünk, hogy a magyarok némely lengyelekkel együtt Szerbiában keresnek menedéket. Az ilyen vendégeknek nem örülnénk. Mi nem a menekülő magyaroktól félünk, inkább azoktól, akik majd üldözik őket, és szokásukhoz híven hozzánk is átcsapnak, hogy keressék őket. Ne adjon Isten sem ilyen, sem olyan vendéget!” Ezért a Duna mentén őrségeket állítottak fel, hogy „elvágják a magyarok útját, ha azok esetleg Szerbiába akarnának menekülni”. Augusztusban azonban megváltozott a szerb kormány álláspontja a menekülők kérdésében. Nemcsak az olasz és a lengyel légió katonáit fogadták be, hanem 1850 decemberében Kossuth Lajos feleségét, Meszlényi Terézt is, aki Pestről szöktve Mary Smith névre kiállított angol útlevéllel jutott Belgrádba. Belgrádban a szerb kormány előzékenynek és szolgálatkésznek mutatkozott; melléje tisztet osztott be, aki a szerb–török határig kísérte az asszonyt. A kormány azt is elrendelte, hogy útján a helyi hatóságok segítsék, és könnyítsék meg utazását. Ekkor jutott el Čuprijába is, és ennek emléke vált legendává. Különben Kossuth Lajosné 1851. január 15-én érkezett meg Sumlába férjéhez.

Kossuthné utazását megörököltette Perczel Miklós ezredes is emigrációs naplójában: „*Január 13-án.* Kossuthné megérkezett – Wagnerné hozta, és Belgrádból Carossini, Szardínia konzulja kísérte idáig. Jött véle valami Mayerhoffer nevű ember – ki és micsoda, nem tudom. Egész regény kering Kossuthné bujdosása s az üldöző osztrákok közüli csodás menekvéséről . . .”

Két regényes életrajz is leírja ezt az eseményt. Vas Zoltán *Ha még egyszer azt üzeni . . .* című Kossuth-életrajzában (Budapest, 1967) olvassuk: „Viszontagságos úton, Mary Smith névre kiállított angol útlevéllel, amit a magyar ügy angol barátai juttatnak el hozzá, Zimonynál átjut a Dunán, és Belgrádba érkezik. A szerb kormány, annak politikai bizonyítékaként is, hogy mennyire megváltoztatta állásfoglalását a magyar ügyben, és lehetőnek tart egy esetleges magyar–szerb, sőt az olaszokkal együttes Ausztria-ellenes szövetséget, és ennek érdekében jó kapcsolatot kíván fenntartani a magyar emigráció vezetőjével, Kossuthal – kitüntető szívéllyességgel fogadja Terézt. Mindennel ellátja, és gondoskodik, hogy a díszőrségül adott lovascsapat-kísérettel eljusson férjéhez.

Január tizenötödikén, csikorgó hidegben, csengős szánon megérkezik Sumlába.”

Cseres Tibor regényes Kossuth-életrajzában ezt az epizódot imígyen írta le: „Nőm elmondta, hogy az egyszerű magyar nép köreiben nevemet már legendaszerűen, sőt mitikus túlzásokkal istenítik.

Utazás közben Szerbiába érvén, leleplezték kilétét, s mikor a fejedelem hírt vette, hogy Kossuthné Belgrádban rejtőzik, adjutánsát küldte hozzá, s felajánlotta egyik vidéki kastélyát arra az esetre, ha útját a zord időjárás miatt félbe akarná szakasztani. S olyan jelentős személyiségek, akik harcuk idején ellenünk tüzeltek (Garasanin belügyminiszter, Knicsanin tábornok-szenátor), most őszinte tisztelettel keresték a vele való találkozást s a kedvezés lehetőségét.

S midőn feleségem a hosszabb időzés lehetőségét elhárította magától, egy magas rangú hivatalnokot és katonai kíséretet adtak melléje, hogy Szerbiában áthaladtában mindenütt megkülönböztetett biztonságban és tiszteletben részesüljön.”

Szabad György *Kossuth politikai pályája* című könyvében (Budapest, 1977) Kossuthnak a „szerb kormányzat segítségével kiszöktetett feleségét” említi.

Az alapvető információkat Dragoslav Stranjaković *Vlada ustavobranitelja 1842–1853 – Unutrašnja i spoljna politika* című könyvében (Beograd, 1932) találtuk.

BORI Imre

A SZÖVEGKÖZLÉSRŐL

Dušan Matic (Ćuprija, 1898. szept. 13–Belgrád, 1980. szept. 12.) naplószövegének kéziratát a szerkesztő Draško Redepnek köszöni, aki a jeles szerb szürrealista író 1972–1973-ban és 1977-ben vezetett naplóját a verseci KOV Kiadónál *Március idusa, épphogy meg nem érkezett (Martovske ide, tek što nisu)* címmel 1994-ben jelenteti meg.

A szövegben említett dr. Bota kruševaci orvos volt, Stefanović pedig Svetislav Stefanović (1874–1944), ugyancsak kruševaci orvos, költő, a legjelentősebb szerb Shakespeare-fordító. 1940-ben jelent meg szerb nyelven *Az ember tragédiájának fordítása*.

FÉLÚTON
 AZ ELSŐ MONDATOKTÓL A VERSIG
 FEHÉR FERENC

Zobnatica, 1974. febr. 4. H.

Zobnatica, 1974. febr. 7. H. H.

Anyamit félőszűre
 Anyamit meze kelleve
 Képzésről ~~es~~ ~~szűre~~
 a ~~dilemma~~
 dilemme ~~szűre~~ (futur.) megjtc
 =

Anyamit félőszűre, mégis megvesz a szűre,

1974. febr. 6.

Koromatískir vellenámskeiðir 1. og 2. febrúari vöfundar

1974. febr. 6. hunda

Koromatískir ráðgjafi hörd og a lík: veröfund

~~Telátur~~ Telítur

og gegndir ⁱⁿ til og a birtirid alr...

alr. hieatthe

alr. hieatthe og a rímurverð alr.:

Öh, lútrípinn, og a félur félur hriak!

og ef u_n og q_n gegndir hrija ~~trúna~~ ~~alr. alr.~~ birtirid alr.

Hvort á, öh lútrípinn og a hriak, $\frac{1}{2}$ rímurverð, hveitip-lathal! (alr. alr.)

Lupa

~~alr. alr. alr.~~ alr. alr. alr. alr.

og gegndir hrija, til og birtirid alr.

Anyámtól felőrányira,
mégis önmagamba URSZOLÉ
napjában átként szűcs a
koronafatíték-ot.

vesz ragásák ragadnak.

1974. febr. 6.

Anjant'ie p'ed'at'nyira... M'as' batmatik' us'ya, k'opy,
 seumi' m'as' megal'ioz'as' nem' j'ul' es'emebe,
 ill' es' us'ya; e' a' k'el' h'avas' v'oz'as' k'el'ied' op'ya
 j'oz'of'ne'le'ne'ke, S' es', na' este' j'ol'ken' v'i,
 us'ya, a' p'at'ko' k'uz'at'mep'ee'le'be' d'ere'at'le'ne'
 k'op'ov'at' be' is'uel' s' ep'ol'ob'e' a' ak'ep'at', k'oz's
 ar' k'it'le'ne', re'sen' k'ene's, en'it'at', es' m'od'p'at'ne',
 a' megal'ioz'as' m'ind'ent' p'at'at'i, ele'uro'
 taj' p'it'p'it'ny'ure' m'ekem' f'it' m'og'ant'ov' a'
 l'aj'at', el'ot'no's' k'op'va' p'og'el'ne'ne' k'iv'ne',
 k'oz' a' k'oj'ov' m'og'ov' is' be'ne' v'oz'as',
 de' lam', k'ul'so' v'at' k'it'ov'it' es'el'te'
 v'at'at' k'ap'ov' megal' / at' v'ost'p'it'at'ov'as'ov'
 m'og'el'o' m'ot'iv'ov'ne', k'op'va' a' m'el'le'kas'
 ak'ep'at' v'it'it'at'ie' k'it'ere'at'le'ne', a' p'ont'ov'ny'
 megal'ioz'as' k'it'el'el'el'; na' p'at'ip' k'it'ov'it'ne's,
 k'oz' k'a' v'at'el' k'ard'le'm: m'og'ant'ov' m'og'ov'at'
 e'ig'iv'e — k'ev'ez'el'o' m'og' megal'ioz'as'at'
 at'om' k'el'v'at'ne' s' i'd'o' p'ri'k'at'ov'it'at'...

ANYÁMTÓL FÉLÓRÁNYIRA

„Anyámtól félórányira . . .” Már harmadik napja hurcolom itt magamban ez a két szót

HOL VAGYOK

A színek és arányok Krisztus arcú ácsai közt
 Szorgosan alapozó festők szívesen fogadott
 Társaként élek itt a művésztelepi házban
 Már harmadik napja hallom szobámban
 Ahogy néha találgatják hol vagyok
 Anyámtól félórányira – mondanám nekik
 De csak a szándékolt vers eredőjeként
 S füzetembe jegyzem le századszor a két szót
 Mert semmi más meghatározás nem jut eszembe
 Az itt és most igényével szólni arról hogy hol vagyok
 Pedig nem véletlenül huzgálom át a vonzatos
 Két szót; én nem állapotot szeretnék jelölni
 Hanem csak kiindulási pontot, helyzetet,
 S azt is módszeresen, tárgyilagosan, ahogy
 A biztos megközelítés kívánja annyi kín után
 Épp ezért hiszem hogy nem anyámtól félórányira
 Hanem a Titkoktól negyvenhat évnyre járok
 S e távolodás fölismerése nélkül nincs közelítés . . .

Hogy mivégre születtem ötödik gyerekként
 Azt megválaszolhatom talán az életemmel

Zobn.

A belső építkezés Krisztus arcú ácsai közt
 Szorgosan alapozó festők szívesen fogadott
 Társaként élek itt a művésztelepi házban
 Már harmadik napja hallom szobámban
 Ahogy találgatják néha hol vagyok
 Anyámtól félórányira! – mondanám nekik
 De csak a szándékolt vers eredőjeként

S füzetembe jegyzem le most is a két szót
 Mert semmi más meghatározás nem jut eszembe
 Az itt és most igényével szólni arról, hogy
 Hol vagyok; nem állapotot szeretnék jelölni
 Hanem kiindulási pontot, helyzetet
 S azt is módszeresen, tárgyilagosan, ahogy
 A

A belső építkezés Krisztus arcú ácsai közt,
 Szorgosan alapozó festők vándortársaként
 Élek itt a Völgyben, ahol koronafatüskék
 Rácsai közt csak ez a februári verőfény
 Talál el hozzám, csöndes rejtőzködőhöz,
 S míg gyöngé szél veri ablakomat, hallom
 Ecsetjük hars neszezését, a gyermeki
 Dudoraszást, önfeledt füttyörészést,
 Majd olykor a jóleső kérdést, hogy hol vagyok én . . .
 „Anyámtól félórányira” mondanám nekik ekkor.
 De csak a szándékolt vers eredője marad,
 S füzetembe kerül a két szó, nehezezként,
 Mert semmi jobb meghatározás nem jut eszembe,
 Az itt és most igényével körülírni a helyzetemet;

2)

De ez sem igaz: áthuzgálom a vonzatos
 Két szót, mert most nem állapotot jelölök,
 Kiindulási pontot csupán, azt is módszeresen,
 Ahogy a biztos megközelítés kívánja annyi kín után . . .
 Anyámtól félórányira, vagy negyvenhat évnire?
 A távolodás fölismerése nélkül nincs közelítés.

Hüvelykemmél nem mérhetem a vélt felezőt,
 Megtoldom hát a világot önmagammal;
 Hogy a fölösleget aztán úgy vegyem el,
 Okosan hunyorítva, s talán jogosan,
 Ahogy apám csapdosta egykor a gallyat . . .
 Nem szóltál még, csak mondani akartad –

3)

Biztatom magamban a rügyező kételyt;

A belső építkezés

*„Nè pinger nè scolpir fia più che queti . . .”
(Michelangelo Buonarroti: Sonetto 114.)*

FÉLÚTON

Napok óta csak ez a seregtelen rostokolás,
Látásnyira ismét a múlttól – az a sok töpe ház!
Csak ez a visszatántorító, langy közelség-látszat,
Amit képeslapon messzi jóbarátnak ajánlhatsz,
S aztán tovább. Hogy itt jártál, jeltelen marad,
Mint bármely avar sír a lankás táj alatt . . .

A belső építkezés Krisztus-arcú ácsai közt,
Szorgosan alapozó festők vándortársaként
Élek itt a völgyben, ahol koronafatüskék
Rácsai közt csak ez a februári verőfény
Talál el hozzám, tétlen vesztegelőhöz,
Majd eszméltető szél veri ablakomat.
Ecsetjük hars neszezését figyelem,
A gyermeki dudorászást, füttyörészést,
Most meg épp tanakodnak, hogy hol vagyok én . . .

„Anyámtól félórányira”, mondanám nekik önként,
De csak a szándékolt vers eredője marad,
Füzetembe kerül a két szó – nehezekként,
Mert semmi jobb megjelölés nem jut eszembe,
Az itt és most igényével körülírni helyzetemet.
De ez sem igaz: áthúzgálom a vonzatos szavakat,
Mert félutamon, ez egyszer, nem állapotot jelölök,
Kiindulási pontot csupán, s azt is tévetegen;
Út és cél vonalán ez a biztos megközelítés . . .
Anyámtól félórányira, vagy negyvenhat évnnyire?
A távolodás fölismerése nélkül nincs közelítés.

Feleút? Hüvelykemmél nem mérhetem a vélt felezőt,
 Önmagammal toldom meg hát a világot,
 Hogy aztán a fölösleget úgy vegyem el, mint ők:
 Befelé hunyorítva, ha belenyekken is a mérleg.

Úgy hordom itt már napok óta a tájat,
 Mint bensejét a fölhasított állat;
 Hozzám nőve, mégis kívül önmagamon.
 Az út ez hát: egyhelyben-pergés,
 Orral döfködött seb, visszatüremlés,
 Félúttalan száguldva-vesztegelés . . .
 „Anyámtól félórányra!”, makogom már,
 Ahogy taknya közt ráng a bevert száj,
 S ehhez nincs mellébeszélő párhuzamom.

És most lássuk azt az önmagunkkal-toldást,
 Az agy eresztékeiben az okos lebontást –
 Negyvenhat évnyre minden más eredőtől.

Koronafatüske rácsain túl ott a világ.
 S ez már állapot – vállalom, mint a csigák
 A mézskólerakódást, a tekervény rendjét,
 Vagy a tapogatókon mért veszedelmet,
 De csak a hurcolt házzal mérhető hazát . . .

Ki mondja meg, hogy innen van-e szebb tovább?

7 Nap, 974. III. 28.

FÉLÚTON

*„Nè pinger nè scolpir fia più che queti . . .”
 (Michelangelo Buonarroti: Sonetto 114.)*

Napok óta csak ez a seregtelen rostokolás,
 Látásnyira ismét a múlttól – az a sok töpe ház!
 Csak ez a visszatántorító, langy közelség-látszat,
 Amit képeslapon messzi jóbarátnak ajánlhatsz,
 S aztán tovább. Hogy itt jártál, jeltelen marad,
 Mint bármely avar sír a lankás táj alatt . . .

A belső építkezés Krisztus-arcú ácsai közt,
Szorgosan alapozó festők vándortársaként
Élek itt a völgyben, ahol koronafatüskék
Rácsai közt csupán a februári verőfény
Talál el hozzám, tétlen vesztegelőhöz,
Majd eszméltető szél veri ablakomat.
Ecsetjük hars neszezését figyelem,
A gyermeki dudorászást, füttyörészést,
Most meg épp tanakodnak, hogy hol vagyok én . . .

„Anyámtól félórányira”, mondanám nekik önként,
De csak a szándékolt vers eredője marad –
Füzetembe kerül a két szó, nehezezzé, kék,
Mert semmi jobb megjelölés nem jut eszembe,
Az itt és most igényével körülírni helyzetemet.
De ez sem igaz: áthúzgálom a vonzatos szavakat,
Mert félutamon, ez egyszer, nem állapotot jelölök,
Kiindulási pontot csupán, s azt is tévetegen;

Út és cél vonalán ez a biztos megközelítés.
Anyámtól félórányira, vagy negyvenhat évnnyire?
A távolodás fölismerése nélkül nincs közelítés.

Feleút? Hüvelykemmél nem mérhetem a vélt felezőt,
Önmagammal toldom meg hát a világot,
Hogy aztán a fölösleget úgy vegyem el, mint ók:
Befelé hunyorítva, ha belenyekken is a mérleg.

Úgy hordom itt már napok óta a tájat,
Mint bensejét a fölhasított állat;
Hozzám nőve, mégis kívül önmagamon.
Az út ez hát: egyhelyben-pergés,
Orral döfködött seb, visszatüremelés,
Félúttalan száguldva-veszteglés . . .
„Anyámtól félórányira!”, makogom már,
Ahogy taknya közt ráng a bevert száj,
S ehhez nincs mellébeszélő párhuzamom.

És most lássuk azt az önmagunkkal-toldást,
Az agy eresztékeiben az okos lebontást –
Negyvenhat évnnyire minden más eredőtől.

Koronafatüske rácsain túl ott a világ.
S ez már állapot – vállalom, mint a csigák
A mészkőlerakódást, a tekervény rendjét,
Vagy a tapogatókon mért veszedelmet . . .

(Azon az avar síron a füvek énekelnek!)

HÍD-DÍJ, FORUM-DÍJ

A múlt évi legjobb könyvért járó Híd Irodalmi Díjat Böndör Pál érdemelte ki Tegnap egyszerűbb volt című verseskötetéért, Kalmár Ferenc pedig életművéért megkapta a Forum Képzőművészeti Díjat. A díjátadásra 1994. április 16-án került sor. Az alábbiakban az ünnepségen elhangzott méltató- és köszönőbeszédeket tesszük közzé.

BÖNDÖR PÁL: TEGNAP EGYSZERŰBB VOLT

Mi volt – mi lehetett – egyszerűbb tegnap? Például verset írni vagy élni. Maga az élet. Ha tudjuk, hogy Böndör Pál olyan terhes politikai-emberi viszonyok közötti években állította össze legújabb, sorrendben nyolcadik verseskötetét, mint amilyenek 1989 őszétől Jugoszláviát jellemzik, akkor a múltira tekintő hivatkozás – érthető. Nem nosztalgiaiával tekint azonban az országos felfordulás előtti évekre, évtizedekre, csupán jóleső emlékezéssel. Mert nem feledkezik, feledkezhet meg a tegnapról, amikor minden „egyszerűbb volt”, de igazán mégis a jelenre figyel, a pillanatra, melyben él, élünk, azt kapja el, rögzíti verseinek, szavainak objektíve. Vibrál az előhívott kép, a vers, idegesség, zaklatottság érződik rajta. Ezt a szavakon, mondatokon kívül a formák zaklatottsága is példázza, kicsorbult szonettek, megbicsakló stanzák, kelekótya rímek, gyakori enjambement-ok . . . Ezek tükrözik azt a feszültséget, amely a nyugalom utáni vágy („tegnap egyszerűbb volt”) és a létbizonytalanság nyugtalanító érzése között formálódik („ . . . mert mintha apró cserepekre / tört volna felettem az ég / és egyre hullana szemembe / a piszkosszürke törmelék”).

Az „alighanem mindennek vége” gondolata lengi be a *Tegnap egyszerűbb volt* legtöbb versét. Az őszi kert lehangelő látványa, Böndör verseinek visszatérő képe, a halni készülő természet példázza a költő számára a „menni kell” egyre megkerülhetetlenebb gondolatát-félelmét. A kert a jel, amely egy-egy részletével – mint a tők, melynek „még megmaradt / indáiban kereng a *csak azért is*”

– ellenpéldát is szolgáltat ahhoz a kontrasztokból szótt létélményhez – „A triviális ad dolgot / az agyannak emberként élni. / Ösztöneim visszafogva / az eszemmel tanulok félni” –, amely életre hívója ezeknek a verseknek. A költő azonban, bár kötete minden darabja átítatódik a félelem érzésével, nem aktuálpolitikai költészetet művel, mindössze életérzését közli, fogalmazza meg, miközben azt is bizonyítja – ahogy recenzensei rendre észrevették; a *Híd*ban Juhász Erzsébet, Harkai Vass Éva és Toldi Éva, a pesti *Holm*ban Danyi Magdolna méltatta az immár Híd-díjassá lett könyvet –, hogy a „szorult helyzetben és ínséges időkben” született vers kifejeztesen a vers – s a verset író költő! – fölényét jelenti. Mindig. Minden körülmények között. A művészet fölénye ez a politikával szemben.

GEROLD László

KÖSZÖNŐBESZÉD

*Na jókor – ezzel fogadták otthon a hírt –, mit fogsz felhúzni a díj átadásakor? A kérdés helyénvaló. Tudok-e ünneplőbe öltözni; meghatódni, zavarba jönni, tétlenkedve ábrándozni, megrökönyödni képes vagyok-e még? Lehetek-e én még itt, Kosztolányi szép szavával, az állatok irgalmas társa? Ezen áll vagy bukik, azt hiszem, minden, amibe belekezek, annál is inkább, mert a költészetbe, kamaszkoromban, én úgy érkeztem mint Kaspas Hauser Nürnbergbe, egyetlen épkézláb mondat volt a birtokom: – *Költő szeretnék lenni, mint az elődeim.* Képtelen ötlet volt, még nagyobb képtelenség, hogy egy-két kötetnyi zavaros vers megírása után megvalósult mégis: ingoványos talajon találtam magam egyszerre, ahol se védősáncot emelni magam köré, se védőárkot ásni nem lehet. Azóta mindig csak a következő lépésemre koncentrálhatok, ha nem akarok a sárba ragadni nyakig, ahogy itt bolyongok le-föl e tartományban, mely az összes többivel határos. Álljunk meg: még néhány ilyen nem teljesen végiggondolt, metaforikusan építkező mondat, és kiderül, hogy hiába volt az egész: ott vagyok, ahol harminc évvel ezelőtt voltam; ahogy valójában ott is vagyok: egy rögzszme kiszolgáltatottjaként állandóan képességeimet meghaladó vállalkozásokba kezdek, hogy aztán – hiúság híján a magamfajták sosem voltak – a bukásaimmal, esetleges felemás sikereimmel kérkedjem. Szégyelleném is magam erősen, ha időközben nem ismertem volna meg, mégiscsak, jobban a világot, s nem látnám, hogy az éppen zajló tragikomédiához én szolgáltatam a nélkülözhetetlen derűt. Civilben dramaturg, pontosan fel tudom mérni, hogy hogyan és mennyire vagyok nélkülözhetetlen. Elbizakodottságra nyilvánvalóan nincsen, de túlzott szerénységre sincsen okom. Hogy is mondjam? Nem vagyok ünnepezt költő, a császár kedvence, akit mégis számúztak Tomiba, *én már Tomiban születtem*, és ott teszem, jól-rosszul, amiről úgy érzem, hogy tennem kell.*

Ma csupán annyit, hogy megköszönjem szíves figyelmüket.

BÖNDÖR Pál

KALMÁR FERENC

Kalmár Ferenc munkásságának kezdete az ötvenes évekre tehető, arra az időszakra, amikor nálunk megindult a szocialista realizmussal való leszámolás folyamata, s amikor a művészek nagy lendülettel fordultak a modernizmus felé. Megalakulnak a művésztelepek, ahol olyan alkotók találkoznak, akik új képzőművészeti kifejezésformákat keresnek. A modernista törekvések vezéregyénisége Milan Konjović volt, de itt találjuk Ács Józsefet, Milivoj Nikolajevićet, Sáfvány Imrét, Boško és Zoran Petrovićot, Petrik Pált, Milan Keracot és másokat. Kalmár Ferenc azon kevesek közé tartozott, akik a szobrászat megújítását tűzték ki célul, mindenáron szakítani kívánt a hagyományos formákkal. Törekvésének abszurditása abban rejlett, hogy a Vajdaságban nem is alakult ki olyan hagyomány, amellyel közvetlenül szembe lehetett volna fordulni. Hasonlók voltak Jovan Soldatović, Ana Bešlić, Radmila Radojević, Zoran Petrović és Glid Nándor törekvései is, akik viszont már az ötvenes években a belgrádi képzőművészeti élet felé tendáltak, érdekes módon azonban sohasem szakadtak el a Vajdaságtól.

Pályájának kezdetén Kalmár Ferenc fémből készült munkáival hívta fel magára a figyelmet, amelyek nemcsak kompozíciós készségéről tanúskodtak, hanem megmutatták a felhasznált anyag jellegét is. Kritikusai, Đorđe Jović szerint a forrasztás technikája kölcsönözte a szobroknak a konstrukciót, s rámutatott határozott körvonalaira is. Az anyag–tömeg–tér hármasságára mindig nagy figyelmet fordít, ezzel éri el munkáinak sajátos hatását. Az anyagokat kombinálja, a tömeggel kísérletezik, méghozzá úgy, hogy végtelenen alkalmazza, hol egy tömbben hagyja, hol a végsőkéig elvékonyítja, s alkotásai mindig a térrel való természetes összhangot valószínűsítik meg. Kalmár Ferenc szobrai tehát az ötvenes években valóban nem voltak hagyományosak és konvencionálisak. Ma már, nagyobb időtávlatból, az is látszik, hogy törekvései a modern művészeti áramlatokkal rokon vonásokat mutattak, hiszen a festészetben ekkor az absztrakt kifejezésformának volt az ideje, majd az informel kora érkezett el.

Következő korszakában, a hatvanas évek elején megperzselt fával kísérletezett. Az ősi anyagot változtatta meg ily módon, s ezzel nemcsak új formát hozott létre, új alkotói eljárást valószínűsített meg, hanem művészetének mélyén az egzisztencializmus munkált, megint csak a kor követelményeivel egybehangzóan.

A hetvenes évekből számos jellegzetes és kifejezetten egyéni alkotására emlékszem, amelyeket a vajdasági szobrászatot bemutató tárlatokon állított ki. Emlékezetes szobra a Szárny 1971-ből, az Asszociatív forma 1972-ből, a kecses Niké 1973-ból. Talán az utóbbiban összegeződnek leginkább Kalmár Ferenc szobrásztapasztalatai, a „fémese” korszak eredményei az egyszerű forma méltóságával ötvöződnek.

A nyolcvanas évek fordulatot hoznak a szobrász pályáján. Amerikai útján az indiánok kultúrájával találkozik, s nagy hatást gyakorol rá az intenzív kolorit és a formák egyszerűsége. Ennek hatására keletkezett alkotásai természetesen

megint csak sajátos, eredeti elemekből jönnek létre. Érdekes módon az élet-rajzi ténnyel alátámasztható alkotói fordulat ismét összhangban állt a kor szobrászati törekvéseivel. Ekkor kezdődik ugyanis a szobrászatban a festészeti elemek alkalmazása. Kalmár Ferenc újvidéki kiállítása 1986-ban a posztmodern és neoimpresszionista jellemzők mellett azt is bizonyította, mennyire fogékony volt a szobrász a világ művészetének áramlataira.

Most, amikor a zsűri nevében az 1993. évi Forum Képzőművészeti Díjat nyújtom át Kalmár Ferencnek, egész opusának értékére hívom fel a figyelmet. S ha megnézzük ebből az alkalomból rendezett kis kiállítást, láthatjuk munkásságának jellemző jegyeit is. Mindenekelőtt szobrainak metaforikusságát, szimbolikusságát, poétikáját, formáinak gazdag egyszerűségét. De még annak a városnak a hangulatát is felismerhetjük, ahol az alkotó él. A szabadkai szecesszió stilizált vonalvezetése is szembeötlő. Ám ne feledjük, mindezt Kalmár Ferenc sajátos egyénisége hatja át, a rendkívüli tehetségű művész munkájának eredménye.

Érdekességként említem meg, hogy minden évben Kalmár Ferenc készíti el a Forum díjainak kisplasztikáit, a Híd Irodalmi Díjért B. Szabó György terve alapján, a Forum Képzőművészeti Díjért pedig Ács József elképzelése nyomán. Átvitt értelemben ők is itt vannak közöttünk, az ő munkásságuk szellemisége minden évben megérint bennünket. Átadva Kalmár Ferencnek a díjat, arra gondolok, milyen csodálatos körforgás valósul meg éppen: a maga készítette díj visszakerül hozzá. Kalmár Ferenc nemcsak a saját művészi szerencséjének a kovácsa, hanem a szó szoros értelmében a saját díjjáé is.

Sava STEPANOV

AZ ELHALLGATTATÁS SZAKASZAI

HUSZÁR ZOLTÁN

F.-ék ötvenhét nyárutóján, amikor váratlanul betoppantam hozzájuk, hárman voltak, illetve négyen. A kisgyereket akkoriban választhatták el anyjától, mert etetése nagy gonddal járt. Ebben a nagymamának hathatósan segítenie kellett, egy személy kevésnek bizonyult a rúgkapáló gyerekekhez. A lakás noha igen tágas volt, és látszólag kielégítően bebútorozva, csak félig-meddig elégítette ki F.-ék szerény igényeit is, ugyanis szedett-vedett régi portéka keveredett benne új, még kellemetlen szagú gyárral. De nemcsak ez volt a baj, a lakás egy sarki bérház első emeletén volt, ahol nappal mindig jött-ment valaki, éktelen zajt csapva a folyosón lábbelije kopogásával, hanem az is, hogy éppen velük áttelenben egy forgalmas lebuji üzemelt, mely még éjfélkor sem hallgatott el, és F.-ék akármit csináltak az utcai ablakokkal, a kosztolányias „trágár tivornya” nem hagyta őket nyugodtan pihenni, illetve F.-et dolgozni, aki, mint az írók általában, éjjeli bagolyként csak sötétedés után tudott éber lenni igazán. És ha ehhez még hozzávesszük azt az áldatlan körülményt, hogy már kora hajnalban megindult a villamosjárat, mely éppen előttük fordult hársány csengetéssel, csikorgással, akkor teljessé válik a kép. Nem csoda hát, hogy a szülők kialvatlansága és ebből fakadó idegessége kihatott a kisgyerekekre. Gyakran sírt, ottjártamkor is sírt folyamatosan, sokáig csukladozva, fel-felsikoltva, úgyhogy időnként alig tudtunk szót érteni. F.-nek volt külön kis dolgozószobája, de a könyvszekrénynek csak a nappali egyik szögletében jutott hely. Ahogy ott üldögéltünk egymással szemben, F. elővette cigarettatárcáját, mely ezüstözött lehetett, mert csillogott a villanyfényben, és felém nyújtotta.

– Parancsolj.

Meghökkenem a pénztárcától és a parancsolj szótól. Mindkettőt valahogy idegennek éreztem F.-től, akit versei alapján igazi népfínak képzeltem el, és nem nyúltam azonnal a cigaretta után. – Vagy nem dohányzol?

– De – siettem a zavart eloszlatni, nehogy különcként tartson, pedig valójában csak akkor gyújtottam rá, akkor szoktam, akkoriban rágyújtani, ha a társaság hangulata ezt megkövetelte.

– Így nők szokták tartani a cigarettát – mondta F. fehér szemöldökét gúnyosan felvonva, és hatalmas füstfelhőt fújt fejem fölé. Ez újabb meglepetés volt, nem tudtam, mit mondjak erre, ránéztem F. kezére, aztán a magaméra, ahogy tartom fölfelé fordítva a cigarettát. Gyorsan lefordítottam. Hogy kellemetlen időpontban érkeztem hozzájuk, az bizonyos, de akkor látogattam meg őket először, és hát az igazat megvallva, szívélyesebb fogadtatásra számítottam volna. No mindegy, huszonöt évesen nem sértődhet meg csip-csup dolgok miatt az ember, különösen akkor nem, ha a gúnyolódó tiszta, felhőtlen szeme barátságosan tekint rá.

– Az a versed, melyben párhuzamot vonsz a szerelem és a fürdőzés közt, tökös vers, csak mintha József Attila ezt már megtette volna. Érdekes, hogy a költők milyen gyakran élnek a víz, a folyó, a tenger szerepeltetésével, ha arról van szó, pedig a víz elég közönséges, mindennapi dolog, bár nélkülözhetetlen.

– Nemcsak a költők, a nép is. Ismered? „Tavaszi szél vizet áraszt.”

– Ez mintha némi megszorítást tartalmazna.

– A nép racionálisan szeret gondolkodni.

– Hát ezt meg honnan tudod?

– Fürdőszobátok van?

– Van, de nem használjuk mindennap, mint az újjazdagok.

– Nem újházásokat akartál mondani?

– Lehet – mondta nevetve F. Aztán, mint aki csak most kap észbe, letompította egyébként sem erős hangját.

– Ha hallgattál volna, bölcsőbb maradtál volna. De ne sértődj meg, ezt csak tréfából mondtam.

– Bölcsőbb vagy bölcs?

– Bölcsőbb.

– Köszönöm. – F. elgondolkodva nézett rám, tekintetében most először látam őszinte érdeklődést felvillanni. Hátranyúlt, és a könyvszekrény alsó fiókjából egy paksamétát húzott elő, mely kékeslilás, fénylő szalaggal volt átkötve, és míg a csomóval bibelődött, felemelte hangját, hogy a különféle zajt ellensúlyozza.

– Viszont eredeti, ahogy a nagy fordulatot érzékelteted azzal az elszabadult, vágató lóval. Hol is van? Ezt a versedet megőriztem, mint a magaméi közül is jó párat.

Nem akartam hinni a fülemnek. Nem adja ki a kezéből? Miért? Hiszen nyilvánvaló, hogy féltve őrzött dolgokról van szó, melyek becsesek a számára. Óvatosan megkockáztattam a kérdést:

– Miért nem adod ki?

– Mert most még nincs itt az ideje. Úgysem közölnék.

– A legjobb verseidet?

– Hát ide figyelj, kiskomám, jól jegyezd meg a továbbiakra, amit most mondok – mondta F. nyomatékosan, és ismét rágyújtott, de most majdnem ugyanúgy tartotta két ujjá közt a cigarettát, mint én az előbb. Nevethetnékemen csak nagy ügyel-bajjal tudtam úrrá lenni. – Ez nem olyan korszak.

– Hát milyen korszak volna? Én mást tapasztaltam. De az újságok, a rádió szerint is most mindenki, egyszóval szabadság van, és a magyarság soha még ilyen . . .

– Ugyan.

– De az iskolában azt tanítják, azt tanultuk . . .

– Ugyan már. Ebből a szempontból sokkal rosszabb a helyzet, mint a háború előtt volt. Régi egyesületeinket, intézményeinket megszüntetik, nincs egy önálló lapunk, folyóiratunk.

Ekkor vettem észre először, hogy remeg a cigarettája. Döbbenet néztem. Nem tudtam, mit szólni. F. kotorászni kezdett a kéziratok közt, végül megtalálta, amit keresett. Két aránylag rövid, géppel írott költemény volt. Sajátságos ellágyult, de erőteljes hangon olvasni kezdte az egyiket. A címére már nem emlékszem, de arra igen, hogy Bácska három hű fiáról volt benne szó, akik közül az egyik természetesen maga F., persze a versben ő szerepel harmadikként udvarias gesztusként, a második N., testvériesen lefűzve, aki egy emelkedő úton halad fölfelé, míg a harmadik S., a bácskai színek, vonalak és formák mestere.

– Ezt ugyan miért ne közölhetnék?

– Majd megtudod, ha hosszabb ideig itt maradsz, és jól kinyitod a szemed meg a füled, illetve ha szemet tudsz hunyni, amikor kell – mondta F., és széles, de nőiesen biggyedt száját sokatmondóan összehépcselte. – Majd meglátod, húsz-harminc év múlva ez nagy vers lesz, akkor majd csodálkozhatnak, mert előre megjósoltam. – A másik vers, azt hiszem, egy parttalan tó képeivel indul, de lehet, hogy megnevesítve Palicsi-tónak, mely nyilván a kisebbségi létet jelképezi valamiképp, csak némi zavart okozó kétértelmű hasonlattal. Mintha ambivalens módon elhatárolódást és kötődést is kifejezne egyszerre. Csak egy alig észrevehető ritmusbotlás igazít helyre a vers értelmezésében.

– Nem találtál jobb rímet a parton szóhoz a Balatonnál vagy fordítva?

– Miért nem jó így?

– Mert két rövid szótagot rímeltetsz egy hosszúval meg egy röviddel.

– Szakkifejezéssel?

– Talán nyílt és zárt szótag vagy ilyesmi.

– Nem nyelvtanra gondoltam, hanem verstanra, esztétikára.

– A nyelvtannak is van esztétikai jellege. Nem gondolod? Bizonyára olvastad Á. értekezését, melyben magyar és szerbhorvát hangzókat vet egybe. Remek írás. Fontos. Rendkívül jelentős megállapítást közöl arról, hogy milyen különbség van a két nyelv egyes hangzóinak képzésében.

– Ugyan már, kinek fontos ez, ki figyel fel arra? – F. csak legyintett. – Senki.

– Dehogynem – mondtam szinte felrikkantva az örömtől, amiért ellenkezhetek F.-fel, aki barátságos viselkedése és hangja ellenére olykor bősztőben fölényes tudott lenni. Volt benne valami jegesmedveszerű, abban is, ahogy olvadni

kezdett körülötte a jegesedés, mihelyt hangját hallatta, de a vele való beszélgetés során az az érzése támadt az embernek, hogy jó lesz azért vigyázni: az állandó jóhiszeműséget árasztó külső mégiscsak egyfajta ragadozót takar. Erre vallott váratlan elkomorodása egy-egy neki nem tetsző kijelentés hallatán. – Dehogynem – mondtam, és elmeséltem, hogy egy szemináriumon, melyet a nyelvszakos tanárok számára szerveztek nemrég itt, Újvidéken, mint ahogy lenni szokott a jó előadás után, vita bontakozott ki, s O. is felállt, de nem az elhangzott témához kapcsolódva beszélt, hanem szükségét érezte annak, hogy elmondja véleményét Á. megállapításáról, mely a hallgatóság egésze számára valószínűleg ismeretlen volt: „Én nem érzek semmi különbséget a szerbhorvát és a magyar hangzók képzésében. Tökéletesen fedik egymást. Ugyanolyan hangzású a magyar s, zs vagy o, u mint a szerbhorvát.” – Bólogatás volt a válasz. O. úgy állt ott, úgy ágált ott, mint aki meg van győződve róla, hogy jó ügy szolgálatában, jó oldalon áll, biztos befutóként.

– Ezen ne csodálkozz, hiszen O. még csak nem is konyít a nyelvészethez. Meg aztán mit lehet várni egy O.-tól? Különben is, de hagyjuk – a szomszéd helyiségből fültépo sívalkodás hallatszott át és a két asszony csitító szava. F. széles, nyugodt paraszti arca rezdült egyet.

– Látod, ez van nálunk. Hát lehet így dolgozni? – A két asszony behozta a gyereket a szobába egy hosszú gumicsővel meg valami edénnyel, amire az etetésnél vagy beöntésnél volt szükség. F. odament hozzájuk, mert a gyerek hisztériás rohamában nemcsak sívalkodott, hanem rúgkapált, hadonászott, és le kellett fogni, hogy a nem kis erőfeszítést igénylő munkát az asszonyok baj nélkül elvégezhessék. Kínos jelenet volt, bár megindítónak is nevezhetném, úgyhogy örültem, amikor F. betessékelt dolgozószobájába, melynek utcai ablaka volt, kétszer három méteres odú egy íróasztallal és a hozzá való karosszékekkel. Állva maradtam, noha F. helyet kínált. Nem óhajtottam tanítósdi játszani.

– Most éppen ezen dolgozom – mutatott F. egy kéziratra.
 – Eredeti?
 – Nem. Fordítás.
 – Miért, minek bajlódsz vele? Sokkal többet érne, ha eredeti dolgokat írnál.
 – Valamiből csak meg kell élnie az embernek. De ez olykor izgalmas munka is. Figyeld csak.

– A prózát nem szereted? Regényre, elbeszélésre gondolok.
 – Mikor írhatnék? Láthatod, mi van itt.
 – Mit szólna Kodolányihoz? Ő a kedvenc fróm.
 – Kodolányi? Az púpos. – F. ezt olyan lekicsinylő hangon mondta és fintorral az arcán, hogy nem tudtam kiállni kajánkodás nélkül.
 – Tévedsz. Nemcsak púpos, de sánta is, sőt félszemű és kasztrált, mindamellett van két szép gyereke, és remekműveket ír. Mit szólna hozzá?

F. csak hümmögött, és idegesen nézegette a kezében tartott kéziratot. Jobban szemügyre vettem. A szűk helyiség kiemelte alakját, mely átlagon felüli volt. Nyilván nem kis büszkeséget érezhetett amiatt, hogy a közepesnél maga-

sabb termetű, vállas, markos férfi, sima álla erőteljes, ujjai majdnem bütykösek, tartása egyenes.

– Lapátkezed van – mondtam elismerően, sajnálkozva a magamén, melyről a legnagyobb jóhiszeműséggel sem lehetett volna azt állítani, hogy, mondjuk, kubikoskéz.

– Látnád csak a bátyámét, aki közönséges gumicsizmás rakodómunkás a cuorkgyárban, én meg – hangjában büszkeség és szegény keveredett. Érdekes, hogy még a legjobb írók is milyen közönségesek tudnák lenni esetenként, akikről méltán hihetnénk, hogy a lélek mérnökei, mennyire fennakadnak a testiségen, milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak az ember külsejének. A varázsló költők kora, úgy látszik, lejárt. Ma már eljutottunk odáig, hogy az író büszke a maga emberi mivoltára, arra, hogy elvegyülhet a tömegben, mint annak szerves része, hasonló a hasonlók közt, arra, hogy gyerekeit vagy unokáit bilizteti, banktisztviselő, mérnök, ökölvívóbajnok, miniszter, biokertész, esetleg utca-seprő. Jó ez az irodalomnak? Majd ezer év múlva eldöntik az akkori kritikusok. F. szavalni kezdte a fordítást, egy számomra ismeretlen szerb költő versét. Olyan sejtésem támadt, hogy F.-ből kiváló képessége ellenére nem lesz igazán nagy író, csak szakképzett mesterember, olyan céhbeli, a nélkül a szikra nélkül, mely a mindenkori lángész csálhatatlan jele. Nincsen többletenergija, meglévő energiáit pedig nem tudja összefogni, bár szívósan igyekszik jelen lenni az irodalmi életben. Lám, ez a fordítása is mives alkotásnak hat, mégsem üti szíven az embert. Persze a folyamatosság nem grafomániára utal föltétlenül. Kinéztem az ablakon a lebuji felé. Csikorogva fordult a villamos, és a szomszéd szobából a gyerek ismét felsírt. Ajtócsapódás, zajok zörejek. Csak bólogattam belátva, hogy ahol az indulaté a fő szerep, ott a szó értelmét veszti.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

MINDEN ÚT ZOMBORBA VEZET

Herceg János: *Régi dolgainkról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

De jó volna, ha minden vajdasági helységünknek lenne Herceg Jánosa! Ez ötlött bennem legelőbb, amikor figyelmesen, érdeklődéssel, és bevallom: élvezettel végigolvastam irodalmi doyenünk még festékszagú legfrissebb kötetét. Azt, amelyet akár zombori breviáriumnak is nevezhetnék. Ugyanis gondolati tengelyében ez a város áll, melynek múltját rengeteg adalék teszi vonzóvá, közel állóvá, hiteles korpéppé. Külön jellegzetesége, hogy állandóan és észrevehetően jelen van a szerző egy-egy személyes élményével, emlékével, megfigyelésével. Úgy valahogy, mint a régi festők, mondjuk, a spanyol Goya nagy udvari csoportképén, melyen az előtérben pöffeszkedő népes királyi család mögött a háttérben, a bal sarokban önmagát is megörökítette, kissé mosolygó, kissé kaján, de éber szemlélőként.

Sajátosságuk és egyben érdekességük ezeknek az esszéműfajt jócskán feloldó frásoknak, hogy szerzőjük minduntalan tágtítja vagy szűkíti témakörének kereteit. Ha Bácskáról, illetve Vajdaságról szövi élethű meséjét, okvetlenül kitér Zomborra is. Ha pedig Zombort mutatja be, akkor szélesíti a panorámát, s ha éppen jónak látja, elkanyarodik Pestig, Bécsig, akár Európa szívéig, Párizsig is. Sőt képzelete átszárnyal az óceánon is, az Újvilágba. Így csak az tud teljesen szabadon, otthonosan, avatottan mozogni térben és időben, aki „az emberek viselt dolgainak ura”. Mint azt Stefan Zweig jegyezte meg, akit szintén sokat foglalkoztatott a korok és emberek szimbiózisa. Lássuk csak hogyan teszi ezt Herceg János. A „Bácska zsíros földjébe” egyre mélyebbre süllyedt romok egyikét, a műemlékként még megmaradt bácsi várat választva időgépének támpontjául és az éveket visszaszámálva nagy darabot kanyarít a Bácskaság mozgalmas társadalmi-politikai múltjából. Legelőbb megvillantja Váradi Péter bácskai püspök és főispán alakját, hogy vele kapcsolatban Mátyás királyt, Vitéz Jánost, Janus Pannoniust is megemlítsse és hitelesítse a hajdani korpépet, azt az időszakot, amely megelőzte a török uralmat, valamint az azt követő hatalmas változásokat. Ezek egyik fő mozgatója a „copfos kanca”, Mária Terézia volt, ki óriási birtokokat oszta, népeket telepítve, közigazgatási határokat változtatva rengeteg mindmáig érezhető erjedést indított el. Könyvünk szerzője, elképzeléséhez hí-

ven, rendszeresen ismerteti a nagy események zombori visszhangját. Így az 1848-as pesti forradalmi történesek lelkes megünneplését. Majd az 1861-es országgyűlési választások kedélyizgató bonyodalmait. Ezek keretében jelenik meg a kétszer is képviselődve választott Jámbor Pál, kit Hiador néven Petőfi ellen játszottak ki, s akit Madáchhoz, Arany Jánoshoz baráti szálak fűztek. Sőt, sürgetésére folytatta Arany *Az ember tragédiájának* nyelvi javíthatásait. A nemzetiségi viszályokat felkavaró 1906-os és 1910-es országgyűlési választások zombori kimenetele is az általános helyzet vetülete: a kormánypártiak győztek. Azok, akik hitelt adtak a nyolcvannégy éves I. Ferenc József 1914-ben elhangzott végzetes szavainak: „Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam!” Mi lett volna, ha az ellenzék diadalmaskodik – kérdi önmagától is a könyv írója –, s ha nemet mond a szenilis uralkodónak, aki háborúba sodorta soknemzetiségű birodalmát.

Emlékeinek, adatainak, jegyzeteinek kaleidoszkópját ügyesen forgatva gyorsan, szinte ösztönyszerűen, de mégis következetesen váltakoznak korörfizítő frásainak témái. Mint például a *Táj és irodalom* címűben. Itt Papp Dánielt, Herczeg Ferencet, Veljko Petrovićot, Miloš Crnjanskít idézve a bácskai „szent állatról”, a lórlól szól, hogy aztán a tanyákra térjen át és Kálmány Lajosra, Tömörkény Istvánra hivatkozzon. A témaváltás jegyében a monográfia, a néphagyomány következik, majd Zombor szellemi és anyagi lemaradása, hogy aztán az újságírókra, valamint az írónőkre térjen ki. Ezután a fordítókat veszi számba, megemlítve, hogy Zomborban már 1874-ben megjelentek Zmaj Jovanović válogatott versei magyar fordításban. Laza Kostić szerb költőzenit, Zombor jellegzetes figuráját pedig a felsoroltak folytatásaként egy színes jellemrajz állítja elének. A polgárokat megbotránkozató utcai futásával, tarka parapléjával és legjobb versének idézetével együtt. S még néhány arckép kapott helyet. A nyelvész Ziinzsky Aladártól kezdve a prózaíró Gozdu Eleken, a történész Thim Józsefen, a magyar drámaiadalommal foglalkozó Bayer Józsefen, a Fruška gora földtani térképét elkészítő Koch Antalón, a novellista Veljko Petrovićon át az „ideális anarchista”-ig, Schmitt Jenőig, aki egyebek között Tolsztoj barátjának tekinthette magát. Az első zombori „festész”, már ahogyan Juhász Árpád nevezte magát, akárcsak Szenteleky Kornél, szintén alakja ennek a zombori vonatkozású arcképcsarnoknak. A város névadói, a Czoborok, külön pedig a köpenyét Correggio-képpel kibélelő Czobor József vagy a zomboriakat uzsorakamattal kiszipolyozó Batthyány éppúgy megfelelő helyet kapott a könyvben, mint a legendás hírfű fiákerok, az iparosok, bakterok, sportolók, műkedvelők. Éppúgy a közutak, az autóbuszok, a vámházak, a mozik is. S milyen figyelmeztetően hat a *Kisebbségben* című frásban a két világháború közötti elnemzetietlenítő politika: a sajtócenzúra, a közoktatás leépítése, a műkedvelés korlátozása, a kényszerű névváltoztatás szemléltetése, és pedig zombori példákkal.

S még valamire felhívnam a figyelmet. Éspedig arra, hogy a könyvben a krónikás tényrögzítése az frói szemléletességgel párosul, és a korképeket színesebbé, hangulatosabbá teszi. Ilyen például annak bemutatása, hogyan igyekeznek munkahelyükre a vármegei hivatalnokok. „Egyesek peckesen, méltóságteljesen, akiket aztán a hajdú keményebben és feszesebben köszöntött a kapuban, mások, az frnokok és díjnokok, akiknek száma légió volt, minthogy nem frógépen, hanem kézzel kellett az ügyiratokat másolni, jóval csendesebben és szerényen surrantak be, s az ór keze is éppen csak végigcsúszott a fegyver szíján a kötelező tisztelet jeléül.” Végül a gondolatársítás gazdagságára utalnék, a nem erőltetett, tudásfitogtató, hanem szemléltető hasonlatokra. Mint amilyen a Don Quijote-i megjelenésű festő, a Shakespeare Shylockjára emlékeztető mágnás uzsorás, a híres pesti cukrászdára hasonlító zombori Gerbeaud, a Walpurgis éjszakájának babonái stb.

Olyan ez az itteni évszázados jelenlétünket tudatosító, az együttélést szemléltető, az önismeretünket is gazdagító könyv, mintha szerzője egész életében írta volna, és mintha folytatni is akarná, mert jöllehet összeálló egészet alkot, számtalan ösvénye ágazódik el szerteszét. S bármilyen indulsz el: minden út Zomborba vezet!

VUKOVICS Géza

ÁTSAJÁTÍTÁS, TEREMTŐ MÁSSÁG

Kertész Imre: *Jegyzőkönyv*–Esterházy Péter: *Élet és irodalom*. Magvető–Századvég, Budapest, 1993

Egyközpontú figyelem nem tapinthatná ki azt a viszonylatot, amely a két világot megnyitja előttünk egymás számára. Együttes jelenlétük a kötetben szinte felszólít, hogy egymáshoz való viszonyukban értsük meg, hármass relációban értelmezzük, de arra is, hogy átfogó perspektívából nézzük e szövegeket – már-már egyetlen tágasabb szerkezetbe vonva mint polifonikusan működő nézőpontokat –, bár mindkettő kialakultságában zárt, autonóm értelmet valósít meg.

Már nem tűnhet fel, ha Esterházy Pétert másik szavával halljuk megnyilatkozni, műveinek sorával közelíti: „csupa új szóval nem lehet beszélni” (Babits M.). Idézőművészeti gesztusokkal, egyenes átvételekkel közvetíti gondolatait, alakítja ki szöveggörnyezetüket, mint annyiszor korábban, hol az azonosulás, hol az elutasítás jegyében – az átsajátítás a gondolkodásmód eleme. Hasonlóan közel azonban nemigen került szerzőhöz, műhöz, művészi világhoz, mint ezúttal a *Jegyzőkönyvhöz*, frójának látásmódjához. Erre a novel-lára életmozzanatként tekint, egy olyan pillanatban ad neki szerepet saját életében, amikor a Kertész Imrééhez közeli élmény nyomán az irodalom és a valóságos lét profán találkozásában feltör az egyszer már megélt érzése, az irodalmi megértés és tapasztalat (a szövegemlék) köznapilag értékelhető valóság. Az *Élet és irodalmat* megírni annyi a számára, mint az alapszöveget saját létérzésének előtörténeteként megérteni. A létérzés Kertész Imre által megtalált kifejezését úgy vonja kommunikációba, hogy benne a magáé is formára lelhesen, de míg a korábbiakban csupán a saját univerzumát kívánta kiteljesíteni, minél gazdagabban értelmezni, a teltebb, intenzívebb szövegezéssel, az idézett, az alluzív vagy a reminiscens nyelviség erejével – mostani formálóelveiben az idegen világot közelnézetből láttató igyekezetre ismerünk, olyan interpretatív viszonyulásra, amely kizárólag e cél függvényében válhatott önmeghatározóvá és orientációvá.

Az *Élet és irodalom* a megértendő vonatkozásában történő önértelmezés iskolapéldájaként aknázza ki mindenekelőtt azt a jelentéslehetőséget, amit a különbözőség kínál. A szemlélet és megformálás organikus összekapcsoltságának fogalmilag megfoghatatlan mibenléte tárul fel, s ami ezen belül különösen megragad, az a másság elbeszélésben megtestesülő definiáltsága. Az *Élet és irodalom* önkonstituáló cselekvés eredménye, a Kertész-szöveg mint külső viszonyítási pont segíti abban, hogy elmondja önmagát, hogy a végsőig pontosíthassa azt, amit megfogalmazhat magából. Minden önfelismerés mindig másokhoz viszonyítva jön létre; Esterházy formai elképzeléseinek egyenes következményeként a történetépítés nagy hangsúllyal implikált eleme az, hogy az én mihez, illetve kihez mérve írja le a maga mibenlétét. Úgy tűnhet, hogy a *Jegyzőkönyvben* olyan történetre talált, amely képes megvalósítani a „bennünk mélyen lévő, az én interioritását”. Olyannyira rábízta magát erre a történetre, hogy önkezűleg szűkre vont szabadsággal

épitkezik, követi az átlátott és birtokolt minta rajzolatát, a megszólított és megszólított szöveg első pillantásra, egyazon ritmus hullámverése. Ebben a receptív műveletben egyetlen szó sem független a forrásszövegtől, amely ezáltal egésként, szerkezeti tényként is jelentőséget nyer.

Az *Élet és irodalom* rendje, rendezettsége bizonyos összefüggéseket elfed, másokat felvilant a forrásszövegből, hol közelíti, hol pedig távolítja egymástól a két világot, dichotomikusan, a vonzalom és a másként látás kettős fényében. Részint elfogadja a *Jegyzőkönyvet* mint a saját világ teremtőjét, felméri kulcsmondatainak lehetőségeit, felhasználja, formai-tartalmi eszközzé teszi, parafrázálja, de ironizálja is. Az érintkezési pontok, átszövdések megmutatják, milyen értelemvonulat ragadta meg leginkább. Ez az átsajátítási koncepció eltér a korábbiaktól, mert a formaegészből indul ki, és lényeges elemekként lépteti színre az elliptikus mozzanatokot, a kirekesztő megoldásokat. Ezek a szöveghelyeken is az eredetivel azonos irányban mozdítja ki az elbeszélést, de életrajzi énjének mindennapi érzékletei egyénítik mondandóját. Ha csupán azokra az elemekre kellene figyelniünk, amelyek beleoldódnak az *Élet és irodalom* új viszonylatrendszerébe, azt mondanánk, vissza-visszatér az alapszöveghez, a hiányelemek súlya viszont azt mondatja velünk, hogy csakis úgy tud a hozzá, a róla, és az önmagáról való beszéd fokára emelkedni, hogy soha meg sem válik tőle, róla leválaszthatatlan, minden pontján belőle következő.

Az *Élet és irodalom* egyszerre épül az összehangoló gondolkodás, az egységesség lendületében, s ugyanakkor az ellenpontozás elvei szerint. Az együttmozgásnak számtalan árnyalata van, a teljes egybehangzástól a teljes tagadásig. Mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy az elbeszélés leképező elrendezéséből, formai rokonságából-különbözéséből hogyan bontja ki a tematikait, abban az irodalom erőterében konstituálódó életeket, a két világszemléleti alapállást, a két törekvést, az irodalom mítoszára, azaz az élet elsőbbségére esküvőt, az irodalom és világ, alkotás és valóság fogalmainak, viszonyának érintésével, át gondolásával.

A szerkezeti ritmus szinonimáin túl mindkét prózai gondolatmenetet áthatja a létértés egzisztenciális igénye, a létértésé, amely felelet lehetne a világ kérdésére. A válasznélküliség tragikumára akkor eszmélünk rá, amikor egy-egy villanásnyira feltárul a mélység, melybe az *Unalmas történet* hőse zuhan, amint kimondta végzetes mondatát: „Őszintén beszélek, nem tudom!” Kettejük gondolkodásának másik metszéspontja a szeretetnek létszükségletként, pontosabban egzisztenciális hiányként való megtapasztalása. Az a társadalmi érzékenységtől történelem, amelynek akusztikájában a felebaráti szeretet zsidó-keresztény eszményét visszhangozzák, világossá teszi, erőterét nem a szeretet elve kormányozza, a szerető magatartás nem tud kibontakozni benne. Holott „a szeretet az, aminek még van jelentősége. Ez túlél mint a széken, mint a fűn” (*Gályanapló*) – ha mint az együttérzést is, nem fojtaná el a jónási rend- és törvénytisztlet, az ügybuzgalom, a tekintetnélküliség. A szeretetlenség és szeretetképtelenség világa megragadhatatlan, alakhíthatatlan, egyszerűen befolyásolhatatlan.

Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, „jelenti a kapcsolatát annak, ahogy a mindenségről te gondolkozol, azzal, ahogyan a mindenségről ő gondolkodik”. Egy, a Simone Weilével összecsengő gondolatmenet nyerhette meg Esterházy Pétert, hogy formát biztosítson Kertész Imre mondatainak megőrzésére, hogy észrevegye bennük, amire építhet – amitől végső konzekvenciáiban, megérett módban különbözhet. Ők ketten „egyetlen lelki áram részei”, de úgy, hogy közben megvalósítják a hatalmas paradoxont: együtt-egyek, együttesükben, egységükben mint tiszta tükörben áll előttünk sajátvilágiságuk az, ahogyan a „mindenségről te gondolkodol”, s „ahogyan a mindenségről ő gondolkodik”. A szeretet útját a Kertész-szöveg is megjelöli a Bányai-követő útjában (idézzük fel a

bibliai mondatot: „Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretik egymást”) és a Mi Atyánk megbocsátás-motívumában is.

Az *Élet és irodalom* azzal, hogy egyes gondolatoknak (köztük a már eleve idézeteknek is) megnyitja új távlatait, míg másokat ironikusan átszínez vagy egyenesen kiolt, egy magatartástípus szövegjellemzőinek átrendezhetőségét, a másként látás poétikai leírhatóságát példázza, arról győz meg, hogy a prózai látás- és beszédmód a személyiség lenyomata, a műalkotás a benne inkarnálódó létszemlélet foglalata, személyiségi, magatartásbeli struktúrája van.

A két szöveg alaphangja, szemléletformái az értékeszményben nem jelentenek különállást, jelzik viszont az eltérést annak megítélésében, hogy a közvetlen élménytárgyasítás, az adott határtörténet milyen mélységben ragadhatja meg az egzisztencia lényegi kérdéseit, hogy az egyéni lét jelentései univerzálissá tehető-e e történet perspektívájából, és a szabadság, a szabad akarat mindkettőjüknél centrálissá tett problémájának megjelenítésére van-e hatalma. Tematikai egyénítés hiányában az egy vonatkozás kapcsán megte-remtődő személyesség jellegéből kiindulva két létszemléleti képletet dolgozhatunk ki a lét individuális tragikumát illetően. Esterházy tudja, tapintja a jellegadó különbségeket, és azt a pontot, ahol a kettősség kielezetten, szétszakítottan, egymást tagadó ellentmondásban valósul meg, frappáns módon jelöli. Néhányszor érintetlenül emeli át a textusmin-tárból a mondatokat, azonosnézőpontúságot sugallva, s amikor már nyilvánvaló, hogy az átsajátítások a Kertész-szöveg lényegsíkjai erősítik fel, egy nem szövegű idézettel vilá-gítja meg a létérzékelés sajátzserűségeit. „Az engem ért agressziót, mert nem tehetek más – most is, mindig törként megmarkolom és a pengét önmagam ellen fordítom, de az erő és a keserű gyönyör, amivel gondolataim mintegy kezét emeltek rám, őszinte vadságával szinte megérint” (*Jegyzőkönyv*). Esterházynál: „az őt ért agressziót – mert nem tehet mást – most is, mint mindig, törként megmarkolja . . .” Eligazító érvényű váltás alakítja harmadik személyűvé az alapszöveget. Kertész Imre élet- és művészetfelfogásának ka-rakterjegyei ebben a néhány mondatban ragadhatók meg, és nem csak a *Jegyzőkönyvet* illetően, hanem szélesebb érvényűen is. Reflektorszerűen irányul a fénycsóva azokra a mondatokra, amelyek mellé az életmű számtalan gondolatfoszlánya ideilleszthető lenne, mindazok, amelyek az önfelmorzsoló tendenciákat, az önromboló ösztönöket juttatják kifejezésre, és kihullanak világszemléletük közös alkotóelemeinek sorából. „Micsoda von-zás az önsanyargatás . . . A boldogtalanság önboldogító fájdalom . . . Hogyan is védekez-zem, amikor éppen a kiszolgáltatottságban telik önkínzó örömm” (*Gályanapló*). „Kide-rült, nem azért frok, hogy az örömet keressem, ellenkezőleg, derült ki, az írással a fájdal-mat, a minél élesebb, a már-már elviselhetetlen fájdalmat keressem, igen valószínűleg, mert a fájdalom az igazság” (*Kaddis*). Esterházy Péter ezen a ponton nem tudja a saját-jaként megélni a Kertész-féle látás- és felfogásmódot, s bár a megengedő szellemiség jegyében építkezik, itt távol kerül a kertészi ösztönzéstől. Hirtelen élesen elkülönül egy-mástól imitáció és kreáció, az a sík, amelyet maga teremt, attól, amelyet reprodukál.

Az eseményszerű, a gondolkodásbeli és az érzelembeli mozgásban feltáruló magatartás is sérülékenyebb, kétségbeesettebb hangon megszólaló a *Jegyzőkönyv*ben, a másik vi-szonylag védettebb, nagyobb szellemi állóképességű. A *Jegyzőkönyv* elbeszélőjének kez-deti groteszk beállítódása, a groteszkben a komikust (a chaplinit) felerősítő önszemlélete azt sugallja, hogy felülemelkedően, magabiztosan tudja viselni terveinek meghiúsulását, hogy összeomlás nélkül tud méltánytalanságot szenvedni. Mi roppantja össze mégis? Aki mint Kertész Imre, annyi mindent mutatott meg a szenvedés és a halál perspektívájából, aki riadalmasabb, könyörtelenebb korszakokkal is foglalkozott, az önvésztes létoát egy-zerűden nem rejtheti közvetlenül a novellában felállított oksorba, bár ez az a kauzális lánc, amely amolyan sokkéményként múlt időtávlatokkal köt össze, és a sajátos összegződés

megteremti. „Mintegy az engem leterfő lövés torkolattüzének fénye ez egyszer megint megvilágított számomra valamit: csekélység, mindössze az életemet. Elestemben még próbáltam megragadni pár jellemzőjét, rögzíteni néhány általános törvényszerűségét” (Kertész Imre). A *Jegyzőkönyv* eseményszerű távlatából létösszegzés történik, a vámos-történetbe belevetül egy tragikumot hordozó szubjektum – létmódja a történet szféráján túl is felismerhető – teljes életanyag. Kertész Imre a novella érzelmi magaslatát egyedül a halál jegyében lehetséges létértés lényegi pillanatává koncentrálja. A patetizáló beszédmód egy életen át megérelődött szellemi tapasztalatból kel életre, mélyed egyedi motívumokból bontakozik ki. Esterházy másként prekondicionált, sorsszerűen különböző világában nincs esély arra, hogy a határelmény az élettörténet summájává emelkedjen. Elbeszélője nem ismer meg a kertészihez hasonlóan nagy létértési mélységeket, hogy a lét–nemlét határára sodorják, arra ösztönözzék, hogy kivonja magát a világból, hogy a halálra mint szabadulásra gondoljon. A halálérzettel kapcsolatos mondat nála így hangzik: „felnitottam a szemem, fájdalom, nem voltam halott”. A kiszolgáltatottság, a megszenyülés, az elgyötörtség, a megszenvedettség, az egzisztenciális és civilizációs kilátástalanság, a szinte egyetemes reménytelenség érzületéből táplálkozó kertészi nyelvet az *Élet és irodalom* ezért nem fogadhatja el teljességgel. Hogy több szegmentumában mégis ráhangolódik, ellensúlyozza a szövegen végigvonuló lágyan ironikus tendencia. Ezenkívül a már vázolt élményrokonság ellenére is elhagyja a mottóval ellátott bevezetőt, a szorongató víziót, elmetszi a cselekvésszálakat és a fokozásnak alávetett szövegépítéstől – amely a kín növekvését hivatott érzékeltetni – eltekint. Annak ellenére, hogy a Kertész-szöveg kevésbé explicit törekvéseit váltja valóra, a sejtésszerűen ismert félelmet teszi kifejezetté, létértelmezésében mintha mégis őrizne bizonyos reményt: „Aki félni tud, remélni tud” (Korniss M.).

És ha a Márai-mondat életet és törvényt utánzó művészetét képeznék le számára az élet? „Négykézláb másztunk, mint a kutyák, kifelé a hazából.”

FARAGÓ Kornélia

AKINEK AJKÁRÓL TISZTÁN, FRISSEN ZENGETT A SZÓ

Lőrincze Lajos: *Megnől az ember szíve*. Barátok–emlékek–találkozások. Új Horizont, Veszprém, 1993

Lőrincze Lajos, a legismertebb magyar nyelvész, nyelvművelő szinte a halálával egy időben ajándékozott meg bennünket egy újabb könyvvel.

A gyermekkor mélységesen mély kútjából fölbuzgó nyelvi és nemcsak nyelvi élményanyag a *Hazamegyek a falumba*, a pápai diákevekhez kötődő emlékek az *Áldott legyen a láng . . .*, az anyanyelvi mozgalom ügyét elkötelezetten vállaló nyelvész „szívós és bölcs” munkáját bemutató cikkek, fölszólalások, beszámolók, nyilatkozatok *A kis Gyöngyöstől a nagy Tiszáig*, a határokon is átfelövé váló nyelvészmunka több dokumentuma az *Üzenet a szomszédba*, a személyes kötődésekről, kapcsolatokról szóló írások a *Mesterek, barátok* és a számvetésként is olvasható, a jelmonatszerű címmel is kiemelt *Hittel, meggyőződéssel* – ezek azok a fejezetek, amelyek Lőrincze Lajos e könyvének, a *Megnől az ember szíve* című, szerény, mégis gazdag kötetnek az írásait magukba foglalják. Az alcím – *Barátok–emlékek–találkozások* – is jelzi, hogy Lőrincze Lajos neve alatt ezúttal nem a szokványos értelemben vett nyelvművelő könyv született, hanem „emlékek, emlékezesek”

gyűjteménye. És életkép; egy élet képe. Életkép abban az értelemben, ahogy egy tevékeny, munkás élet körvonalai kirajzolódnak, céljai, tartalmai, eredményei megmutatkoznak abból, amit mond, mondott, amit tesz, tett, amire az életét föltette. Az frásokon keresztül, a szavakon keresztül, amelyek a több mint harmadfélszáz oldalas kötet legnagyobb részét elfoglalják. Ezt a részt egészítik ki, teszik teljesebbé és kedvesebbé a *Képes Krónika* című rész fényképdokumentumai.

Érezni lehet, hogy a veszprémi Új Horizont gondozásában megjelent könyv a szülőföld tisztelgése is az onnan elszármazott s a „dunántúli dombok” közé mégis mindig hűséggel hazagondoló nyelvésztanár előtt, akinek neve évtizedekeig összeforrott a magyar nyelv-művelés fogalmával, akinek szavaiból, ízes, szép beszédéből nemcsak megismerhették sokan édes anyanyelvünk sajátosságait, titkait, szabályait – a nyelvtant –, de megtanulhatták (ugyancsak sokan, ha nem is annyian, mint az előbbieket) szeretni, tisztelni és kedvesnek tartani is azt a tevékenységet, amely úgy van vele az olvasó, mint az *Édes anyanyelvünk* rádiós ötperceivel: a professzor „lassan szűrt” szavára kíváncsi, és miközben őt hallgatja (illetve a könyv esetében: miközben az életéről olvas), azt tudja meg és úgy, amit és ahogy a Tanár Úr megtanítani akar azokkal, akik figyelnek a szavára: az anyanyelv használatát. Ezzel együtt pedig egy olyan nyelvszemléletet, életszemléletet ad át, amelyből megértés, szeretet sugárzik. (Hiszen „annyi érdekes dolog” között élünk – és Lőrincze Lajos minderről tudott kedvvel mesélni, magával ragadóan.) Őt idézzük:

Lőrincze Lajos, aki az emberközpontú, „emberléptékű” nyelv-művelés híve, hirdetője, munkása volt, és ebben – mint Pomogáts Béla mondja róla – „sohasem hivalkodó, de mindig teherbíró és kitartó”, ezzel a könyvvel olyan életraajzot adott tiszteldi kezébe és hagyott hátra okulására is mindazoknak, akik közel engedik magukhoz a szavakat, amelyek egyik nagy érdeme, hogy úgy van vele az olvasó, mint az *Édes anyanyelvünk* rádiós ötperceivel: a professzor „lassan szűrt” szavára kíváncsi, és miközben őt hallgatja (illetve a könyv esetében: miközben az életéről olvas), azt tudja meg és úgy, amit és ahogy a Tanár Úr megtanítani akar azokkal, akik figyelnek a szavára: az anyanyelv használatát. Ezzel együtt pedig egy olyan nyelvszemléletet, életszemléletet ad át, amelyből megértés, szeretet sugárzik. (Hiszen „annyi érdekes dolog” között élünk – és Lőrincze Lajos minderről tudott kedvvel mesélni, magával ragadóan.) Őt idézzük:

„Így ismergetjük, tanuljuk egész életünkben anyanyelvünket is, ezt a sokszínű, sokarcú csodát. S minél jobban megismerjük, annál szebbnek, gazdagabbnak, csillogóbbnak látjuk. Annál jobban tudunk örülni sajátos ízeinek, annál inkább magunkénak érezzük. S hogyan ismerhetjük meg jobban, igazabban, mélyebben? Úgy, hogy állandó kapcsolatban vagyunk vele; gyakoroljuk, hogy el ne feledjük; keressük azokat, akiknek az ajkáról még tisztán, frissen zeng a magyar szó, társalgunk velük, tanulunk tőlük. Megbarátkozunk napjaink jeles magyar íróival, költőivel, s a régiekkel is, azokkal, akik elődeink világából, egy régebbi kor nyelvén szólnak hozzánk. Hogy ez a sokhúrú hangszer el ne némuljon, hanem inkább egyre szebben, egyre tisztábban zengjen.”

Lőrincze Lajostól ebben a könyvben is nagyon sok mindent megtanulhatunk anyanyelvünkről. A tudományos ismeretterjesztés módszereivel mutatja be a kilencszáz éves *Tihanyi Alapítólevelet*, érdekes mozzanatokat elevenítvén meg ezzel nyelvünk múltjából; a gyermekkor világából idéz meg „dunántúli” nyelvi sajátosságokat, tájszavakat, tájjellegű nyelvi fordulatokat. Mégis: a mai magyar köznyelv s annak is elsősorban a nyelvhelyességi vonatkozásai érdeklik leginkább, ez az örvénylő, állandó mozgásban, változásban lévő anyag, amelynek sajátosságait azért értheti sokkal jobban, mint a szakmabeliek közül is sokan, mert a tájnyelvek felől is, a nyelv múltja felől is ismeretei lévén a jelenségek előzményeiről, alakulásuk módjáról, történetéről, világosságban látja a „nyelvi mozgásformák dinamikáját”, a változások lényegét, irányát. Ebből adódóan lehet megértőbb, türelme- sebb – és mértéktartóbb is, ha ítélni kell (mint ahogy már az a nyelv-művelésben szokás). Egy helyen például ezt írja a nyelv változásairól: „Amit már megszoktunk, ami ízlésünknek megfelel, azt jónak, szépnek, helyesnek tartjuk, ami attól eltér, az ellen tiltakozunk, ki-ki a maga vérmérséklete szerint.” Róla azt tartották, hogy ő legszűkebb nyelv-művelő.

A tudása tette toleránssá. Ez mutatkozik meg abból is, ahogy például egy beszélgetés során a riporternek arra a kérdésre válaszol, hogy mi a véleménye a tájnyelvről, a nyelvjárási(as) beszédről. Lőrincze Lajos természetesen erről is azonnal mesélni kezd. Veres Pétert idézi, egyik kedvenc nótáját: „nem az a szép, aki szép; ki nekem szép, az a szép. Azaz az egyéni tetszés dolga ez is. A múlt század elején, meg azelőtt is, elég sokat vitakoztak arról, hogy melyik tájnak a nyelve a helyes, az igaz, a szép, hol beszélnek a legszebben, és hát akkor is azért nagyjából ezt a bölcsességet mondták. Az egyik szerző azt írja: »minden kerület a maga beszédjének módját tartja a legszebbnek, s legjobbnak lenni«. Vagy a debreceni grammatikából kijegeztem: »A sokféle különböző dialektusok, amelyek közül minden azt ítéli jónak, amelyben neveltetett, és amelyhez hozzászokott«. Kazinczy is azt írja Aranka Györgynek: »Ki az, aki magának infallibilitást vindikál, már tudniillik arra, hogy ki beszél legszebben, azt mondhatjuk, amit az egyszeri követ a királynak, hogy az ő nyakára egy fő sem illik jobban, mint az övé. Úgy mi sem látunk egy szemmel is jobban, mint a magunkéval, azaz nekünk is a magunk tájszólása, a magunk szólása, nem is tájszólása, a magunk beszéde tetszik a legjobban.« Hát itt Kazinczy elég liberális volt. A valóságban azért nem volt ennyire liberális, éppen a dunántúliak és a tiszántúliak harca-ritájája mutatja ezt, vagy hát Berzsenyi Dániellel való vitái is mutatják, hogy bizony ezt a szegény dunántulizmust [!] nagyon-nagyon kifogásolta.”

A másság megismerése megértőbbé tesz. Ez a vonás más viszonylatban is megmutatkozik Lőrincze Lajosnál: az anyanyelvek egymás mellett élésének viszonylatában.

Aki a nyelvvel foglalkozik, az nemigen kerülheti el, hogy ne csak azt lássa meg, ami a nyelvben, de azt is, ami a nyelvvel történik. Lőrincze Lajos az anyanyelvi mozgalom egyik vezető egyénisége volt; a kisebbségi és a szórványmagyarság, de a magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvhasználati kérdéseivel is foglalkozott nem egy ízben. (L. pl. az *Emberléptékű nyelvművelés* és a *Nyelvünk sorsa a világban* című írásokat). Hitte és vallotta nagy-nagy toleranciával: „Amikor szakmai feladatainkat végezzük, azaz felmérjük a nyelv állapotát, megállapítjuk változásainak hasznos vagy káros vonásait, meghatározzuk a javítás legalkalmasabbnak vélt eszközeit és módszereit, sohasem szabad elfeledkezni arról, hogy a nyelvi leépülés mögött a kisebbségi ember élete, sorsa, leépülése is ott van előzményként, indító okként, magyarázatként. A nyelvvédelem, a nyelvmegőrzés, a nyelvápolás tehát a kisebbségi életben fokozottan politikai kérdés. Nem véletlen hát, hogy érzelmekkel, sokszor szélsőséges indulatokkal jár együtt. A politikai vitáknak, harcoknak persze megvannak a maguk módszerei és szakemberei, de a megoldás keresése mindnyájunk feladata: íróké, irodalomtörténészké, történészké, néprajzosoké – s nyelvészeké is.”

Ebben a meggyőződésben tette a dolgát. Magatartása példaként szolgálhat.

CSEH Márta

S Z Í N H Á Z

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Szkizofónia, avagy Isten csendje – Első találkozás a Zentai Színtársulattal. Űgyes gyerekek. Nagypál Gábor kimondottan tehetséges. Profi színészt is próbára tevő, temérdek, olykor egészen laza összefüggésű szöveget mond pontosan tagolva, érthetően. Elismerést érdemlő teljesítmény. De a többieket is dicséri az a nagy-nagy alázat, fegyelem, amellyel a főszereplő kamasz szkizovízióinak látomásaként megjelenő kórust élénk állítják. Érezni:

fanatikusan szolgálják az ügyet. Számukra ott, akkor nincs a világon fontosabb, mint az előadás. A szó legszebb, legteljesebb értelmében diákszínházi vállalkozás. Ideszámítva Verebes Ernő zenedrámáját is. Szövege kissé terjedős. Inkább irodalmi, mint színpadi jellegű. Ennek ellenére a rendező, Hernyák György végtelenül nagy tisztelettel viszonyul hozzá. Nem formál a mondatokból, szavakból színpadi látomásképeket, nem helyettesíti a szót képpel, hanem hagyja Nagypál Gábort szöveget mondani, s csak időnként illusztrál a kórus mozgásszínházi jeleneteivel. Verebes szövege egy egészen másfajta megjelenítésre is alkalmas lenne, melyben a leghatásosabb epizód nem a féldisznóról elmondott groteszk történet lenne, ami talán nem is illik a kamaszban dübörgő fónikus látomásba. Ennek kivételése az előadás hallható és látható elemeivel. Az sem valószínű, hogy a bútorok ide-oda rakosgatása a legmegfelelőbb színpadi cselekvés, ami által a belső nyugtalanság kifejezhető lenne. S az sem egészen világos, mit nyerünk azzal, ha testközelből szemléljük a történeteket, amikor a rendezés lényegében nem mellőzi a hagyományos színpad-nézőter felállást. Mindettől függetlenül: szimpatikus és színházi életünk és kultúránk egésze szempontjából szükséges a zentai vállalkozás.

A szabin nők elrablása – Kasszadarab hírében áll az osztrák Schönthan testvérek komédiája. Nincs közönség – előveszik, lesz – telt ház. A közönség szórakozni akar – előveszik: két órára minden gondját-baját elfelejti. Így szól a színházi fáma. A valóság azonban mást bizonyít. A darab nagyon poros ahhoz, hogy csak úgy mesterember módjára színpadra állítva csodát csináljon. Erről meggyőzhet bennünket Mészlay István vértelen, ötletlen rendezése az Újvidéki Színházban. Közönségriogató előadás, melyben a legbosszantóbb, hogy a színészek harminc–negyven évvel ezelőtt is már idétlen mozgásgyakorlatok közben énekeltek énekhang hiányában. Mucsai színvonal. Ha nincs jobb koreográfia, s ha nem erény az éneklés, akkor miért kell ezt csinálni? Egyvalamire azonban feltétlenül megfelel *A szabin nők elrablásának* előadása. Végérvényesen bebizonyítja, hogy a közönség szórakoztatásának kizárólag úgy van értelme, ha színvonalasan, igényesen történik. Mészlay István viszont erre nem képes. Sablonos, ötletlen, ósdi megoldásainak a legvidékiebb vidéki színház színpadán sincs már helyük. Meg kellene neki köszönni az eddigi segítségét, s többé nem hívni. Egy értéktelen, ostoba előadás láttán az ember csak sajnálja a színészeket. Mindenekelőtt azt, hogy a génjei szerint, a szó jó értelmében vérbeli ripacs, Ferenczi Jenő nem kapott megfelelő rendezői segítséget, következésképpen egy ziccerszerében nem brillírozhatott úgy, ahogy erre képes lenne. Be kellett érnie szakállas színészi poénnel. Ezt annak alapján állítom, hogy újból láttam a színház legnagyobb szériát futó előadását, a *Játék a kastélyban*, melyben Ferenczi a vén hősszerűes Almády szerepében megmutatja, mire képes, ha jó kezekbe kerül. Nem kellett volna játszani *A szabin nők elrablását*? Ilyen előadásban – nem. Minek? És kinek? Meg miért?

Páratlan páros – Még egy sikerdarab, amely teljes bukás. Ray Conney bigamista rendezői szerepéből fergeteges vígjátékot lehetne csinálni. Csupán egy feltételt kell teljesíteni: működtetni a félreértések örökműzőg mechanizmusát. Tiszta szakmai kérdés. A Szent Genéziusz nevet viselő, újvidéki színészekből álló társulat nem működteti ezt a színpadi masinát. Nyilván részben a masiniszta, Banka Livia színésznő, hibájából történik így. Ún. könnyű műfajt rendezni nehezebb, mint komoly drámát. Nagyobb szakmai jártasság kell hozzá. Ez pedig még láthatóan nincs. Az eredmény: profik amatőr előadása. Aki kitalálja a figurát (Magyar Attila, Szilágyi Nándor, H. Faragó Edit), annak sikere van, aki nem találja ki, szánalmas (Vicei Natália, Giricz Attila). Bármennyire is jó az efféle maszekolás, így tekintélyromboló, energiapazarló, szükségtelen vállalkozás. Kár.

Egy lócsiszár virágvasárnapja – Letaglózó tanulsága van Sütő András drámájának: akár a kompromisszumok, a türelem, akár az erőszak útját választjuk – elbukunk. A kisember mindig vesztes, akkor is, amikor – azt hiszi – győzött. Példabeszéd ez a kétféle emberi magatartásról, a kétféle emberi ideológiáról, melynek drámaiságát a kétféle nézet – az egyiket Kolhaas Mihály, a másikat barátja, Karl Nagelschmidt képviseli – ütköztetése mellett elsősorban az előtünk végbemenő szerepcsere szavatolja. A békés lócsiszár, Kolhaas Mihály, akinél csak „Krisztus urunk volt szelídebb és béketűrőbb”, miután pompás lovait az önkényeskedő tronkai Vencel báró elorozza, s feleségét, kivel az *Énekek éneké*-nek költői soraival beszélget, a fejedelem egyik testőre halálos sebet okozva lándzsanyéllal mellbe ütötte, irgalmat nem ismerő, mindent lángba borító, mindenkit legyilkoló fegyveres lázadó lesz, míg társa és barátja, a heves Nagelschmidt úgy véli, hogy a békésebb út járható, s mérsékeli magát.

Noha Sütő András drámái inkább szép irodalmi szövegek, mint vérbeli színpadi művek, az *Egy lócsiszár virágvasárnapját* most volt időszerű elővenni. Jó választás a színház részéről, akárcsak annak felismerése, hogy ezt a művet formátumos rendezőnek kell színpadra állítani, s Babarczy László kétségtelenül ilyen művész. Ha valaha itt játszani kellett ezt a drámát, akkor ez most van, amikor hasonló történetek játszódnak le az életben, amikor naponta tapasztaljuk, hogyan változtatják magatartásukat az emberek, s közben nem veszik észre, hogy bármelyik oldalon is állnak, mindig csak vesztesek lesznek. Így van ez országos viszonylatban s így van ez kisebbségi relációkban is. Ritkán volt itt olyan tétje egy előadásnak, mint most az *Egy lócsiszár virágvasárnapjának*. A színház nem arra tanít bennünket, hogyan viselkedjünk, de figyelmeztet, bárhogy is viselkedünk, elvesztünk. Vagy elpusztulunk, belehalunk, vagy erkölcsileg semmisülünk meg. Az első változatot Sütő is pontosan kidolgozta, a fejedelem igazságot szolgáltat Kolhaas ügyében, ugyanakkor viszont, mert miközben igazságának akart érvényt szerezni, várakat gyújtogatott, emberéleteket oltott ki, őt halálra ítélt. A második változattal azonban az író adósunk marad. Nagelschmidt pálfordulását nem mutatja be. Ezt pótolja az újvidéki előadás rendezője, amikor ugyanazzal a színésszel játszatja el Nagelschmidtet és a talán mindenkinél látványosabb pálfordulást bemutató Luthert, aki gyorsan felismerte, hogy „mindennek megvan a maga ideje”, s bölcsőbb ezt kívárni, mint siettetni bármilyen megoldást. Nagelschmidt erkölcsi veresége akkor következik be, amikor Lutherként lép elének. Ez Babarczy László újvidéki rendezésének talán legjelentősebb hozzájárulása a Sütő-dráma színpadi történetéhez, értelmezéséhez.

Babarczy rendezését nemcsak az egyes képek, jelenetek hatásossága dicséri, hanem a remek színészvezetés is. Nem kényszeríti a színészeket, hogy alkatuktól idegen, nehezen megoldható feladatokat teljesítsenek. Színészismereteit azonban igyeckszik a legteljesebb mértékben kihasználni. Ebből adódóan kiválóan egyeztetni a színész adottságait és a szerep követelményeit. Kovács Frigyes például gyakorta szereti megemelni a hangját, most ezt gátlástalanul teheti, mivel egy ideológia szószólója, olyan „virágvasárnap illatú”, aminek kifejezésére nem elegendő a köznapi beszéd, a civil társalgási modor. Ugyanakkor a rendező segíti a színészt abban, hogy idealistából zavartalanul tragikusba váltsón. Kovács játéka soha ilyen színes nem volt, mint ezúttal. Nemcsak fennköltlen idealista, bőszen határozott és elveszettezen tragikus, de líraian lány is – a feleségével való szerelmi jelenetben – és gyöngéden közvetlen, mint kislíával való párjelenetében. Fischer Károly játékában mindig felismerhető bizonyos komikus, ironizáló hajlam. Ezt hagyja érvényesülni a rendező, s így kap Nagelschmidt a hol fennkölt, hol komor részleteken belül fontos ellenpontozó szerepet. Ezt Fischer Károly kiválóan oldja meg. Ihletként viszont hiányzik játékából ez a komikus vonás, nem is illik a képmutatón keneteljes magatartáshoz. Lisbeth, Kolhaas tragikus sorsú felesége, Jónás Gabriella, aki a tőle megszokott árnyalással formál

szerepet, tud anyáskodóan kedves, szerelmesen érzelmes, megejtően kétségbeesett és elszántan határozott is lenni. Külön színfoltja az estnek a főiskolás Tényi Edit, aki a mindenes cseléd Máriaként eddigi legjobb, legteljesebb alakítását nyújtja. Szépen, következetesen felépített alakítás. Korrekt Korica Miklós a kétszínű Müllerként, a hatalom bizalmasává lett egykori barát szerepében. Babarczynak sikerült erőteljesen drámaivá formálni az írójilag nem éppen legjobban megírt tronkai mulatójelenetet. S ebben a kiváló világitás mellett nagy segítségére volt a két főiskolás, Káló Béla és Mezei Zoltán. Hasonlóképpen Tényihez, eddigi legjobb alakítását nyújtja Vukosavljev Iván a Vámos kurta szerepében. Eddigi teljesítménye alatt egyedül Magyar Attilát érzem. Herset, a megvert lovászlegényt nem éreztem hitelesnek, kellően belülről hozottnak, kellően motiválnak. Talán nem azért, mert ez a feladat különbözik Magyar Attila utóbbi szerepsablonjaitól, s nem használhatta jól bevált patronjait? Kedves és nagyon ügyes volt a kis Dulics Kolhaas fiának szerepében.

Molnár-változatok – A Művészeti Akadémia mindkét magyar évfolyama Molnár Ferenc-szövegekkel vizsgázott. Fontos volt látni az elsősöket, hogy majd felmérhető legyen fejlődésük, kiderüljön, a tehetségesek valóban azok, a kevésbé tehetségesek pedig cáfolják a velük kapcsolatos meglátásokat. A harmadéveseket már jól ismeri a közönség. Általuk maradt működőképes az Újvidéki Színház ezekben a nehéz napokban. Három egy felvonásos párjelenetük kevésbé arról győzött meg bennünket, hogy tudnának Molnárt játszani, hogy értik a sajátos molnári stílust és világot. Inkább azt bizonyították, hogy szeretnek komédiázni, féktelenül, szabadon. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy a komédiázó hajlamot épp Molnár-szövegeken kell bizonyítani, demonstrálni. Talán okosabb lett volna Molnárt Molnárként játszani, ami átkozottul nehéz, de amit nagyon tudnia kell egy magyar színésznek. Persze az sem vigasz, hogy a szerb akadémisták sem érzik Molnárt, amint ezt a harmadévesek vizsgaelőadásából (*Ibolya*) megítélhettük.

GEROLD László

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Szeli István*: Bárczi Géza centenáriuma (tanulmány) 341
Láncz Irén: Általános nyelvészeti kérdések Bárczi Géza munkáiban (tanulmány) 351
Bányai János: Utószó; Jegyzet (*Danilo Kiš esszéiről*) 360
Gerold László: Petőfi Sándor: Nemzeti dal 365
Bela Duranci: A képzőművészeti kritika a *Híd* első évfolyamaiban (tanulmány) 373
Maurits Ferenc: In memoriam Oto Bihalji-Merin 383
Ózer Ágnes: Egy szerb történésről (megemlékezés) 384

DOKUMENTUMOK

- Dušan Matic*: Kossuth-legendája (*Adalék a Kossuth-évfordulóhoz*) 386
Fehér Ferenc: Félúton (az első mondatoktól a versig) 391
Híd-díj, Forum-díj 401
Huszár Zoltán: Az elhallgattatás szakaszai (emlékezés) 405

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Vukovics Géza*: Minden út Zomborba vezet (Herceg János: *Régi dolgainkról*) 410
Faragó Kornélia: Átsajátítás, teremtő másság (Kertész Imre: *Jegyzőkönyv*–Esterházy Péter: *Élet és irodalom*) 412
Cseh Márta: Akinek ajkáról tisztán, frissen zengett a szó (Lőrincze Lajos: *Megnől az ember szíve*) 415

S z í n h á z

- Gerold László*: Színházi napló 417

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma és a Vajdasági Bank Rt. támogatta

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1994. május–június. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–601–3–14861-es zsírószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 20 dinár, fél évre 10 dinár. Egyes szám ára 2, kettős szám ára 4 dinár; külföldre egy évre 40 dinár, fél évre 20 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában